

ΚΩΣΤΑΣ ΕΥ. ΟΙΚΟΝΟΜΟΥ

**ΤΑ ΟΙΚΩΝΥΜΙΑ
ΤΟΥ ΝΟΜΟΥ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ
ΓΛΩΣΣΟΛΟΓΙΚΗ ΕΞΕΤΑΣΗ**

ΝΟΜΑΡΧΙΑΚΗ ΑΥΤΟΔΙΟΙΚΗΣΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

ΙΩΑΝΝΙΝΑ 2002

ΤΑ ΟΙΚΩΝΥΜΙΑ
ΤΟΥ ΝΟΜΟΥ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ
ΓΛΩΣΣΟΛΟΓΙΚΗ ΕΞΕΤΑΣΗ

Κ. ΕΥ. ΟΙΚΟΝΟΜΟΥ

Κωδ. Εγγράφου 7635

ΤΑ ΟΙΚΩΝΥΜΙΑ
ΤΟΥ ΝΟΜΟΥ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ
ΓΛΩΣΣΟΛΟΓΙΚΗ ΕΞΕΤΑΣΗ

ΔΗΜΟΣΙΑ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ
ΚΟΝΙΤΣΑΣ
ΑΡ. ΕΙΣΑΓΩΓΗΣ 53398
ΗΜΕΡ. ΕΙΣΑΓΩΓΗΣ 1-11-2012
ΤΑΞΙΝ. ΑΡΙΘΜ. 4893701C

ΝΟΜΑΡΧΙΑΚΗ ΑΥΤΟΔΙΟΙΚΗΣΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

ΙΩΑΝΝΙΝΑ 2002

© Copyright: Κ. Οικονόμου
Χρ. Σαχίνη 26
45333 ΙΩΑΝΝΙΝΑ

*Έκδοση Νομαρχιακής Αυτοδιοίκησης Ιωαννίνων
Νοέμβριος 2002

ISBN: 960-8316-01-4

στην Ἀμαλία

Φίλε αναγνώστη, φίλη αναγνώστρια,

Ἄναμφισβήτητα τὰ οἰκωνύμια τοῦ τόπου μας εἶναι ἀδιάψευστοι μάρτυρες τῆς πολυπολιτισμικῆς του ἱστορικῆς διαδρομῆς, ἀναπόσπαστα στοιχεῖα τῆς τοπικῆς μας ἱστορίας.

Τόσο στὸ μακρινό, ὅσο καὶ στὸ πρόσφατο παρελθόν, ἔγιναν πολλές προσπάθειες, ἀπὸ λόγιους καὶ ἱστοριογράφους, νὰ καταγράψουν τὴν προέλευση καὶ τὴν ἐτυμολογία τοπωνυμίων τοῦ νομοῦ μας.

Ἡ γλωσσολογικὴ καὶ ὀνοματολογικὴ ἔρευνα ἑνὸς τόπου εἶναι ἐγχείρημα σύνθετο καὶ δύσκολο. Πολὺ περισσότερο, μάλιστα, ὅταν ἀφορᾷ στὸ νομὸ Ἰωαννίνων, πού ἐντὸς τῶν ὁρίων του ἀναπτύσσεται ἰκανὸς ἀριθμὸς οἰκισμῶν, ὁ μεγαλύτερος ἀπὸ κάθε ἄλλο νομὸ τῆς χώρας, ἐνῶ διαχρονικά, στὴ γεωγραφικὴ του περιοχὴ, ἦταν ἔντονη ἡ παρουσία σημαντικοῦ ἀριθμοῦ ξένων φύλων ἢ λαῶν. Κι ἀκόμη, ὅταν οἱ εἰδήσεις καὶ οἱ μαρτυρίες, ἱστορικῆς ἢ ἀρχαιολογικῆς, γιὰ τὸ παρελθόν του, παραμένουν φτωχὲς καὶ ἀνεπαρκεῖς.

Ἡ ἐργασία τοῦ ἀξιου συμπατριώτη μας καὶ πανεπιστημιακοῦ δασκάλου Κ. Εὐ. Οἰκονόμου γιὰ τὴ γλωσσολογικὴ ἐξέταση τῶν οἰκωνυμίων τῆς ἰδιαίτερης πατρίδας μας ἔρχεται νὰ καλύψει ἓνα μεγάλο κενό. Ἡ ἔκδοση, πού κρατᾷ στὰ χέρια σου, εἶναι μιὰ ὀλοκληρωμένη προσπάθεια, ἡ ὁποία μὲ τρόπο μεθοδικό, συστηματικὸ καὶ πρωτίστως ἐπιστημονικὸ, δίνει πειστικὲς καὶ νηφάλιες ἀπαντήσεις γιὰ τὴν προέλευση καὶ τὴν ἐτυμολογία τῶν παλιῶν ὀνομάτων τῶν χωριῶν καὶ τῶν οἰκισμῶν τοῦ νομοῦ μας, χωρὶς νὰ διεκδικεῖ τὸ ἀλάθητο.

Ἡ νομαρχιακὴ αὐτοδιοίκηση, μὲ ἰδιαίτερη ἱκανοποίηση, ἀνέλαβε τὴν πρωτοβουλία ἢ ἐξαίρετη αὐτὴ ἐργασία νὰ ὀδηγηθεῖ στὸ τυπογραφεῖο, νὰ γίνῃ βιβλίο. Ὅχι μόνο γιὰτὶ θὰ ἀποτελέσει ἓνα πολὺτιμο βοήθημα γιὰ τὸν κάθε φιλόστορα καὶ φιλομαθὴ πολίτη, ἀλλὰ γιὰτὶ, ὅπως εὐελπιστοῦμε, θὰ ἀποτελέσει ἕναυσμα συζητήσεων, ἀλλὰ καὶ ἐρέθισμα γιὰ ἀνάλογες προσπάθειες, πού ἔχουν πολλὰ νὰ συνεισφέρουν στὴν πνευματικὴ ζωὴ τοῦ τόπου μας.

Πολλὲς καὶ ὀλόψυχες εὐχαριστίες ἀξίζει ὁ Κ. Εὐ. Οἰκονόμου, ὁ ὁποῖος ἐμπιστεύθηκε τὴ νομαρχιακὴ αὐτοδιοίκηση Ἰωαννίνων γιὰ τὴν ἔκδοση τοῦ πονήματός του, πού φέρνει τὴ σφραγίδα τῆς ἀγάπης του γιὰ τὴ γενέθλια γῆ, ἀλλὰ καὶ τῆς ἐπιστημονικῆς του ἐπάρκειας.

ΝΙΚΟΛΑΟΣ ΧΡ. ΖΑΡΜΠΑΛΑΣ

Νομάρχης Ἰωαννίνων

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

	Σελ.
Πρόλογος	xi
Συντομογραφίες	
α. Γλωσσῶν, γραμματικῶν ὄρων κλπ.	xiii
β. Βιβλιογραφίας	xv
Φωνητική ἀξία τῶν συμβόλων	xxiii
1. ΕΙΣΑΓΩΓΗ	
1.1. Γενικά	1
1.2. Γεωγραφική ἐπισκόπηση τοῦ Ν. Ἰωαννίνων	9
1.3. Ἱστορική ἐπισκόπηση τῆς Ἠλείρου	12
2. ΕΤΥΜΟΛΟΓΗΣΗ ΤΩΝ ΟΙΚΩΝΥΜΙΩΝ	31
3. ΦΩΝΗΤΙΚΗ ΤΩΝ ΟΙΚΩΝΥΜΙΩΝ	305
4. ΣΧΗΜΑΤΙΣΜΟΣ ΤΩΝ ΟΙΚΩΝΥΜΙΩΝ	323
5. ΕΘΝΟΛΟΓΙΚΗ ΚΑΤΑΝΟΜΗ ΤΩΝ ΟΙΚΩΝΥΜΙΩΝ	338
6. ΕΙΔΟΛΟΓΙΚΗ-ΣΗΜΑΣΙΟΛΟΓΙΚΗ ΚΑΤΑΤΑΞΗ ΤΩΝ ΟΙΚΩΝΥΜΙΩΝ	343
7. ΑΝΑΣΚΟΠΗΣΗ	348
8. ΧΑΡΤΕΣ	359
9. ΠΙΝΑΚΕΣ	
9.1. Ἑλληνικῶν προσηγ. λέξεων, τοπωνυμίων, προσωπωνυμίων κλπ.	409
9.2. Ξένων προσηγ. λέξεων, τοπωνυμίων, προσωπωνυμίων κλπ.	441

ΠΡΟΛΟΓΟΣ

Οί ανακατατάξεις που επέφερε ο Β΄ παγκόσμιος πόλεμος είχαν ως αποτέλεσμα οί κάτοικοι τῆς ἄγονης Ἡπειρωτικῆς, καί γενικότερα τῆς ἐλληνικῆς, υπαίθρου νὰ ἐγκαταλείψουν σὲ μεγάλο ποσοστὸ τὶς πατρογονικὲς ἐστίες καί νὰ ἐγκατασταθοῦν στὰ οἰκονομικὰ κέντρα τῆς ἡμεδαπῆς καί τῆς ἀλλοδαπῆς. Ἡ ἐσωτερικὴ καί ἐξωτερικὴ μετανάστευση, συνεπικουρούμενη καί ἀπὸ τὴν ὀργανωμένη καί ὑποχρεωτικὴ ἐκπαίδευση, τὴν ἀνεξάριετη στρατιωτικὴ θητεία, τὰ μέσα μαζικῆς ἐνημέρωσης κλπ., εἶχε ὀλέθριες συνέπειες καί γιὰ τὴν ὑπόθεση τῆς γλώσσας. Ἡ συγκέντρωση μεγάλου ἀριθμοῦ ἀτόμων στὶς πόλεις εἶχε ὡς ἀποτέλεσμα τὴν ἀμβλυνση τῶν ἰδιωματικῶν-διαλεκτικῶν διαφορῶν που προέκυψε ἀπὸ τὴ γενικότερη ἀφομοίωση τῶν ἀτόμων στὸ ἀπρόσωπο χωνευτήρι τῶν μεγάλων ἀστικῶν κέντρων.

Συνέπεια αὐτῆς τῆς μετακίνησης εἶναι, ἐκτὸς τῶν ἄλλων, ἡ ἐγκατάλειψη τῆς γεωργικῆς, τῆς κτηνοτροφικῆς, τῆς δασικῆς κλπ. χρήσης καί ἐκμετάλλευσης τοῦ τόπου μὲ ἀποτέλεσμα τὸ σταδιακὸ ἀφανισμὸ καί τὴν ἐγκατάλειψη τῶν τοπωνυμίων μὲ τὰ ὅποια παλαιότερα οἱ κάτοικοι μιᾶς περιοχῆς, ἀπὸ τὴν ἀνάγκη τῆς μεταξύ τους συνεννόησης, ὀνόμαζαν τὶς διάφορες τοποθεσίες της. Κάτω ἀπὸ αὐτὲς τὶς συνθῆκες οἱ λίγοι ἐναπομένοντες κάτοικοι τοῦ τόπου, ὁ ὅποιος δὲν γεωργεῖται, δὲν βοσκεῖται, δὲν ὑλοτομεῖται κλπ., παύουν νὰ χρησιμοποιοῦν καί τὰ τοπωνύμια τῆς περιοχῆς τους, τὰ ὅποια περιέρχονται στὴ λήθη καί ἐξαφανίζονται.

Πρὸς τὴν κατεύθυνση τοῦ ἀφανισμοῦ, ἰδιαίτερα τῶν ὀνομάτων τῶν χωριῶν καί τῶν οἰκισμῶν, συντέλεσε τὰ μέγιστα ἡ προσπάθεια τοῦ ἐλληνικοῦ κράτους ἀπὸ τὶς ἀρχὲς τοῦ αἰῶνα μας γιὰ τὴ μετονομασία τῶν σχετικῶν τοπωνυμίων που ἦταν ἢ φαίνονταν ὅτι ἦταν ξενόγλωσσες ὀνοματοθεσίες.

Κάτω ἀπὸ αὐτὲς τὶς συνθῆκες, οἱ νεότεροι Ἕλληνες, που γεννήθηκαν καί ἀνδρώθηκαν στὰ ἀστικά κέντρα, ὄχι μόνο δὲν θυμοῦνται, ἀλλὰ καί δὲν γνωρίζουν τὶς ἀρχικὲς ὀνομασίες τοῦ τόπου καταγωγῆς τους. Ἡ ἐφαρμογὴ ἐξάλλου τοῦ προγράμματος γιὰ τὴ συνένωση κοινοτήτων καί τὴ δημιουργία δήμων («πρόγραμμα Καποδίστριας») θὰ ὀδηγήσει ἀσφαλῶς σὲ ἀφάνεια τὰ σχετικὰ τοπωνύμια.

Ὁ καθένας λοιπὸν μπορεῖ νὰ ἀντιληφθεῖ ὅτι ἡ ἀπώλεια τῶν γλωσσικῶν αὐτῶν στοιχείων δὲν εἶναι μόνον ἐπιστημονικὴ ἀπώλεια, ἀλλὰ, ἰδιαίτερα, ἐθνικὴ, δεδομένου ὅτι ἡ γλώσσα καί προπάντων τὰ τοπωνύμια εἶναι μάρτυρες τῆς ἱστορικῆς διαδρομῆς καί τῶν ἱστορικῶν περι-

πετειῶν τῆς περιοχῆς, καθὼς δηλώνουν τὴν παρουσία ξένων λαῶν ἢ φύλων μέσα στὸ πέρασμα τοῦ χρόνου.

Ἐπιπλέον γιὰ περιοχές ὅπως ἡ Ἡπειρος, γιὰ τὴν ὁποία, ἐκτὸς μικρῶν διαλειμμάτων, οἱ φιλολογικὲς, ἱστορικὲς καὶ ἀρχαιολογικὲς μαρτυρίες δὲν εἶναι ἐπαρκεῖς, ἀπομένει μόνο ἡ μελέτη τοῦ τοπωνυμικοῦ ὕλικου ἀπ' ὅπου μποροῦμε νὰ ἔχουμε ἐνδείξεις γιὰ τὸ παρελθὸν αὐτοῦ τοῦ τόπου. Τὰ περισσότερα τοπωνύμια, μολονότι σήμερα δὲν σημαίνουν κάτι ἢ δὲν ἔχουν ἓνα σαφὲς σημασιολογικὸ περιεχόμενο, τουλάχιστον κατὰ τὴν ἐποχὴ τῆς δημιουργίας τους γίνονταν κατανοητὰ καὶ ἀντιληπτὰ ὡς φορεῖς σημασίας. Τὸ γεγονὸς ὅτι οἱ κάτοικοι μιᾶς περιοχῆς γεννιοῦνται, ζοῦν καὶ πεθαίνουν μὲ τὸ ὄνομα τῆς γενέθλιας γῆς στὸ στόμα τους, χωρὶς ὅμως νὰ τοὺς ἔχει ἀπασχολήσει ποτὲ ἡ σημασιολογικὴ φόρτιση τοῦ ὀνόματος τοῦ χωριοῦ τους, δὲν σημαίνει πὼς αὐτὸ δὲν ἦταν κάποτε φορέας σημασίας. Γι' αὐτὸ τὸ λόγο ἐξάλλου τὰ τοπωνύμια χαρακτηρίστηκαν ὀρθὰ ὡς «ἐπιγραφαὶ γεγλυμμένα ἐπὶ τοῦ ἐδάφους».

Ἡ ἐτυμολόγηση ὅμως τῶν τοπωνυμίων καὶ ἡ ἀπόδοσή τους σὲ φορεῖς συγκεκριμένων γλωσσῶν δὲν εἶναι πάντοτε εὐκόλη ὑπόθεση. Ὁ δρόμος τοῦ ἐρευνητῆ εἶναι ἀπὸ τὴ φύση του ὀλισθηρὸς καὶ γεμάτος παγίδες, ἰδιαίτερα στὴν περιοχὴ μας ὅπου, ἐκτὸς τοῦ γηγενοῦς ἑλληνόφωνου πληθυσμοῦ, ὑπῆρξαν, σὲ διαφορετικὲς χρονικὲς στιγμὲς, ἐπιδρομὲς καὶ ἐγκαταστάσεις, ἄλλοτε βίαιες καὶ ἄλλοτε εἰρηνικὲς, διάφορων ξενόγλωσσων λαῶν καὶ φύλων. Στοιχεῖα τῶν γλωσσικῶν τύπων αὐτῶν τῶν λαῶν καὶ φύλων συντέλεσαν στὴν ὀνοματοθεσία τοῦ χώρου ἢ ἐπέδρασαν σ' αὐτήν. Σ' αὐτὲς τὶς ἐγγενεῖς δυσκολίες ἃς προσθέσει κανεῖς καὶ τὶς δυσκολίες ποὺ μπορεῖ νὰ ἀντιμετωπίσει ὁ νηφάλιος ἐρευνητῆς στὴν προσπάθειά του νὰ βρεῖ τὴν πραγματικὴ προέλευση ἑνὸς τοπωνυμίου, προσπάθεια ἢ ὁποία μπορεῖ νὰ βρεθεῖ ἀντιμέτωπη μὲ τὸ κοινὸ αἶσθημα ἢ μὲ τὸν ἀκραιφνὴ πατριωτισμὸ ὀρισμένων ομάδων.

Μὲ τὴν ἐργασία ποὺ ἀκολουθεῖ γίνεται προσπάθεια νὰ ἐπιτευχθεῖ κατὰ τὸ δυνατόν ἡ ἐπανόρθωση τῶν πραγμάτων σὲ ὀρθότερη βάση καὶ νὰ καλυφθεῖ τὸ σχετικὸ κενό. Προσδοκία μου εἶναι νὰ ἀποτελέσει αὐτὴ ἡ προσπάθεια ὄχι μόνο μιὰ συμβολὴ στὴ γλωσσολογικὴ-ὀνοματολογικὴ ἐρευνα τῆς περιοχῆς ἀλλὰ καὶ βάση γιὰ βελτιώσεις καὶ διαφορετικὲς ἐτυμολογικὲς λύσεις.

Κλείνοντας θὰ ἤθελα νὰ εὐχαριστήσω θερμὰ τὴ Νομαρχία Ἰωαννίνων ποὺ μὲ προθυμία ἀνέλαβε τὰ ἔξοδα τῆς ἔκδοσης αὐτῆς τῆς ἐργασίας.

ΣΥΝΤΟΜΟΓΡΑΦΙΕΣ

I. ΓΛΩΣΣΩΝ, ΓΡΑΜΜΑΤΙΚΩΝ ΟΡΩΝ κλπ.

A	=	ἀνατολικά/-ό(ς), -ή
ἀγιών.	=	ἀγιώνυμο
αἰτ.	=	αἰτιατική
ἄλβ.	=	ἄλβανικό(ς) -ή / ἄλβανική γλώσσα
ἄνδρων.	=	ἄνδρωνυμικό(ς), -ή
ἄνθρωπων.	=	ἄνθρωπωνύμιο/-ικό(ς), -ική
ἄρβ.	=	ἄρβανίτικο(ς), -η / ἄρβανίτικη γλώσσα
ἄρομ.	=	ἄρομουνικό(ς), -ή / ἄρομουνική γλώσσα
ἄρσ.	=	ἄρσενικό(ς)
ἄρχ.	=	ἄρχαῖο(ς), -α / ἄρχαία ἑλληνική γλώσσα
B	=	βόρεια / -ο(ς), -α
βαφτ.	=	βαφτιστικό
βλ.	=	βλέπε
βουλγ.	=	βουλγαρικό(ς), -ή / βουλγαρική γλώσσα
γεν.	=	γενική
Δ	=	δυτικά / -ό(ς), -ή
ἐκκλ. σλαβ.	=	ἐκκλησιαστικό(ς), -ή σλαβικό(ς), -ή
ἐλλ.	=	ἐλληνικό(ς), -ή / ἑλληνική γλώσσα
ἐνν.	=	ἐννοεῖται
ἐπίθ.	=	ἐπίθετο
ἐπιθετ.	=	ἐπιθετικό(ς),
ἐπών.	=	ἐπώνυμο
θηλ.	=	θηλυκό
ζωών.	=	ζωώνυμο
ἰταλ.	=	ἰταλικό(ς), -ή / ἰταλική γλώσσα
καρπ.	=	καρπώνυμο
κατάλ.	=	κατάληξη
κροατ.	=	κροατικό(ς), -ή / κροατική γλώσσα
κυριών.	=	κυριώνυμο
λ.	=	λέξη / λήμμα
λατ.	=	λατινικό(ς), -ή / λατινική γλώσσα
λευκορ.	=	λευκορωσικό(ς), -ή / λευκορωσική γλώσσα
μεγεθ.	=	μεγεθυντικό(ς), -ή
μεσν.	=	μεσαιωνικό(ς), -ή / μεσαιωνική ἑλληνική γλώσσα

μετγν.	=	μεταγενέστερο(ς), -η / μεταγενέστερη έλληνική γλώσσα
μετον.	=	μετονομασία
μητρων.	=	μητρωνυμικό(ς), -ή
N	=	νότια / -ιο(ς), -ια
NE	=	νεοελληνικό(ς), -ή / νεοελληνική γλώσσα
όν.	=	όνομαστική
ό.π.	=	όπου παραπάνω
ούδ.	=	ούδέτερο
ούκρ.	=	ούκρανικό(ς), -ή / ούκρανική γλώσσα
ούσ.	=	ούσιαστικό
πβ.	=	παράβαλε
παρων.	=	παρωνύμιο
πατρων.	=	πατρωνυμικό(ς), -ή
περιεκτ.	=	περιεκτικό(ς), -ή
περιφρ.	=	περιφραστικό(ς)
πληθ.	=	πληθυντικός
προσηγ.	=	προσηγορικό(ς), -ή
πολ.	=	πολωνικό(ς), -ή / πολωνική γλώσσα
πρόθ.	=	πρόθεση
προσωπ.	=	προσωπώνυμιο
ρ.	=	ρήμα
ρουμ.	=	ρουμανικό(ς), -ή / ρουμανική γλώσσα
ρωσ.	=	ρωσικό(ς), -ή / ρωσική γλώσσα
σ.	=	σελίδα
σερβοκρ.	=	σερβοκροατικό(ς), -ή / σερβοκροατική γλώσσα
σλαβ.	=	σλαβικό(ς), -ή / σλαβική γλώσσα
σλοβ.	=	σλοβενικό(ς), -ή / σλοβενική γλώσσα
σλοβακ.	=	σλοβακικό(ς), -ή / σλοβακική γλώσσα
σορβ.	=	σορβικό(ς), -ή / σορβική γλώσσα
τ.	=	τόμος
τεϋχ.	=	τεϋχος
τοπν.	=	τοπωνύμιο/-ια
τουρκ.	=	τουρκικό(ς), -ή / τουρκική γλώσσα
τσεχ.	=	τσεχικό(ς), -ή / τσεχική γλώσσα
ύδρων.	=	ύδρωνύμιο
ύποκορ.	=	ύποκοριστικό(ς), -ή
φυτών.	=	φυτώνυμο

II. ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑΣ

- Ἀμάντου, Γλωσσ. μελ.: Κ. Ἀμάντου, *Γλωσσικά μελετήματα*, Ἀθήναι 1964.
- Andriotis, *Archaismen*: Ν. Andriotis, *Lexikon der Archaismen in neugriechischen Dialekten*, Wien 1974.
- Ἀνδριώτη, Συμβολή: Ν. Ἀνδριώτη, «Συμβολή στὴ μελέτη τῶν νεοελληνικῶν ἑπωνύμων», *Ἑλληνικά* 28 (1975) 394-400.
- Ἀντιχάρισμα: Ἀντιχάρισμα στὸν καθηγητὴ Νικόλαο Ἀνδριώτη, Θεσσαλονίκη 1976.
- Ἀνδριώτη, Ἐτυμ. λεξ.: Ν. Ἀνδριώτη, *Ἐτυμολογικὸ λεξικὸ τῆς κοινῆς Νεοελληνικῆς*, Θεσσαλονίκη 1983³.
- Ἀραβαντινοῦ, Χρονο-
γραφία 1, 2: Π. Ἀραβαντινοῦ, *Χρονογραφία τῆς Ἠπείρου τῶν τε ὁμόρων ἑλληνικῶν καὶ ἰλλυρικῶν χωρῶν*, τ. 1-2, ἐν Ἀθήναις 1956-1957.
- Berneker: E. Berneker, *Slavisches etymologisches Wörterbuch*, erster Band A-L, Heidelberg 1924².
- Buchholz: O. Buchholz-W. Fielder-G. Uhlisch, *Wörterbuch albanisch-deutsch*, Leipzig 1981².
- Βουλγαροελλ. λεξ.: *Βουλγαροελληνικὸν λεξικόν*, ἔκδ. τῆς Ἀκαδημίας τῶν Ἐπιστημῶν τῆς Βουλγαρίας, Σόφια 1960 (ἔπιμ. VI. Georgiev καὶ M. Filipova-Bajrova).
- Βρανούση, Χρον.
Ἠπείρου: Λ. Βρανούση, *Χρονικὰ τῆς μεσαιωνικῆς καὶ τουρκοκρατούμενης Ἠπείρου. Α' ἐκδόσεις καὶ χειρόγραφα*, Ἰωάννινα 1962.
- Βρανούση, Χρον. Ἰωαν.: Λ. Βρανούση, *Τὸ Χρονικὸν τῶν Ἰωαννίνων κατ' ἀνέκδοτον δημῶδη ἐπιτομὴν* [Ἐπετηρὶς τοῦ Μεσαιωνικοῦ Ἀρχείου 12 (1962)], Ἀθήναι 1965.
- BZ: *Byzantinische Zeitschrift*.
- BzN: *Beiträge zur Namenforschung*.
- Camaj, *Wortbildung*: M. Camaj, *Albanische Wortbildung*, Wiesbaden 1966.
- Camaj, *Lehrbuch*: M. Camaj, *Lehrbuch der albanischen Sprache*, Wiesbaden 1969.
- Χατζηγάκη, Ἀσπρο-
πόταμο: Ἀ. Χατζηγάκη, *Τ' Ἀσπροποτάμου Πίνδου τοπωνυμικά*, Τρίκαλα 1950.

- Χατζιδάκη, Γλωσσ. μελ.: Γ. Χατζιδάκη, *Γλωσσολογικαὶ μελέται*, Ἀθήναι 1901.
- Χατζιδάκη, *MNE* 1, 2: Γ. Χατζιδάκη, *Μεσαιωνικά καὶ Νέα Ἑλληνικά*, 1-2, Ἀθήναι 1905-1907.
- Χατζιδάκη, Γλωσσ. ἔρ.: Γ. Χατζιδάκη, *Γλωσσολογικαὶ ἔρευναι*, Ἀθήναι 1934.
- Χελδραΐχ-Μηλιαράκης: Θ. Χελδραΐχ-Σ. Μηλιαράκη, *Τὰ δημῶδη ὀνόματα τῶν φυτῶν*, Ἀθήναι 1925.
- Χριστοφορίδης: Κ. Χριστοφορίδου, *Λεξικὸν ἑλληνο-αλβανικόν, Κρατικὸν Παν/μιον Τιράνων, Ἰνστιτούτον Ἱστορίας καὶ Φιλολογίας*, 1961.
- Χρυσοῦ, *Συμβολή*: Εὐ. Χρυσοῦ, «Συμβολή στὴν ἱστορία τῆς Ἠπείρου κατὰ τὴν πρωτοβυζαντινὴ ἐποχὴ», *HX* 23 (1981) 9-113.
- Çabej 2, 3: E. Çabej, *Studime etimologjike në fushë të shqipes*, 1-3 (A-D), (Akademia e shkencave e pr të shqipërisë), Tiranë 1976-1987.
- Δημητράκου, Λεξ.: Δ. Δημητράκου, *Μέγα λεξικὸν ὅλης τῆς ἑλληνικῆς γλώσσης*, Ἀθήναι 1933-1950.
- Duridanov: I. Duridanov, *Die Hydronymie des Vardarsystems als Geschichtsquelle*, Köln-Wien 1975.
- ΕΕΒΣ : Ἐπετηρὶς Ἐταιρείας Βυζαντινῶν Σπουδῶν.
- Ἡλιοπούλου, Ἡλεία: Κ. Ἡλιοπούλου, «Τὸ τοπωνυμικὸν τῆς Ἡλείας», *Ἀθηνᾶ* 52 (1948) 145-216.
- HX*: Ἡπειρωτικὰ Χρονικά.
- HE*: Ἡπειρωτικὴ Ἑστία.
- Γεννάδιος: Π. Γενναδίου, *Λεξικὸν φυτολογικόν*, 1-2, Ἀθήναι 1959.
- Γεωργακά, *Συμβολή*: Δ. Γεωργακά, «Συμβολὴ εἰς τὴν τοπωνυμικὴν ἔρευναν», *Ἀθηνᾶ* 48 (1938) 15-76.
- Georgakas, *Beiträge* 1/2: D. Georgakas, «Beiträge zur Deutung als slavisch erklärter Ortsnamen», *BZ* 41 (1941) 351-381 καὶ 42 (1943) 384-419.
- Γεωργακά, Ἡπειρος: Δ. Γεωργακά, «Σλαβικὴ ἐπίδραση στὸ τοπωνυμικὸ τῆς Ἠπείρου», *Ἀφιέρωμα εἰς τὴν Ἡπειρον εἰς μνήμην Χρ. Σούλη*, Ἀθήναι 1956, 149-161.
- Georgacas, *BzN* 14, 16: D. Georgacas, «Greek Place Names», *BzN* 14 (1963) 284-289 καὶ *BzN* 16 (1965) 70-95.

- Georgacas, *Place and other Names*: «Place and other Names in Greece of various Balkan Origins», *ZfB* 2 (1964) 38-76, 3 (1965) 77-100, 4 (1966) 26-56 και 5 (1967) 167-185.
- Georgacas-McDonald: D. Georgacas-W. McDonald, *Place Names of Southwest Peloponnesus*, Athens 1967.
- Γκίνης: Ν. Γκίνη, *Λεξικό αλβανο-ελληνικό*, Τίρανα 1971.
- Fjalor*: *Fjalor i shqipes së sotme*, Akademia e shkencave e rps të shqipërisë (έκδ.), Tiranë 1984.
- Heuser-Şevket: Heuser-Şevket, *Türkisch-deutsches Wörterbuch*, Wiesbaden 1967⁶.
- IF: *Indogermanische Forschungen*.
- IANE: *Ἱστορικὸν Λεξικὸν τῆς νέας Ἑλληνικῆς τῆς τε κοινῶς ὀμιλουμένης καὶ τῶν ἰδιωμάτων*, ἔκδ. Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν (Α-δαχτυλωτός).
- Inalcık-Arvanid: Η. Inalcık, *Hicrî 835 Tarihli Sûret-i defter-i Sancak-i Arvanid* (Türk. Tarih kurumu Yagınlarından XIV/1), Ankara 1954.
- Iordan, *Topon. romîn.*: I. Iordan, *Toponimia romînească*, ed. Academiei Republicii Populare Romîne, 1963.
- Jochalas, *Einwanderung*: Τ. Jochalas, «Über die Einwanderung der Albaner in Griechenland», *Dissertationes Albanicae* (in Honorem Josephi Valentini et Ernesti Koliqi), München 1971, 89-106.
- Καββάδας: Δ. Καββάδα, *Εἰκονογραφημένον βοτανικὸν-φυτολογικὸν λεξικόν*, τ. 1-9, Ἀθῆναι 1956.
- Κατσάνης: Ν. Κατσάνη, *Ἑλληνικὲς ἐπιδράσεις στὰ Κουτσοβλάχικα*, Θεσσαλονίκη 1977.
- Kissling: Η. J. Kissling, *Osmanisch-türkische Grammatik*, Wiesbaden 1960.
- Koder: J. Koder, «Προβλήματα τῆς σλαβικῆς ἐποίκισης στὴν Ἥπειρο», *HX* 24 (1982) 9-33.
- Κριαρᾶ, Λεξ.: Ἐμμ. Κριαρᾶ, *Λεξικὸ τῆς μεσαιωνικῆς ἑλληνικῆς δημῶδους γραμματείας*, τ. 1-14 (1968-1997).
- ΛΑ: *Λεξικογραφικὸν Ἀρχεῖον*.
- Λαμπρίδου, *Ζαγοριακά*: Ἰ. Λαμπρίδου, *Ζαγοριακά*, ἐν Ἀθῆναις 1870 (συνεκδίδονται μὲ τὰ Ἡπειρωτ. Ἀγαθοεργήματα στὴν

- ἔκδ. τῆς Ἑταιρείας Ἡπειρωτ. Μελετῶν, Ἰωάννινα 1971).
- Λαμπρίδου,
Ἀγαθοεργήματα 1, 2: Ἰ. Λαμπρίδου, *Περὶ τῶν ἐν Ἠλείῳ ἀγαθοεργημάτων*, μέρος 1., μέρος 2., ἐν Ἀθήναις 1880.
- Λαμπρίδου,
Καραμουρατία: Ἰ. Λαμπρίδου, «Περὶ Καραμουρατίας καὶ Καραμουρατατῶν», Ἀπτικὸν Ἡμερολόγιον 22 (1888) (συνεκδίδεται μὲ τὰ Ἡπειρωτικὰ Ἀγαθοεργήματα στὴν ἔκδ. τῆς Ἑταιρείας Ἡπειρωτικῶν Μελετῶν, Ἰωάννινα 1971).
- Λαμπρίδου, *Κουρ.-Τσαρκ.*
Μαλ. 1, 2
Πογ.
Ζαγ. 1, 2: Ἰ. Λαμπρίδου, *Ἡπειρωτικὰ μελετήματα*, τεύχ. Γ': *Κουρεντιακὰ καὶ Τσαρκοβιστιακὰ*, ἐν Ἀθήναις 1888· τεύχ. Δ': *Μαλακασιακὰ 1*, ἐν Ἀθήναις 1888· τεύχ. Ε': *Μαλακασιακὰ 2*, ἐν Ἀθήναις 1888· τεύχος Ζ': *Πογωνιακὰ*, ἐν Ἀθήναις 1889· τεύχος Η': *Ζαγοριακὰ 1*, ἐν Ἀθήναις 1889· τεύχ. Θ': *Ζαγοριακὰ 2*, ἐν Ἀθήναις 1889 (ἔκδ. Ἑταιρείας Ἡπειρωτικῶν Μελετῶν, Ἰωάννινα 1971).
- Λάμπρου, Ἀπτική: Σ. Λάμπρου, «Ἡ ὀνοματολογία τῆς Ἀπτικῆς καὶ ἡ εἰς τὴν χώραν ἐποίκησις τῶν Ἀλβανῶν», ἀνάτ. ἀπὸ τὸν 1. τ. τῆς *Ἑπετ. Παρνασσοῦ* (1896).
- Lambros: S.P. Lambros, *Catalogue of the Manuscripts on Mount Athos*, τ. 1-2, Amsterdam 1966.
- Λαμψίδης: Ἰ. Λαμψίδης, *Γραμματικὴ τῆς βουλγαρικῆς γλώσσης*, Θεσσαλονίκη 1978 (ἔκδ. ΙΜΧΑ).
- ΛΔ: *Λεξικογραφικὸν Δελτίον*.
- Λαζάνη, *Κατσανοχ. 1:* Ἀ. Λαζάνη, «Τοπωνύμια Κατσανοχωρίων», *HE* 28 (1979): α) Τοπωνύμια τοῦ χωριοῦ Πλαίσια, 433-443. β) Τοπωνύμια τοῦ χωριοῦ Καλέντζι(ον), 667-675. γ) Τοπωνύμια Κορύτιανης, 864-869. δ) Τοπωνύμια Φορτωσίου, 1058-1064.
- Λαζάνη, *Κατσανοχ. 2:* Α. Λαζάνη, «Τοπωνύμια Κατσανοχωρίων», *HE* 29 (1980): α) Τοπωνύμια τοῦ χωριοῦ Πάτερου, 81-85. β) Κωστήτσι, 255-263. γ) Τοπωνύμια Νίστορας, 466-469. δ) Τοπωνύμια Πηγαδιῶν (πρώην Βαλτσιώρας), 657-661, ε) Τοπωνύμια Ἀετοράχης, 844-849 καὶ 1028-1031.
- Λαζάνη, *Κατσανοχ. 3:* Α. Λαζάνη, «Τοπωνύμια Κατσανοχωρίων», *HE* 30 (1979): α) Τοπωνύμια τοῦ χωριοῦ Ἑλληνικό (πρώην Λοζέτς), 29-33.

- Malingoudis, *Studien*: Ph. Malingoudis, *Studien zu den slavischen Ortsnamen Griechenlands*, Wiesbaden 1981.
- Μαρκόπουλος: Σ. Μαρκοπούλου, «Λαογραφικά Λάκκας Σουλίου: Τοπωνύμια Ἀχλαδέας (πρώην Τόσχεσι)», *HE* 30 (1981) 243-253, 439-453, 614-624 καὶ 835-843.
- MME*: Μεγάλη Ἑλληνικὴ Ἐγκυκλοπαιδεία.
- Μηνᾶ, *Μεγέθυνση*: Κ. Μηνᾶ, Ἡ μορφολογία τῆς μεγεθύνσεως στὴν ἑλληνικὴ γλῶσσα, Ἰωάννινα 1978.
- Meyer, *EW alb. Spr.*: G. Meyer, *Etymologisches Wörterbuch der albanesischen Sprache*, Strassburg 1891.
- Meyer, *N.S.*: G. Meyer, *Neugriechische Studien*, 1-4, Wien 1894-1895.
- Meyer-Lübke: W. Meyer-Lübke, *Romanisches etymologisches Wörterbuch*, Heidelberg 1968⁴.
- Miklosich, *Stammbildungslehre*: F. Miklosich, *Vergleichende Grammatik der slavischen Sprachen*, 2. Band: *Stammbildungslehre*, Heidelberg 1926 (Nachdruck der Erstausgabe von 1875).
- Miklosich, *Bildung*: F. Miklosich, *Die Bildung der slavischen Personen- und Ortsnamen*, Heidelberg 1927.
- Miklosich: F. Miklosich, *Etymologisches Wörterbuch der slavischen Sprachen*, Amsterdam 1970 (ἔπανέκδ. τῆς ἔκδ. τοῦ 1886).
- Moritz 1,2: H. Moritz, *Die Zunamen bei den byzantinischen Historikern und Chronisten*, τ. 1-2, Landshut 1897-1898.
- Μπέττη, *Γραμμένο*: Σ. Μπέττη, «Τοπωνυμικὸ Γραμμένου Ἰωαννίνων», *HE* 8 (1959) 686-692.
- Μπέττη, *Βελτσίστα*: Σ. Μπέττη, «Τοπωνυμικὸ τῆς Βελτσίστης Ἰωαννίνων» *HE* 9 (1960) 34-45.
- Μπέττη, *Κούρεντα*: Σ. Μπέττη, «Τοπωνυμικὸ τῆς ποτὲ ἐπαρχίας Κουρέντων», *HE* 10 (1961): α) Τὰ χωριὰ Ἀραχοβίτσα καὶ Κοκκινόχωμα, 144-150, β) τὰ χωριὰ Δραγωμὴ καὶ Σουλόπουλο, 419-428 καὶ *HE* 11 (1962): α) Ζέλοβα καὶ Ζωντήλα, 426-439.
- Μπέττη, *Ὄνοματολογία* : Σ. Μπέττη, Ὄνοματολογία τῶν χωριῶν Νομοῦ

- Ἰωαννίνων, Γιάννινα 1996 (ἔκδ. Νομαρχιακῆς Αὐτοδιοίκησης Ἰωαννίνων/ΤΕΔΚ Ἰωαννίνων).
- Μπόγκα, Τουρκ. λέξεις: Ε. Μπόγκα, *Τουρκικὲς λέξεις σὲ παλιότερα ἑλληνικά κείμενα*, Ἀθήναι 1958.
- Μπόγκας 1, 2: Εὐ. Μπόγκα, *Τὰ γλωσσικά ἰδιώματα τῆς Ἠπείρου*, τ. 1-2, Ἰωάννινα 1964-1966.
- Μπούτουρας: Α. Μπούτουρα, *Τὰ νεοελληνικά κύρια ὀνόματα ἱστορικῶς καὶ γλωσσικῶς ἐρμηνευόμενα*, ἐν Ἀθήναις 1912.
- Νικολαΐδου, Λεξ.: Κ. Νικολαΐδου, *Ἐτυμολογικὸν λεξικὸν τῆς κοινοβλαχικῆς γλώσσης*, ἐν Ἀθήναις 1909.
- Οἰκονόμου, Ζαγόρι: Κ. Οἰκονόμου, *Τοπωνυμικὸ τῆς περιοχῆς Ζαγορίου*, Ἰωάννινα 1991.
- Οἰκονόμου, Ἀλβ. ἐπίδραση: Κ. Οἰκονόμου, *Ἡ ἄλβανικὴ γλωσσικὴ ἐπίδραση στὰ Ἠπειρωτικὰ ἰδιώματα*, Ἰωάννινα 1997.
- ΟΤΕ Ἀθ.: Ὁργανισμὸς Τηλεπικοινωνιῶν Ἑλλάδος: κατάλογος συνδρομητῶν Ἀθηνῶν-Πειραιῶς καὶ προαστίων: Α-Ζ (1983), Η-Λ (1980), Μ-Π (1981) καὶ Ρ-Ω (1983).
- Parahagi: Τ. Parahagi, *Dictionarul dialectului aromân, general și etimologic*, București 1974².
- Παπαχαρίση, Πωγώνι: Ἀ. Παπαχαρίση, «Δευτέρα εἰς τὸ τοπωνυμικὸν τοῦ Πωγωνίου συμβολή», *HE* 1 (1952) 815-818 καὶ *HE* 2 (1953) 36-40, 170-171, 269-271, 379-381.
- Φιλήντα, Γλωσσογν. 1, 2, 3: Μ. Φιλήντα, *Γλωσσογνωσία καὶ γλωσσογραφία ἑλληνική*, τ. 1-3, Ἀθήνα 1924-27.
- Φουρίκη, Ἀττικὴ 41/42 : Π. Φουρίκη, «Συμβολὴ εἰς τὸ τοπωνυμικὸν τῆς Ἀττικῆς», *Ἀθηνᾶ* 41 (1929) 77-178 καὶ *Ἀθηνᾶ* 42 (1930) 111-136.
- Rușcariu, E. W.: S. Rușcariu, *Etymologisches Wörterbuch der rumänischen Sprache*, Heidelberg 1975².
- Ρεμπέλης: Χ. Ρεμπέλη, *Κονιτσιώτικα*, Ἀθήναι 1953.
- Sadnik-Aitzetmüller: L. Sadnik-R. Aitzetmüller, *Handwörterbuch zu den altkirchenslavischen Texten*, Heidelberg 1955.
- Σαρρῆ, Ἀττικὴ: Ἰ. Σαρρῆ, «Τὰ τοπωνύμια τῆς Ἀττικῆς», *Ἀθηνᾶ* 40 (1928) 117-160.

- Schlimpert, *Slaw. PN*: G. Schlimpert, *Slawische Personennamen in mittelalterlichen Quellen zur deutschen Geschichte*, Berlin 1978.
- Seliščev: A. M. Seliščev, *Slavjanskoe naselenie v Albanii*, Nachdruck, Köln-Wien 1978.
- Soustal: P. Soustal, (under Mitwirkung von J. Koder), *Nikopolis und Kephallenia* Wien 1981 (Tabula Imperii Byzantini, hrsg. v. H. Hunger, Bd. 3 = Denkschr. d. phil. Kl. d. Österr. Ak. d. Wiessenschaften).
- ΣΣΕΔΚ: *Στοιχεῖα συστάσεως καὶ ἐξελίξεως τῶν δήμων καὶ κοινοτήτων*, τ. 19: Νομὸς Ἰωαννίνων, Ἀθῆναι 1962 (ἔκδ. Κεντρικῆς Ἐνώσεως Δήμων καὶ Κοινοτήτων τῆς Ἑλλάδος).
- Στεργιοπούλου, Κόνιτσα *HX 9, 12, 13*: Κ. Στεργιοπούλου, «Τοπωνυμικὸν τῆς Ἐπαρχίας Κονίτσης», *HX 9* (1934) 204-244, *HX 12* (1937) 205-251 καὶ *HX 13* (1938) 151-190.
- Steuerwald: K. Steuerwald, *Türkisch-deutsches Wörterbuch*, Wiesbaden 1972.
- Συμεωνίδη, *Εἰσαγωγή*: Χ. Συμεωνίδη, *Εἰσαγωγή στὴν ἑλληνικὴ Ὄνοματολογία*, Θεσσαλονίκη 1992.
- Šmilauer: V. Šmilauer, *Handbuch der slawischen Toponomastik*, Praha 1970.
- Θωμοπούλου, Κέως: Ἰ. Θωμοπούλου, *Μελέτη τοπωνυμικῆ τῆς νήσου Κέω*, Ἀθῆναι 1963 [= Ἐπετηρὶς Ἐταιρείας Κυκλαδικῶν Μελετῶν 3 (1963), 167-345].
- Tiktin: H. Tiktin, *Rumänisch-deutsches Wörterbuch*, τ. 1 (A-C), 2 (D-ozor), 3 (P-Zvorean), Wiesbaden 1985-1988.
- Τριανταφυλλίδης: Μ. Τριανταφυλλίδης, *Τὰ οἰκογενειακὰ μας ὀνόματα*, Θεσσαλονίκη 1982.
- Τσέτσης: Ν. Τσέτσης, *Ἀλβανο-ελληνικὸν λεξικόν*, Ἀθῆναι 1959.
- Udolph: J. Udolph, *Studien zu slavischen Gewässernamen und Gewässerbezeichnungen*, Heidelberg 1979.
- Vasmer: M. Vasmer, *Die Slaven in Griechenland*, Nachdruck, Leipzig 1970.
- Vasmer, *Schriften*: M. Vasmer, *Schriften zur slavischen Altertums-*

- kunde und Namenkunde*, hrsg. von H. Bräuer, Bd. 1-2, Berlin-Wiesbaden 1971.
- Vasmer, *REW* 1, 2, 3: M. Vasmer, *Russisches etymologisches Wörterbuch*, Bd. 1 (1953), 2 (1955), 3 (1958), Heidelberg.
- Walde: A. Walde, *Lateinisches etymologisches Wörterbuch*, Bd. 1-2, Heidelberg 1965⁴.
- Weigand: G. Weigand, «Die Wiedergabe der slavischen Laute in den Ortsnamen des Peloponnes», *Balkan Archiv* 4 (1928) 1-52.
- Zaimov, *Gewässernamen*: J. Zaimov, «Bulgarische Gewässernamen», *Zeitschrift für Slawistik* 6 (1961) 43-250.
- Zaimov, *Anciens noms*: J. Zaimov, «Anciens noms Bulgares dans la partie sud de la Péninsule Balkanique», *Actes du premier Congrès International des études balkaniques et sud-est Europeennes*, VI Linguistique, Sofia 1968, 389-414.
- Zaimov, *Ethn. Probleme*: J. Zaimov, «Ethnogenetische Probleme bei den bulgarischen Ortsnamen», *ZfB* 7 (1969) 179-189.
- Zaimov: J. Zaimov, «Beitrag zur Erforschung der bulgarischen geographischen Namen in Griechenland», *ZfB* 11 (1975), Heft 1, 105-115.
- ZfB*: *Zeitschrift für Balkanologie*.
- ZONF*: *Zeitschrift für Ortsnamenforschung*.

ΦΩΝΗΤΙΚΗ ΑΞΙΑ ΤΩΝ ΣΥΜΒΟΛΩΝ

- a : άνοιχτός, κεντρικός φθόγγος.
ǎ : μισόκλειστος, κεντρικός φθόγγος μεταξύ του e και του o.
Πβ. τήν προφορά του άλβ. ě και του σλαβ. ѣ.
î : κλειστός, κεντρικός, μή στρογγυλός φθόγγος, μεταξύ i και u.
Πβ. τήν προφορά του τουρκ. i.
e : μισόκλειστος, μπροστινός, μή στρογγυλός φθόγγος.
i : κλειστός, μπροστινός, μή στρογγυλός φθόγγος.
o : μισόκλειστος, πισινός, στρογγυλός φθόγγος.
u : κλειστός, πισινός, στρογγυλός φθόγγος.
j : ήμιφωνικός, τριβόμενος, ούρανικός, ήχηρός φθόγγος¹.
p : διχειλικός, κλειστός, άηχος φθόγγος.
f : χειλοδοντικός, τριβόμενος, άηχος φθόγγος.
b : διχειλικός, κλειστός, ήχηρός φθόγγος.
v : χειλοδοντικός, τριβόμενος, ήχηρός φθόγγος.
t : γλωσσοδοντικός, κλειστός, άηχος φθόγγος.
β : μεσοδοντικός, τριβόμενος, άηχος φθόγγος.
d : γλωσσοδοντικός, κλειστός, ήχηρός φθόγγος.
d : μεσοδοντικός, τριβόμενος, ήχηρός φθόγγος.
k : ύπερωικός, κλειστός, άηχος φθόγγος.
h : ύπερωικός, τριβόμενος, άηχος φθόγγος.
g : ύπερωικός, κλειστός, ήχηρός φθόγγος.
γ : ύπερωικός, τριβόμενος, ήχηρός φθόγγος.
k' : ούρανικός, κλειστός, άηχος φθόγγος.
h' : ούρανικός τριβόμενος, άηχος φθόγγος.
g' : ούρανικός, κλειστός, ήχηρός φθόγγος.
y : ούρανικός τριβόμενος, ήχηρός φθόγγος.

1. Χρησιμοποιώ το φωνητικό σύμβολο j για τή φωνητική απόδοση του μή συλλαβικού i, ενώ το y για τήν απόδοση του ούρανικού γ.

- s : φατνιακός, τριβόμενος, ἄηχος φθόγγος.
 z : φατνιακός, τριβόμενος, ἡχηρὸς φθόγγος.
 š : οὐρανικοφατνιακός, τριβόμενος, ἄηχος φθόγγος.
 ž : οὐρανικοφατνιακός, τριβόμενος, ἡχηρὸς φθόγγος.
 ts : φατνιακός, προστριβής, ἄηχος φθόγγος.
 dz : φατνιακός, προστριβής, ἡχηρὸς φθόγγος.
 m : διχειλικός, ἔρρινος φθόγγος.
 n : γλωσσοδοντικός, ἔρρινος φθόγγος.
 n' : οὐρανικός, ἔρρινος φθόγγος.
 ŋ : ὑπερωικός, ἔρρινος φθόγγος.
 l : γλωσσοδοντικός, πλευρικός, ἡχηρὸς φθόγγος.
 l' : οὐρανικός, πλευρικός, ἡχηρὸς φθόγγος.
 r : φατνιακός, παλμώδης φθόγγος.

Χρησιμοποιῶ ἐπίσης τὸ σύμβολο \sim γιὰ τὴ δήλωση τῶν διφθόγων, καὶ μιὰ παύλα (-) στὰ συμφωνικὰ συμπλέγματα t-s, d-z, k-s κλπ. ποὺ προκύπτουν μετὰ τὴν ἀποβολὴ ἄτονων i καὶ u γιὰ τὰ τοπν. τῶν περιοχῶν ποὺ χρησιμοποιεῖται γλωσσικὸς τύπος βορείου φωνηεντισμοῦ γιὰ νὰ δηλωθεῖ ἡ διακεκριμένη προφορὰ τῶν συμφωνικῶν αὐτῶν στοιχείων.

1. ΕΙΣΑΓΩΓΗ

1.1. ΓΕΝΙΚΑ

Στήν ἐργασία πού ἀκολουθεῖ ἀσχολοῦμαι μέ τή γλωσσική ἐξέταση τῶν ἀρχικῶν οἰκωνυμίων¹, δηλ. τῶν παλαιῶν ὀνομάτων τῶν κοινοτήτων καί οἰκισμῶν τοῦ Νομοῦ Ἰωαννίνων πρὶν ὑποστοῦν, ὅσα ἀπὸ αὐτὰ ὑπέστησαν, τή στρέβλωση τῆς μετονομασίας. Τὰ οἰκωνύμια αὐτὰ ἀναφέρονται σέ κοινότητες καί οἰκισμούς οἱ ὅποιοι ἐξακολουθοῦν μέχρι τὶς μέρες μας νὰ κατοικοῦνται. Μὲ τὸν ὄρο οἰκισμοὶ ἀναφέρομαι σέ κατοικούμενες περιοχές, οἱ ὅποιες ἐπίσημα δὲν ἀποτελοῦν κοινότητες, ἀλλὰ διοικητικὰ ἀνήκουν ὡς οἰκισμοὶ σέ μιὰ ἀναγνωρισμένη κοινότητα μέ βάση τὰ «*Στοιχεῖα συστάσεως καὶ ἐξελίξεως τῶν δήμων καὶ κοινοτήτων*» (ἔκδ. τῆς Κεντρικῆς Ἐνώσεως Δήμων καὶ Κοινοτήτων τῆς Ἑλλάδος), τ. 19, Ἀθῆναι 1962. Ἐξετάζονται ἐπίσης σέ ξεχωριστὰ λήμματα τὰ ὀνόματα τῶν βλαχόφωνων χωριῶν τὰ ὅποια, πολλές φορές, παράλληλα πρὸς τὸν ἀρχικὸ τύπο, ἔχουν καὶ β' τύπο πού χρησιμοποιεῖται ἀπὸ τοὺς βλαχόφωνους κατοίκους τους.

Στήν ἐργασία δὲν ἐξετάζονται:

α) Τὰ οἰκωνύμια τὰ ὅποια εἶναι ἀποτέλεσμα μετονομασίας, ἐπειδὴ οἱ μετονομασμένοι τύποι τους δὲν εἶναι γνήσια δημιουργήματα, ἀλλὰ λόγιοι ἐξελληνισμοὶ ἢ ἀντικαταστάσεις κρατικῆς-γραφειακῆς προέλευσης καὶ ἐπιβολῆς, ἄρα γλωσσικὰ στοιχεῖα χωρὶς ἰδιαίτερη ἀξία.

β) Τὰ ὀνόματα συνοικισμῶν-μαχαλάδων οἱ ὅποιοι συναποτελοῦν μιὰ κοινότητα σέ ἓνα ἐνιαῖο δομημένο σύνολο².

1. Ὁ ὄρος χρησιμοποιεῖται ἀπὸ τὸν Συμεωνίδη (*Εἰσαγωγή*, 17 καὶ 22).

2. Στήν ἀρχική (δακτυλόγραφη) ἐκδοση τῆς ἐργασίας (1997) δὲν εἶχαν συμπεριληφθεῖ στὸ β' κεφάλαιο (Ἐτυμολόγηση τῶν οἰκωνυμίων) τὰ σχετικά τοπν. ἀπὸ τὴν περιοχή Ζαγορίου, τῶν ὁποίων ἡ ἐξέταση εἶχε γίνει στὸ πλαίσιο τῆς ἐργασίας μου: *Τοπωνυμικὸ τῆς περιοχῆς Ζαγορίου*, Ἰωάννινα 1991.

Ἐκρίνα ὡστόσο σκόπιμο στήν παρούσα ἐργασία, γιὰ λόγους πρακτικοῦς (νὰ μὴν ἀνατρέχει ὁ ἐνδιαφερόμενος σέ ἄλλη ἐργασία) καὶ γιὰ λόγους συνέπειας πρὸς τὸν τίτλο, νὰ συμπεριλάβω καὶ τὶς ἐτυμολογήσεις τῶν οἰκωνυμίων τῆς περιοχῆς Ζαγορίου, πολλές φορές μέ νέες ἐτυμολογικὲς ἐκδοχὲς καὶ τοπωνυμικὰ στοιχεῖα.

Τὸ α' κεφάλαιο τῆς ἐργασίας (1. Εἰσαγωγή) ἀποτελεῖται ἀπὸ τρία ὑποκεφάλαια. Στὸ α' ὑποκεφάλαιο (1.1. Γενικά) παρατίθενται γενικὲς πληροφορίες γιὰ τὸ ἀντικείμενο τῆς ἐργασίας, γιὰ τὸ ἱστορικὸ καὶ τὴ διάρθρωσή της, τὴν μέχρι σήμερα ἔρευνα κλπ. Στὸ β' καὶ γ' ὑποκεφάλαιο (1.2. Γεωγραφικὴ ἐπισκόπηση τοῦ Νομοῦ Ἰωαννίνων καὶ 1.3. Ἱστορικὴ ἐπισκόπηση τῆς Ἠλείρου) δίνονται πληροφορίες γιὰ τὴ γεωγραφικὴ κατάσταση τοῦ Νομοῦ καὶ τὴν ἱστορικὴ διαδρομὴ τῆς εὐρύτερης περιοχῆς.

Τὸ β' κεφάλαιο (2. Ἐτυμολόγηση τῶν οἰκωνυμίων) περιλαμβάνει τὴ γλωσσικὴ ἐξέταση τῶν οἰκωνυμίων.

Τὰ οἰκωνύμια ποὺ ἐξετάζονται σ' αὐτὸ τὸ κεφάλαιο κατατάσσονται ἀλφαβητικὰ μὲ ἓναν τύπο κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἥττον τῆς κοινῆς ΝΕ. Ὁ τύπος αὐτός, στὸν ὁποῖο λαμβάνεται ὑπ' ὄψιν ἡ ἐτυμολόγηση τοῦ οἰκωνυμίου, δὲν δεσμεύεται ἀπὸ τὶς φωνητικὲς ἰδιαιτερότητες τῶν διάφορων περιοχῶν τοῦ Νομοῦ¹. Ἡ κατάταξη αὐτὴ προτιμήθηκε γιὰ λόγους πρα-

1. Ὁ Νομὸς Ἰωαννίνων δὲν παρουσιάζει γλωσσικὴ ὁμοιομορφία. Κοντὰ στὸ γλωσσικὸν τύπο μὲ βόρειο φωνηεντισμὸ, ποὺ καλύπτει τὸ μεγαλύτερο μέρος τῆς περιοχῆς, ὑπάρχουν καὶ ζῶνες ἡμιβόρειου καὶ νότιου φωνηεντισμοῦ. Ἐνδείξεις γιὰ τὴ γλωσσικὴ αὐτὴ κατάσταση δίνει ἡ φωνητικὴ τῶν τοπωνυμίων (βλ. καὶ χάρτη 9). Ἐκτὸς ἀπὸ τὶς παραπάνω ἑλληνόφωνες περιοχὲς, ὑπάρχουν καὶ «ξενόφωνες» γλωσσικὲς νησίδες (βλ. χάρτη 10). Πρόκειται γιὰ:

I. Περιοχὲς κοινοτήτων μὲ βλαχόφωνους κατοίκους:

α) Στὰ χωριὰ τῆς δεξιᾶς ὄχθης τοῦ Ἀώου: Μπριάζα (ἐπίσ. Δίστρατο), Πάδες, Παλιοσέλι, Ἀρμάτοβο (ἐπίσ. Ἀρματα).

β) Στὰ χωριὰ τῆς ἀριστερῆς ὄχθης τοῦ Ἀώου (περιοχὴ Ζαγορίου): Βοβούσα, Λάιστα, Ντομπρίνοβο (ἐπίσ. Ἡλιοχώρι), Λεσινίτσα (ἐπίσ. Βρυσοχώρι).

γ) Στὰ χωριὰ τοῦ ἀνατολικοῦ τμήματος τοῦ Ζαγορίου: Γρεβενίτι, Τσερνέσι (ἐπίσ. Ἐλατοχώρι), Φλαμπουράρι.

δ) Στὴν ἐπαρχία Μετσόβου: στὸ Μέτσοβο καὶ τὰ χωριὰ: Ἀνήλιο, Μηλιά, Βουτονόσι.

ε) Στὰ χωριὰ: Ματσούκι, Καλαρίτες, Σιράκο, Προσβάλα (ἐπίσ. Βαθύπεδο), Παλιοχώρι Σιράκου.

στ) Στὴν ἐπαρχία Κονίτσης στὰ χωριὰ: Φούρκα καὶ Ντέντσικο (ἐπίσ. Ἀετομηλίτσα).

ζ) Στὴν ἐπαρχία Πογωνίου στὰ χωριὰ: Μετζιτιές (ἐπίσ. Κεφαλόβρυσσο) καὶ ἐν μέρει στὰ Τσαραπλανά (ἐπίσ. Βασιλικό).

II. Περιοχὲς κοινοτήτων μὲ ἀρβανιτόφωνους κατοίκους στὰ χωριὰ Πλικάτι καὶ Μουσιοτίτσα (*Ἄνω καὶ Κάτω).

III. Περιοχὲς κοινοτήτων μὲ τουρκόφωνους κατοίκους στὰ χωριὰ Μπάφρα καὶ Νέα Καισάρεια τὰ ὁποῖα δημιουργήθηκαν ἐξ ὀλοκλήρου ἀπὸ πρόσφυγες μετὰ τὴ Μικρασιατικὴ Καταστροφὴ.

κτικους ἔτσι ὥστε νά γίνεται εὐκόλα δυνατή ἡ ἀναζήτηση καί ἡ ἀνεύρεση κάθε οἰκωνυμίου. Ἀπορρίφθηκε ὁποιαδήποτε ἄλλη κατάταξη μέ βάση π.χ. τήν ἐθνικότητα τῶν ὀνοματοθετῶν ἢ μέ βάση τίς ἀρχικές λέξεις ἀπό τίς ὁποῖες ἐτυμολογοῦνται τὰ οἰκωνύμια. Καί τοῦτο γιατί ἡ πρώτη περίπτωση θά εἶχε τὸ μειονέκτημα τῆς ἀναζήτησης τῶν σχετικῶν λημμάτων σέ περισσότερες τῆς μιᾶς ἀλφαβητικές σειρές (ἐλληνόθετων, σλαβόθετων κλπ. οἰκωνυμίων). Ὁ δεύτερος τρόπος κατάταξης δέν θά ἦταν δυνατός ἀπό τὸ γεγονός ὅτι: α) οἱ ἀρχικές λέξεις, στίς ὁποῖες ἀνάγονται τὰ οἰκωνύμια, ἀνήκουν σέ περισσότερες τῆς μιᾶς γλώσσες (πβ. τῆ δυσκολία κατάταξης σέ μιὰ σειρά ἐλληνικῶν, σλαβικῶν, ἀλβανικῶν κλπ. λημμάτων) καί β) παρουσιάζονται πολλές φορές ὡς ἐξίσου πιθανές περισσότερες τῆς μιᾶς ἐτυμολογήσεις.

Μετά τήν ἀλφαβητική καταγραφή τοῦ οἰκωνυμίου ἀκολουθεῖ σέ γωνιώδεις ἀγκύλες ἡ φωνητική ἀπόδοσή του στὸν ἐμπρόθετο τύπο τῆς καθημερινῆς ὀμιλίας. Ἡ φωνητική καταγραφή εἶναι ἀποτέλεσμα ἐπιτόπιων ἐπισκέψεων σέ ὅλες τίς κοινότητες καί οἰκισμούς τοῦ Νομοῦ. Τὸ ἔργο αὐτὸ πραγματοποιήθηκε στὸ πλαίσιο ἐρευνητικοῦ μου προγράμματος στὸ Παν/μιο Ἰωαννίνων πού σκοπὸ εἶχε τήν καταγραφή ὄχι μόνον τῶν οἰκωνυμίων ἀλλὰ γενικά ὄλων τῶν τοπωνυμίων πού ἐπιζοῦν στὸ στόμα τῶν κατοίκων τῆς ἐρημωμένης κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἥττον Ἡπειρωτικῆς ὑπαίθρου.

Στίς «ξενόφωνες» αὐτές γλωσσικές νησίδες τὰ περισσότερο ἡλικιωμένα ἄτομα εἶναι δίγλωσσα, ἀφοῦ παράλληλα πρὸς τήν ξένη γλώσσα χρησιμοποιοῦν καί τήν ἐλληνική, ἐνῶ τὰ νεότερα (ἡλικίας κάτω τῶν 40 ἐτῶν) μπορεῖ νά κατανοοῦν τήν ξένη γλώσσα, τήν ὁποία ἐν τούτοις δέν χρησιμοποιοῦν.

Ἄς σημειωθεῖ ἐπίσης ὅτι σέ πολλές κοινότητες οἱ κάτοικοι εἶναι γνῶστες συνθηματικῶν γλωσσαρίων, ἰδιαίτερα τῶν κουδαρίτικων, δηλ. τοῦ συνθηματικοῦ γλωσσαρίου τῶν κτιστῶν. Γιά τὰ κουδαρίτικα θά μπορούσε κανεὶς καί σήμερα νά βρεῖ ἀξιόπιστους πληροφορητές καί νά διαπιστώσει ὄχι μόνον τίς ὁμοιότητες στὰ λεξιλογικά στοιχεία τῶν γλωσσαρίων, ἀλλὰ καί ἀξιόλογες διαφορές.

Κουδαραίους μπορεῖ κανεὶς νά συναντήσει στήν ἐπαρχία Κονίτισης στὰ χωριά: Πιρσόγιανη, Βούρμπιανη, Λούψικο (ἐπίσ. Λυκόραχη), Κάντσικο (ἐπίσ. Δροσοπηγή), Ζέρμα (ἐπίσ. Πλαγιά), Στράτσιανη (ἐπίσ. Πύργος) κλπ. καί σέ χωριά τῆς περιοχῆς Μαλακασίου: Μιχαλίτσι, Γκούρα (ἐπίσ. Βαπτιστής), Χουλιαράδες, Ραφταναίους, Σκλούπο (ἐπίσ. Ἀμπελοχώρι) κλπ.

Ἐκτός ἀπὸ τὰ κουδαρίτικα ἓνα ἀκόμη συνθηματικὸ γλωσσάριο εἶναι τὰ σόπικα ἢ σοπικιώτικα, τὸ συνθηματικὸ γλωσσάριο τῶν βαγενάδων τῆς Σοπικῆς, γιά τὰ ὁποῖα πληροφορητές μπορεῖ νά βρεῖ κανεὶς στὸ χωριὸ Κοσοβίτσα (ἐπίσ. Ἁγία Μαρίνα).

Μετά τὸ φωνητικὸ τύπο τῶν οἰκωνυμίων ἀκολουθεῖ σὲ παρενθέσεις ἕνας ἐνδεικτικὸς ἀριθμὸς μὲ βάση τὸν ὁποῖο ἀναζητεῖται ἡ θέση τοῦ οἰκωνυμίου στὰ σχετικὰ εὐρετήρια (σ. 360 κέξ.) καὶ στὸ χάρτη τῆς περιοχῆς (βλ. χάρτη 1).

Στὴ συνέχεια δίνεται ὁ γεωγραφικὸς προσδιορισμὸς τῶν οἰκωνυμίων καὶ οἱ διάφοροι τύποι του, ὅπως συναντιοῦνται στὶς πηγές.

Ἀκολουθεῖ ἡ ἔτυμολόγηση τῶν οἰκωνυμίων καὶ ἡ παράθεση ἔτυμολογικὰ συγγενῶν ὀνοματικῶν τύπων (προσωπωνυμίων/τοπωνυμίων) ἀπὸ τὸν ἑλληνόφωνο χῶρο καὶ ἀπὸ περιοχές ἐκτὸς Ἑλλάδος.

Στὸ γ' κεφάλαιο (3. Φωνητικὴ τῶν οἰκωνυμίων) ἐξετάζονται οἱ τροπές τῶν φθόγγων, ὅπως αὐτὲς πραγματοποιοῦνται κατὰ τὸ σχηματισμὸ τῶν τοπωνυμίων καθὼς καὶ οἱ ἀποδόσεις τῶν ξένων φθόγγων (σλαβικῶν, ἀλβανικῶν κλπ.), ὅπως αὐτὲς διαπιστώνονται στὰ ξένης ἔτυμολογικῆς ἀρχῆς τοπωνύμια τοῦ Νομοῦ.

Στὸ δ' κεφάλαιο (4. Σχηματισμὸς τῶν οἰκωνυμίων) δίνονται οἱ γραμματικὲς κατηγορίες τῶν λέξεων (ἑλληνικῶν καὶ ξένων) ποὺ χρησιμοποιοῦνται ὡς βάση στὸ σχηματισμὸ τῶν τοπωνυμίων: α) χωρὶς τὴ βοήθεια καταλήξεων καὶ β) μὲ τὴ βοήθεια καταλήξεων (ἑλληνικῶν καὶ ξένων).

Στὸ ε' κεφάλαιο (5. Ἐθνολογικὴ κατανομὴ τῶν οἰκωνυμίων) διερευνᾶται μὲ βάση συγκεκριμένες μεθοδολογικὲς ἀρχές ἡ ἔθνολογικὴ ταυτότητα τῶν ὀνοματοθετῶν, τῶν δημιουργῶν τῶν οἰκωνυμίων.

Στὸ ἐπόμενο κεφάλαιο (6. Εἰδολογικὴ-σημασιολογικὴ κατάταξη τῶν οἰκωνυμίων) ταξινομοῦνται τὰ τοπν. μὲ τέτοιον τρόπο ὥστε νὰ γίνει φανερὸ ποιὲς σημασιολογικὲς ἐνότητες ἢ κατηγορίες λέξεων προτιμοῦνται γιὰ τὴ δημιουργία τους.

Τὸ τελευταῖο κεφάλαιο (7. Ἀνασκόπηση) περιλαμβάνει γενικότερες παρατηρήσεις, συμπεράσματα καὶ διαπιστώσεις ποὺ προκύπτουν ἀπὸ τὴ γλωσσικὴ μελέτη τοῦ τοπωνυμικοῦ ὕλικου.

Ἀκολουθοῦν γεωγραφικοὶ καὶ γλωσσικοὶ χάρτες καὶ πίνακες λέξεων: α) ἑλληνικῶν καὶ β) ξένων.

Οἱ πρῶτες μνεῖες γιὰ τὰ οἰκωνύμια τῶν κοινοτήτων καὶ τῶν οἰκισμῶν τοῦ Νομοῦ, ποὺ ἀντανακλοῦν τὴ σημερινὴ κατάστασή τους, ἀνάγονται στὶς ἀρχές τοῦ 14. αἰ. Ἰδιαίτερα ἀπὸ τὸ 1319 ἔχουμε τὸ χρυσόβουλλο τοῦ Ἀνδρονίκου Β' μὲ τὸ ὁποῖο ἀπονέμονται διάφορα προνόμια στὴν πόλη τῶν Ἰωαννίνων καὶ ἀπὸ τὸ 1321 τὸ χρυσόβουλλο τοῦ

ἴδιου αὐτοκράτορα, τὸ ὁποῖο συμπληρώνει τὸ προηγούμενο¹.

Ἀκολουθεῖ τὸ ἰδρυτικὸ ἔγγραφο τῶν ἐτῶν 1326-1328² καθὼς καὶ τὸ χρυσόβουλλο τοῦ 1361, στὸ ὁποῖο ἐπικυρώνεται ἡ κατοχὴ μερικῶν χωριῶν ἀπὸ τὸν Συμεὼν Οὕρηση Παλαιολόγο πρὸς τὸν Ἰωάννη Τζάφα Οὐρσίνο³.

Σημειώνουμε ἐπίσης τὸ «Χρονικὸ τῶν Ἰωαννίνων»⁴ ποῦ παλαιότερα ἀπεδίδετο στοὺς μοναχοὺς Κομνηνὸ καὶ Πρόκλο καὶ τὸ ὁποῖο χρονολογεῖται στὸ β' μισὸ τοῦ 14. αἰ.⁵ καθὼς καὶ τὸ «δεφτέρι» τοῦ Arvanid⁶ ἀπὸ τὸ 1431 μὲ τις παλαιότερες ὀνομασίες χωριῶν τῶν σημερινῶν ἐπαρχιῶν Πογωνίου καὶ Κονίτσης.

Σὲ νεότερες ἐποχὲς ἀρκετοὶ λόγιοι ἔχουν ἀναφερθεῖ σὲ χωριὰ τοῦ Νομοῦ Ἰωαννίνων. Στὰ ἔργα τους ὑπάρχουν καὶ ἐτυμολογικὲς παρεκβολές γιὰ τὰ σχετικὰ οἰκωνύμια. Ἀναφέρω ἰδιαίτερα τὸν Π. Ἀραβαντινὸ (*Χρονογραφία 1, 2*) καὶ Ἰω. Λαμπρίδη (*Ἡπειρωτικὰ Μελετήματα / Ἀγαθοεργήματα*).

Οἱ ἀναφορὲς στὰ οἰκωνύμια τοῦ Νομοῦ πληθαίνουν κατὰ τὴ διάρκειά τοῦ αἰῶνα μας εἴτε στὸ πλαίσιο ἱστορικο-λαογραφικῶν μονογραφικῶν εἴτε σὲ ἄρθρα δημοσιευμένα στὰ τοπικὰ περιοδικά. Καὶ στὶς δύο περιπτώσεις οἱ τοπωνυμικὲς ἀναφορὲς συνοδεύονται συνήθως ἀπὸ τις σχετικὲς ἐρμηνεῖες/ἐτυμολογίες οἱ ὁποῖες εἶναι συνδεδεμένες ἢ μὲ τις παραδόσεις γιὰ τὴ δημιουργία τῶν χωριῶν ἢ, τις περισσότερες φορές, ἐπαναλαμβάνουν τις ὁποῖες ἐτυμολογικὲς παρεκβολές τοῦ Ἀραβαντινοῦ καὶ τοῦ Λαμπρίδη.

1. Βλ. Ἀ. Μουστοξύδου, «Ἑλληνομνήμων ἢ Σύμμικτα Ἑλληνικά», φυλλάδια 1-12 (1843-1853), Ἀθήναι 1965, 464-468 καὶ 489 α' -η' · Ἀραβαντινοῦ, *Χρονογραφία 2*, 294-307 καὶ 307-311 · F. Miklosich-J. Müller, *Acta et diplomata graeca medii aevi sacra et profana*, τ. 5, Wien 1887, 77-84 καὶ 84-87.

2. Δ. Ζακηθνοῦ, «Ἀνέκδοτον βυζαντινὸν κτιτορικὸν ἐκ Βορείου Ἡπείρου», *ΕΕΒΣ* 14 (1928) 277-294.

3. Βλ. Ἀ. Μουστοξύδου, *δ.π.*, σ. 506-509 καὶ Ἀραβαντινοῦ, *Χρονογραφία 2*, 311-315.

4. Λ. Βρανούση, «Τὸ Χρονικὸν τῶν Ἰωαννίνων κατ' ἀνέκδοτον δημῶδη ἐπιτομήν», [*Ἐπετηρὶς τοῦ Μεσαιωνικοῦ Ἀρχείου* 12 (1962) 57-115], Ἀθήναι 1965.

5. Γιὰ τις παραπάνω πηγές βλ. Λ. Βρανούση, *Χρονικὰ τῆς μεσαιωνικῆς καὶ τουρκοκρατούμενης Ἡπείρου. Α' ἐκδόσεις καὶ χειρόγραφα*, Ἰωάννινα 1962.

6. H. Inalcik, *Hicri 835 Tarihi Sûret-i defter-i Sancak-i Arvanid* (Türk. Tarih Kurumu Yayınlarından XIV/1) Ankara 1954.

Οί παραπάνω ἐργασίες (μονογραφίες και ἄρθρα)¹ ἔχουν τὸ μειονέκτημα ὅτι ἐμφανίζουν συχνὰ τοπωνυμικούς τύπους παραποιημένους

1. Ἐνδεικτικὰ ἀναφέρω κατὰ χρονολογικὴ σειρά:

α) Γενικότερες ἐργασίες:

— Γ. Ἀναγνωστοπούλου, «Μικρὰ συμβολὴ εἰς τὴν μελέτην τῶν Ἑπειρωτικῶν τοπωνυμιῶν» *HX* 1 (1926) 86-101.

— Κ. Στεργιοπούλου, «Συμβολὴ εἰς τὴν ἔρευναν τῶν Ἑπειρωτικῶν τοπωνυμιῶν», *HX* 8 (1933) 99-140.

— τοῦ ἴδιου, «Τοπωνυμικὸν τῆς Ἐπαρχίας Κονίτισης», *HX* 9 (1934) 204-244, *HX* 12 (1937) 205-251 καὶ *HX* 13 (1938) 151-190.

— Χ. Ρεμπέλη, *Κονιτσιώτικα*, Ἀθήναι 1953 κλπ.

β) Μονογραφίες:

— Χ. Γκούτου, *Μολιστινά*, Ἀθήνα 1983.

— Ν. Λιόλιου, *Τὶ εἶδα καὶ τὶ ἄκουσα στὸ χωριό μου*, Ἀθήνα 1983 (γιὰ τὸ χωριὸ Ἐλεσνα, ἐπίσ. Ἀρτοπούλα).

— Α. Σέβη, *Τὰ Πεστὰ Ἰωαννίνων*, Γιάννινα 1988.

— Α. Εὐθυμίου, *Ἡ Βούρμπιανη τῆς Ἠλείου*, τεύχη 1-4, Ἰωάννινα 1987-90.

— Δ. Κωλέτση, *Τὰ Τσερίτσανα*, Ἰωάννινα 1990.

— Α. Ράπτη, *Τὸ χωριό μου*, Θεσσαλονίκη 1990 (γιὰ τὸ χωριὸ Φραστανά, ἐπίσ. Κάτω Μερόπη).

— Χ. Σκανδάλη, *Τὸ Κρυφοβό καὶ τὸ σχολεῖο του*, Γιάννινα 1990.

— Α. Μπίγγου, *Λαογραφία καὶ Μουσεῖο Πολυγύρου Ἰωαννίνων*, Ἰωάννινα 1990.

— Χ. Χρηστίδη, *Πουρνιὰ Κονίτισης Ἰωαννίνων*, Ἀθήνα 1991.

— Α. Γκόγκου, *Εἰσαγωγή στὴν ἱστορία τοῦ Παρακάλαμου*, Ἀθήνα-Γιάννινα 1993 (ἐκδ. Δωδώνη).

— Σ. Μπέττη, *Κληματιὰ (Βελτσιστα)*, Ἰωάννινα 1993.

— Ἀδελφότητα Δροσοπηγιωτῶν Κόνιτσας «ὁ Ἅγιος Ἀθανάσιος» (ἐκδ.), *Κάντισκο-Δροσοπηγή*, Ἀθήνα 1993.

— Χ. Σκανδάλη, *Τὸ Κουκλέσι Ἰωαννίνων*, Ἀθήνα 1996 κλπ.

γ) Ἄρθρα σὲ περιοδικὰ

— Χ. Σούλη, «Τοπωνυμικὸν Χουλιαράδων», *HX* 7 (1932) 216-245.

— Α. Παπαχαρίση, «Συμβολὴ εἰς τὸ τοπωνυμικὸν τοῦ Πωγωνίου», *HX* 8 (1933) 141-149.

— τοῦ ἴδιου, «Δευτέρα εἰς τὸ τοπωνυμικὸν τοῦ Πωγωνίου συμβολή», *HE* 1 (1952) 815-818 καὶ *HE* 2 (1953) 36-40, 170-171, 269-271, 379-381.

— Σ. Μπέττη, «Τοπωνυμικὸ Γραμμένον Ἰωαννίνων», *HE* 8 (1959) 686-692.

— τοῦ ἴδιου, «Τοπωνυμικὸ Βελτσιστής Ἰωαννίνων», *HX* 9 (1960) 34-45.

— τοῦ ἴδιου, «Τοπωνυμικὸ τῆς ποτὲ ἐπαρχίας Κουρέντων», *HE* 10 (1961) 144-150, 419-428 καὶ *HE* 11 (1962) 426-439.

— Α. Λαζάνη, «Τοπωνύμια Κατσανοχωριῶν», *HE* 28 (1979) 433-443, 667-675, 864-869, 1058-1064, *HE* 29 (1980) 81-85, 255-263, 466-469, 657-661, 844-849, 1028-1031 καὶ *HE* 30 (1981) 29-33.

— Σ. Μαρκοπούλου, «Λαογραφικὰ Λάκκας Σουλίου: Τοπωνύμια Ἀχλαδέας (πρῶτην Τόσκεισι)», *HE* 30 (1981) 243-253, 439-453, 614-624 καὶ 835-843 κλπ.

εἴτε ἐπειδὴ οἱ συγγραφεῖς τους στηρίζονται σὲ λαϊκὲς ἐτυμολογίες ἢ σχετικὲς παραδόσεις εἴτε ἐπειδὴ οἱ τύποι αὐτοὶ ἐξωραΐζονται πρὸς ἓναν κοινὸ ΝΕ φωνητικὸ τύπο, μὲ ἀποτέλεσμα ἢ ἐτυμολογικὴ προσπάθεια νὰ ὀδηγεῖται σὲ λανθασμένη κατεύθυνση.

Στὸ ἴδιο πλαίσιο κινεῖται καὶ ἡ ἐργασία τοῦ Στ. Μπέττη μὲ τὸν πολλὰ ὑποσχόμενο τίτλο: *Ὀνοματολογία τῶν χωριῶν τοῦ Νομοῦ Ἰωαννίνων*, Γιάννινα 1996 (ἔκδ. Νομαρχιακῆς Αὐτοδιοίκησης Ἰωαννίνων/Τ.Ε.Δ.Κ. Ἰωαννίνων). Ἡ ἐργασία αὐτή, παρὰ τὶς προσπάθειες τοῦ συγγραφέα, ὄχι μόνον δὲν διαφωτίζει τὰ ζητήματα ποὺ σχετίζονται μὲ τὰ οἰκωνύμια τοῦ Νομοῦ Ἰωαννίνων, ἀλλὰ τὰ συσκοτίζει καὶ τὰ κάνει περισσότερο περίπλοκα¹.

Τὸ μόνον ἔργο ποὺ πραγματικὰ συμβάλλει στὴν ἐτυμολόγηση μέρους τῶν τοπωνυμίων τοῦ Νομοῦ (ὅπως καὶ ὅλης τῆς Ἑλλάδας) εἶναι τὸ γνωστὸ ἔργο τοῦ Μ. Vasmer, *Die Slaven in Griechenland*, Leipzig 1970 (ἐπανέκδ.), ὅπου παρατίθενται (σ. 20-56) 334 σλαβικῆς ἐτυμολογικῆς ἀρχῆς τοπωνύμια, πολλὰ ἐκ τῶν ὁποίων δὲν εἶναι οἰκωνύμια καὶ τῶν ὁποίων ἡ ἐτυμολόγηση δὲν εἶναι πάντα ὀρθή. Καὶ τοῦτο γιατί ὁ συγ-

1. Ἡ ἀπουσία μεθοδολογικῶν ἀρχῶν καὶ ἡ ἔλλειψη βιβλιογραφίας καὶ σχετικῶν εὗρετηρίων κάνει τὸ βιβλίο τουλάχιστον δύσχρηστο ἕως ἐπιστημονικὰ ἀπαράδεκτο. Οἱ ἐτυμολογήσεις τῶν σχετικῶν τοπωνυμίων δίνονται κατὰ ἓναν τρόπο διαισθητικὸ χωρὶς νὰ τεκμηριώνονται ἐπιστημονικὰ σὲ ἓνα βιβλίο τὸ ὁποῖο, παρὰ τὶς ἀρχικὲς προσδοκίες, καταλήγει νὰ εἶναι ἓνα εἶδος μυθιστορήματος. Δυστυχῶς δὲν λύνουν τὸ πρόβλημα τῆς ἐτυμολόγησης οἱ λαϊκὲς ἐτυμολογίες ποὺ στηρίζονται στὶς κατὰ τόπους παραδόσεις καὶ οἱ κατὰ κόρον ἐπαναλήψεις τῶν ἐτυμολογικῶν παρεκβολῶν τοῦ Ἀραβαντινοῦ καὶ τοῦ Λαμπρίδη, τὶς ἀπόψεις τῶν ὁποίων ὁ συγγραφέας θεωρεῖ πανάκεια γιὰ τὴν ἐτυμολόγηση τῶν τοπωνυμίων.

Χωρὶς ἀμφιβολία τόσο ὁ Ἀραβαντινὸς ὅσο καὶ ὁ Λαμπρίδης προσέφεραν στὴν Ἑπειρωτικὴ ἱστορία πάρα πολλά, διασώζοντας χειρόγραφα καὶ πληροφορίες ποὺ χωρὶς αὐτὲς ἢ ἐπιστημονικὴ ἔρευνα τῆς Ἠπείρου θὰ ἦταν πολὺ φτωχότερη. Ὡστόσο τὶς ἐτυμολογικὲς προσπάθειές τους κατὰ τὸ β' μισὸ τοῦ 19. αἰ., τότε ποὺ ἡ γλωσσολογία ἦταν ἀνύπαρκτη ὡς ἐπιστῆμη στὸν ἐλλαδικὸ χῶρο, πρέπει νὰ τὶς ἀντιμετωπίζουμε μὲ σοβαρότατες ἐπιφυλάξεις.

Ἡ ἔλλειψη ἐξάλλου εὗρετηρίων δὲν θεραπεύεται φυσικὰ μὲ τὴν παράθεση μέρους τῶν οἰκωνυμίων (περὶ τὰ 80 σὲ σύνολο περίπου 340) στὰ περιεχόμενα τοῦ βιβλίου, ὅπου (βλ. σ. 211-214) ταλαιπωρεῖται ὁ ἐνδιαφερόμενος ἀναγνώστης, ἀφοῦ καὶ ἐκεῖ τὰ σχετικὰ λήμματα δὲν εἶναι τακτοποιημένα σὲ μία στοιχειώδη ἀλφαβητικὴ σειρά.

Τὸ πρόβλημα εἶναι ιδιαίτερα σοβαρὸ καθὼς ἓνα βιβλίο τέτοιας ποιότητας καὶ τέτοιου περιεχομένου δημοσιεύεται σὲ μιὰ περίοδο κατὰ τὴν ὁποία ἡ κατάσταση στὸ βαλκανικὸ χῶρο καὶ ιδιαίτερα στὶς ὄμορες περιοχὲς τῆς Ἠπείρου κάθε ἄλλο παρὰ ἡρεμὴ καὶ εἰρηνικὴ θὰ μποροῦσε νὰ χαρακτηρισθεῖ.

γραφείας στηρίζεται σὲ συλλογές πού ἐμφανίζουν, πολλές φορές, παραποιημένη τὴ μορφή τῶν τοπωνυμίων μὲ ἀποτέλεσμα νὰ ἀποδίδει στὶς σλαβικὲς γλῶσσες ὅ,τι δὲν ἀνήκει σ' αὐτές.

Σημειῶνω τέλος τὴν ἐργασία μου *Τοπωνυμικὸ τῆς περιοχῆς Ζαγορίου*, Ἰωάννινα 1991, ὅπου ἐξετάζονται πάνω ἀπὸ 3500 μικροτοπωνύμια καὶ οἰκωνύμια τῆς περιοχῆς.

Ἡ ἐργασία πού ἀκολουθεῖ ἀποτελεῖ μιὰ συμβολὴ στὴ γλωσσολογικὴ-ὀνοματολογικὴ ἔρευνα τῆς περιοχῆς. Ἐλπίζω ἐπίσης ὅτι θὰ δώσει πληροφορίες καὶ σὲ ἄλλες ἐπιστῆμες, ὅπως ἡ ἱστορία, ἡ ἀρχαιολογία, ἡ λαογραφία κλπ., οἱ ὁποῖες δὲν ἔχουν πεῖ ἀκόμη τὸν τελευταῖο τους λόγο.

1.2. ΓΕΩΓΡΑΦΙΚΗ ΕΠΙΣΚΟΠΗΣΗ ΤΟΥ ΝΟΜΟΥ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

Ἀπὸ γεωμορφολογικὴ ἄποψη ὁ Νομὸς Ἰωαννίνων ἀποτελεῖ τὸ πλεον ὄρεινὸ τμήμα τῆς Ἠπείρου μὲ ἔντονα ἀνώμαλο ἀνάγλυφο. Χαρακτηρίζεται ἀπὸ ἀσβεστολιθικὰ πετρώματα τὰ ὁποῖα διακόπτονται ἀπὸ μικρὰς εὐφορες κοιλάδες, ὅπου βρίσκονται καὶ οἱ πολυπληθέστεροι οἰκισμοί. Στὸ Νομὸ Ἰωαννίνων συναντᾶ κανεὶς μεγάλο ἀριθμὸ ἀπὸ ὄροσειρὰς ἢ μεμονωμένα βουνά, ὅπως εἶναι: ὁ Γράμμος (ὑψόμετρο 2.520), ὁ Σμόλικας (ὑψόμετρο 2.637), τὸ Περιστέρι (ὑψόμετρο 2.295), τὰ Τζουμέρκα ἢ Ἀθαμανικὰ (ὑψόμετρο 2.393), ὑψώματα ποὺ ἀποτελοῦν ἀπὸ Β πρὸς Ν τὴν ὄροσειρὰ τῆς Πίνδου. Ἀναφέρουμε ἐπίσης τὴν Τύμφη (ὑψόμετρο 2.497), ποὺ ἀποτελεῖ τὴ διακλάδωση τῆς Πίνδου πρὸς Δ, τὸ Ντουῦσκο ἢ Νεμέρτζικα (ὑψόμετρο 2.198), τὸν Κασιδιάρη (ὑψόμετρο 1.329), τὰ Ὀρη τοῦ Σουλίου (ὑψόμετρο 1.615), τὸ Ξεροβούνι (ὑψόμετρο 1.614) τὸν Τόμαρο ἢ Ὀλύτσικα (ὑψόμετρο 1.973) καὶ τὸ Μιτσικέλι (ὑψόμετρο 1.810).

Οἱ ὄροσειρὰς τοῦ Σουλίου καὶ τοῦ Κασιδιάρη οἱ ὁποῖες διατρέχουν τὸ Νομὸ ἀπὸ ΒΔ πρὸς ΝΑ, παράλληλα πρὸς τὶς ἀκτὲς τοῦ Ἰονίου πελάγους, καὶ τοῦ Ξεροβουνίου πρὸς Ν ἀποτελοῦσαν σὲ παλαιότερες ἐποχὰς ἐμπόδιο στὴν ἐπικοινωνία τοῦ ἐσωτερικοῦ τοῦ Νομοῦ πρὸς τὰ παράλια.

Τὸ κλίμα τοῦ Νομοῦ Ἰωαννίνων εἶναι ἠπειρωτικὸ μὲ ἄφθονες καὶ παρατεταμένες βροχὰς καὶ πολλὰ χιόνια κατὰ τὸ χειμῶνα στὰ ὄρεινά. Χαρακτηρίζεται ἀπὸ δύο κυρίως ἐποχὰς (χειμῶνα, καλοκαίρι) μὲ μετάβαση ἀπὸ τὴ μία στὴν ἄλλη χωρὶς τὶς ἐνδιάμεσες ἐποχὰς (φθινόπωρο, ἀνοιξη). Τὸ θερμοκρασιακὸ ἀνοιγμα εἶναι μεγάλο μὲ ὑψηλὰ θερμοκρασίαι κατὰ τὸ θέρος καὶ πολὺ χαμηλὰ κατὰ τὸ χειμῶνα.

Ἡ μεγάλη βροχόπτωση τῆς περιοχῆς (εἶναι τὸ περισσότερο βροχερὸ τμήμα τῆς χώρας) συντέλεσε στὴ δημιουργία πολλῶν ποταμῶν καθὼς καὶ ὑπόγειων ὕδατοδεξαμενῶν. Γι' αὐτὸ τὸ λόγο στὸ Νομὸ Ἰωαννίνων ἔχουν τὶς βασικὰς πηγὰς τους, τὴ μεγαλύτερη τροφοδοσία τους, οἱ ποταμοί: Ἀῶος (μὲ κύριες πηγὰς στὴ θέση Πολιτσιὰς τοῦ Μετσόβου), ὁ ὁποῖος τροφοδοτεῖται καὶ ἀπὸ τὰ νερὰ τοῦ Βοῖδομάτη καὶ τοῦ Σαραντάπορου, ὁ Ἄραχθος (μὲ κύριους παραποτάμους τὸ Ζαγορίτικο, τὴ Βάρδα καὶ τὸ Μετσοβίτικο), ὁ Λοῦρος μὲ τὶς βασικὰς πηγὰς του στὶς ΝΑ ὑπώρειες τῆς Ὀλύτσικας καὶ ὁ Καλαμάς μὲ κύριους παραποτάμους τὸ Γορμὸ πρὸς Β καὶ τὸ Σμολίτσα πρὸς Ν.

Ἀντίθετα πρὸς τοὺς πολυάριθμους ποταμούς, λίμνες ὑπάρχουν λιγαστὲς στὸ Νομό. Σπουδαιότερη εἶναι ἡ λίμνη τῶν Ἰωαννίνων (ἢ Παμβῶτις) καὶ ἡ λίμνη τῆς Ζαραβίνας στὴν ἐπαρχία Πογωνίου. Σ' αὐτὲς ἄς προστεθοῦν καὶ δύο ὄρεινὲς λίμνες μὲ τὴν ὀνομασία Δρακόλιμνη στοὺς ὄρεινούς ὄγκους τῆς Τύμφης καὶ τοῦ Σμόλικα.

Οἱ μεγάλες βροχοπτώσεις σὲ συνδυασμὸ μὲ τὰ ἀσβεστολιθικὰ πετρώματα εἶχαν ὡς ἀποτέλεσμα τὴ δημιουργία ἀξιόλογων χαραδρῶν ἀπὸ τὶς ὁποῖες ὀνομαστὲς εἶναι ἡ χαράδρα τοῦ Βίκου, στὸ βάθος τῆς ὁποίας κυλάει ὁ Βοῖδομάτης, τοῦ Ἄωου μὲ τὸν ὁμώνυμο ποταμὸ καὶ ἡ χαράδρα στὴ θέση Τσίμοβο ποὺ διαρρέεται ἀπὸ τὸν Ἄραχθο. Οἱ χαράδρες αὐτὲς (καὶ ὄχι μόνο) διακρίνονται γιὰ τὸ ἐξαιρετικὸ φυσικὸ κάλλος καὶ τὴν πλουσιότατη πανίδα καὶ χλωρίδα.

Στὸ Β-ΒΑ τμήμα τοῦ Νομοῦ ὑπάρχουν ἐκτεταμένα δάση κωνοφόρων δέντρων καὶ ὄξιᾶς. Τὰ χαμηλότερα ὑψώματα τοῦ βόρειου τμήματος καλύπτονται ἰδιαίτερα ἀπὸ βαλανιδιές, γνωστὲς μὲ τὰ τοπικὰ ὀνόματα ντουῦσκο ἢ δέντρο ὡς τὸ κατεξοχὴν δέντρο τῆς περιοχῆς. Κατεβαίνοντας νοτιότερα, τὰ δάση ἐλαττώνονται καὶ ἐμφανίζονται κατὰ τόπους. Τὰ πάνω ἀπὸ τὰ δάση γυμνὰ τμήματα, ἀποτελοῦν ἄριστους θερινούς βοσκοτόπους, ὅπου ἐκτρέφεται μεγάλος ἀριθμὸς νομαδικῶν προβάτων. Δάση καὶ βοσκότοποι ἀποτελοῦν βασικοὺς παράγοντες γιὰ τὴν οἰκονομία τῆς περιοχῆς.

Ὁ Νομὸς Ἰωαννίνων ἔχει ἔκταση 4.990 χμ². καὶ πληθυσμὸ 158.193 κατοίκων (ἀπογραφή τοῦ 1991), ἀπὸ τοὺς ὁποίους τὰ 2/3 περίπου εἶναι συγκεντρωμένα στὰ ἀστικὰ κέντρα (περὶ τὶς 100.000 στὰ Γιάννινα καὶ 10.000 στὰ μεγαλύτερα κέντρα, ὅπως ἡ Κόνιτσα, τὸ Μέτσοβο κλπ.¹). Ὡς ἀγροτικὸς-κτηνοτροφικὸς πληθυσμὸς πρέπει νὰ θεωρηθοῦν περὶ τὶς 50.000 κατοίκων, δηλ. 10 περίπου ἄτομα σὲ κάθε τετραγωνικὸ χιλιόμετρο.

Κατὰ τὴ διάρκεια τῆς Τουρκοκρατίας ὁ Νομὸς Ἰωαννίνων διακρι-

1. Τὰ πληθυσμιακὰ στοιχεῖα ποὺ δίνονται ἀπὸ τὴν τελευταία ἀπογραφή (1991) εἶναι 57.691 κάτοικοι γιὰ τὰ Γιάννινα, 2.917 γιὰ τὸ Μέτσοβο, 2.859 γιὰ τὴν Κόνιτσα κλπ. Τὰ στοιχεῖα αὐτὰ δὲν ἀνταποκρίνονται στὴν πραγματικότητα, δεδομένου ὅτι πολλοὶ ἀπὸ τοὺς ἐγκατεστημένους π.χ. στὰ Γιάννινα γιὰ λόγους συναισθηματικούς, ἀλλὰ καὶ γιὰ λόγους οἰκονομικῆς ἐνίσχυσης τῶν κοινοτήτων (οἱ κρατικὲς παροχὲς καθορίζονται καὶ ἀπὸ τὸν ἀριθμὸ τῶν ἐγγεγραμμένων στὶς κοινότητες), ἐξακολουθοῦν ὄχι μόνο νὰ εἶναι ἐγγεγραμμένοι ἀλλὰ καὶ νὰ ἀπογράφονται στὶς ἰδιαίτερες πατρίδες τους.

νόταν στις ακόλουθες περιοχές-ἐπαρχίες: Κονίτσης, Πογωνίου, Ζαγορίου, Μαλακασίου (ἐδῶ συμπεριλαμβάνονται καὶ τὰ Κατσανοχώρια), Κουρέντων, Ντουσκάρας καὶ Τσαρκοβίστας (βλ. χάρτη 2)¹. Μετὰ τὴν ἀπελευθέρωση ὁ Νομὸς χωρίζεται σὲ 4 ἐπαρχίες: Κονίτσης, Πογωνίου (τὰ ὄρια τους συμπίπτουν σὲ γενικὲς γραμμὲς μετὰ τὶς ὁμώνυμες παλαιότερες διαιρέσεις), Μετσόβου (ἀποτελεῖται ἀπὸ τμῆμα τῆς παλαιότερης περιοχῆς Μαλακασίου) καὶ Δωδώνης στὴν ὁποία συμπεριλαμβάνονται οἱ περιοχὲς Ζαγορίου, Κουρέντων, Ντουσκάρας, Τσαρκοβίστας καὶ τὸ μεγαλύτερο τμῆμα τοῦ Μαλακασίου (βλ. χάρτη 3).

1. Τὰ ὄρια τῶν περιοχῶν αὐτῶν δὲν ἦταν πάντοτε σταθερά. Γιὰ νὰ δώσω ἀκριβέστερα τὸ γεωγραφικὸ στίγμα τῶν οἰκωνυμίων τοῦ Νομοῦ, χρησιμοποιοῦ τὴν παλαιότερη διαίρεσή του.

1.3. ΙΣΤΟΡΙΚΗ ΕΠΙΣΚΟΠΗΣΗ ΤΗΣ ΗΠΕΙΡΟΥ

Ἐπειδὴ δὲν εἶναι δυνατὸ νὰ ἀπομονωθεῖ ἓνα ἱστορικὸ διάγραμμα τοῦ Νομοῦ Ἰωαννίνων γιὰ ἐποχὲς πού οἱ ἱστορικὲς μαρτυρίες καὶ πηγὲς εἶναι πενιχρὲς ἢ καὶ ἀνύπαρκτες, δίνω ἓνα διάγραμμα τῆς ἱστορίας τῆς Ἠλείρου, πιστεύοντας ὅτι ἡ ἱστορία τῆς εὐρύτερης αὐτῆς περιοχῆς ἀντικατοπτρίζει λίγο-πολύ καὶ τὴ διαδρομὴ τοῦ Νομοῦ μέσα στους αἰῶνες.

Στὸ διάγραμμα αὐτὸ ἐπιβάλλεται νὰ γίνῃ ἐκτενὴς λόγος γιὰ τὶς περιόδους ἐκεῖνες πού παίζουν σημαντικὸ ρόλο στὴν ὀνοματοθεσία γενικότερα τῆς Ἠλείρου καὶ εἰδικότερα τοῦ Νομοῦ Ἰωαννίνων.

Οἱ περίοδοι αὐτὲς ἀφοροῦν κυρίως τὴν ἐποχὴ τῶν βαρβαρικῶν καὶ σλαβικῶν ἐπιδρομῶν, τοῦ Δεσποτάτου τῆς Ἠλείρου, τῶν Τόκκων καὶ τῆς ἐμφάνισης τῶν Ἀλβανῶν στὸ προσκῆνιο τῆς Ἠπειρωτικῆς ἱστορίας.

Ἡ προϊστορία καὶ οἱ πρῶτοι ἱστορικοὶ χρόνοι εἶναι πολὺ σκοτεινοὶ γιὰ τὴν Ἠπειρο. Κατὰ τὸν 12. αἰ. νέα ἑλληνικὰ φύλα, ὅπως οἱ Μολοσσοί, ἐγκαθίστανται στὴ θέση τῶν παλαιῶν κατοίκων, τῶν Θεσπρωτῶν, πού ἀναγκάζονται νὰ μετακινηθοῦν νότια καὶ ἀνατολικά, πρὸς τὴν περιοχὴ τῆς Θεσσαλίας¹.

Τὰ κυριότερα Ἠπειρωτικὰ ἔθνη κατὰ τοὺς ἱστορικοὺς χρόνους εἶναι οἱ Χάονες (στὰ ΒΔ τῆς χώρας μεταξὺ Ἀκροκεραυνίων καὶ Καλαμᾶ), οἱ Θεσπρωτοὶ (νοτιότερα τῶν Χαόνων μέχρι τὸν Ἀχέροντα), οἱ Κασσωπαῖοι (νοτίως τοῦ Ἀχέροντα) καὶ οἱ Μολοσσοί (στὰ ἐνδότερα τῆς χώρας μὲ κέντρο τὸ λεκανοπέδιο τῶν Ἰωαννίνων), οἱ ὅποιοι ἀργότερα γίνονται κυρίαρχοι τῆς Κασσωπαίας καὶ τῆς Δωδώνης, φθάνοντας μέχρι τὸν Ἀῶο.

Ἡ ἐπικράτηση τῶν Μολοσσῶν στὴν Ἠπειρο ἐπιβάλλει τὸ μοναρχικὸ πολίτευμα. Ἡ ἱστορία τους ταυτίζεται γιὰ ἓνα μεγάλο χρονικὸ διάστημα μὲ τὴν ἱστορία τῆς Ἠλείρου. Ἡ ἀκμὴ τους χρονολογεῖται ἰδιαίτερα ἀπὸ τὴν ἐποχὴ τοῦ Θαρύπα (429 π.Χ.), ὅποτε ὁ συντηρητικὸς καὶ πρωτόγονος πολιτισμὸς τῆς Κεντρικῆς Ἠλείρου ἐγκαταλείπει τὸν προϊστορικὸ του χαρακτῆρα μὲ τὴ μεταβολὴ τοῦ συνοικισμοῦ σὲ ὄχυρωμένη πόλη, μὲ τὴν κοπὴ τοῦ πρώτου νομίσματος, τὴ χρῆση τῆς

1. Σ. Ι. Δάκαρη, Ὁδηγὸς τοῦ ἀρχαιολογικοῦ χώρου Δωδώνης, Ἰωάννινα 1995, 16.

γραφῆς καὶ τὰ ἑλληνικὰ ἔθιμα¹. Ἡ δύναμη τῶν Μολοσσῶν αὐξάνει στὴν ἐποχὴ τοῦ Ἀλεξάνδρου Α΄ (342-326 π.Χ.), θεοῦ τοῦ Μεγάλου Ἀλεξάνδρου, ὁ ὁποῖος ἐπεκτείνει τὸ κράτος του καὶ ἐπιχειρεῖ γιὰ πρώτη φορὰ τὴν κατάκτηση τῆς Ἰταλίας. Μετὰ τὸ θάνατο τοῦ Ἀλεξάνδρου Α΄ ἡ Ἠπειρος περιέρχεται στὴν ἄμεση ἐπιρροὴ καὶ ἐπικυριαρχία τῶν Μακεδόνων. Σημαντικὸ ρόλο στὴν ἱστορία τῆς Ἠλείρου διαδραματίζει ἡ Ὀλυμπιάς, σύζυγος τοῦ Φιλίππου Β΄ καὶ μητέρα τοῦ Μεγάλου Ἀλεξάνδρου, ἡ ὁποία προέρχεται ἀπὸ τὸ μολοσσικὸ οἶκο.

Ἡ περίοδος ἀπὸ τὸ θάνατο τοῦ Ἀλεξάνδρου Α΄ στὴν Ἰταλία μέχρι τὴν ὀριστικὴ ἐπάνοδο τοῦ Πύρρου ἀπὸ τὴν ἔξορία (297 π.Χ.) εἶναι περίοδος μεγάλων ἀνωμαλιῶν γιὰ τὴ διαδοχὴ τοῦ θρόνου καὶ ἐσωτερικῶν ἀναταραχῶν.

Ἡ νέα περίοδος τῆς βασιλείας τοῦ Πύρρου (297-272 π.Χ.) ἀποτελεῖ τὴ λαμπρότερη σελίδα τῆς Ἠπειρωτικῆς ἱστορίας καὶ εἶναι γεμάτη ὄχι μόνο ἀπὸ στρατιωτικὲς ἐπιχειρήσεις ἀπὸ τὴ Μακεδονία μέχρι τὴν Ἰταλία καὶ ἀπὸ τὴν Ἰλλυρία μέχρι τὴ Σπάρτη, ἀλλὰ καὶ ἀπὸ πληθώρα ἐκπολιτιστικῶν ἔργων².

Ἡ ἐξαφάνιση τοῦ οἴκου τῶν Αἰακιδῶν καὶ οἱ ἐμφύλιες ἔριδες ποὺ ἀκολουθοῦν ἀναγκάζουν τοὺς Ἠπειρωτῆς νὰ ἐξεγερθοῦν καὶ νὰ ζητήσουν τὴν κατάργηση τοῦ θεσμοῦ τῆς βασιλείας. Κατὰ τὴν περίοδο τῆς Δημοκρατίας καὶ τοῦ Ἠπειρωτικοῦ Κοινοῦ (232-168 π.Χ.)³, ποὺ ἀκολουθεῖ, ἡ Ἠπειρωτικὴ συμπολιτεία περιλαμβάνει ὅλες τὶς περιφέρειες τῆς Ἠλείρου, ἐκτὸς ἀπὸ τὴν Ἀμβρακία, τὴν Ἀμφιλοχία καὶ τὴν Ἀθμανία, κόβει ἰδιαίτερο νόμισμα μὲ τὴν ἐπιγραφή «Ἀπειρωτᾶν» καὶ ἔχει πρωτεύουσα τὴ Φοινίκη τῆς Χαονίας.

Μπροστὰ στὸ ρωμαϊκὸ κίνδυνο τὰ Ἠπειρωτικὰ φύλα βρίσκονται

1. Γιὰ τὸ χαρακτῆρα τῆς διαβίωσης τῶν Ἠπειρωτικῶν φύλων κατὰ τὴν προϊστορικὴ περίοδο μᾶς κάνει λόγο ὁ Ψευδο-Σκύλαξ (C. Müller, *Geographi Graeci Minores* I, σ. 34-35). Κατὰ τὸν Σωτ. Δάκαρη, ἡ συγκέντρωση τῶν κωμῶν σὲ ὀχυρωμένες πόλεις συμπίπτει μὲ τὴν περίοδο τῆς βασιλείας τοῦ Θαρύπα (βλ. Σ. Δάκαρη «Ἀρχαιολογικὲς ἔρευνες στὸ λεκανοπέδιο τῶν Ἰωαννίνων», *Ἀφιέρωμα εἰς τὴν Ἠπειρον εἰς μνήμην Χρ. Σούλη*, Ἀθήναι 1956, 53 κέξ. Σ. Δάκαρη, *Θεσπρωτία*, Ἀθήνα 1972, 79).

2. Γιὰ τὸ ἐκπολιτιστικὸ ἔργο τοῦ Πύρρου βλ. Δ. Εὐαγγελίδη-Σ. Δάκαρη, *Ἀρχαιολογικὴ Ἐφημερὶς* 1959, 91 κέξ. Σ. Δάκαρη, *Οἱ γενεαλογικοὶ μῦθοι τῶν Μολοσσῶν*, ἐν Ἀθήναις 1964, 114-148.

3. Γιὰ τὴ Συμμαχία καὶ τὸ Κοινὸν τῶν Ἠπειρωτῶν βλ. Franke, *Alt-Epirus und das Königtum der Molosser*, Erlangen 1954, 30 κέξ.

διχασμένα. Οί Θεσπρωτοί τάσσονται με τὸ μέρος τῶν Ρωμαίων, ἐνῶ τὰ νότια Ἑπειρωτικά φύλα με ἐπικεφαλῆς τοὺς Μολοσσούς τάσσονται στὸ πλευρὸ τοῦ Περσέα. Ἀκολουθεῖ τὸ 168 π.Χ. ἡ ἡττα τοῦ Περσέα στὴ μάχη τῆς Πύδνας, ἐνῶ κατὰ τὸ ἐπόμενο ἔτος ὁ Αἰμίλιος Παῦλος παίρνει ἀπὸ τὴ Σύγκλητο ἐντολὴ νὰ λεηλατήσῃ καὶ νὰ καθυποτάξῃ τὴν Ἑπειρο. Ἔτσι οἱ ρωμαϊκὲς φρουρὲς σὲ μιὰ ὀρισμένη ὥρα (4 ὥρες μετὰ τὴν ἀνατολὴ τοῦ ἡλίου) λεηλατοῦν καὶ διαρπάζουν τὶς πόλεις, τῶν ὁποίων ἡ καταστροφὴ εἶχε ἀποφασιστεῖ, με ἀποτέλεσμα 70 πόλεις νὰ ἰσοπεδωθοῦν καὶ γύρω στὶς 150.000 ἄτομα νὰ συρθοῦν στὴν αἰχμαλωσία¹.

Ἡ Ἑπειρος δὲν ἀνέλαβε ποτὲ ἀπὸ ἐκείνη τὴν καταστροφὴ. Ἐπὶ τῆς ἐποχῆς τοῦ ὁ Στράβων (α' μισὸ τοῦ 1. αἰ. π.Χ.) ἀναφέρει ὅτι ἡ Ἑπειρος ἦταν ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον ἔρημη². Ἡ κατάστασις αὐτὴ ὀφειλόταν καὶ στὸ γεγονὸς ὅτι κατὰ τὸ 90-89 π.Χ. βαρβαρικά φύλα ποὺ κατοικοῦσαν στὴ Θράκη, εἰσβάλλουν στὴν Ἑπειρο ἐρημώνοντας τὸ μεγαλύτερο μέρος τῆς. Τότε λεηλατεῖται καὶ τὸ μαντεῖο τῆς Δωδώνης (86 π.Χ.).

Σημαντικὸ γεγονὸς γιὰ τὴν ἱστορία τῆς Ἑπείρου εἶναι ἡ ναυμαχία στὸ Ἄκτιο (31 π.Χ.) καὶ ἡ νίκη τοῦ Ὀκταβιανοῦ ποὺ ἔχει ὡς ἀποτέλεσμα τὴν ἰδρυση τῆς Νικοπόλεως ποὺ συνοικίστηκε με κατοίκους Ἑπειρωτικῶν, ἀκαρνανικῶν καὶ αἰτωλικῶν πόλεων³.

Τὸ μεγαλύτερο μέρος τῆς Ἑπείρου ἀπὸ τὸ 27 π.Χ. περιλαμβάνεται στὴν τότε νεοἰδρυμένη ἐπαρχία τῆς Ἀχαΐας. Πιθανῶς κάτω ἀπὸ τὴ διοίκηση τοῦ Τραϊανοῦ καὶ μεταξὺ τῶν ἐτῶν 103-114 μ.Χ. ἀποδεσμεύεται ἡ Ἑπειρος ἀπὸ τὴν ἐπαρχία τῆς Ἀχαΐας καὶ ἀποτελεῖ νέα ἐπαρχία. Τὰ ὄρια τῆς εἶναι γνωστά: δυτικὰ ὀρίζεται ἀπὸ τὸ Ἴόνιο Πέλαγος, βόρεια ἀπὸ τὴν ὄροσειρὰ τῶν Ἀκροκεραυνίων καὶ τὸ Ὠρικὸ, νότια ἀπὸ τὶς ἐκβολὲς τοῦ Ἀχελώου καὶ ἀνατολικά ἀπὸ τὴν κορυφογραμμὴ τῆς Πίνδου⁴.

Πιθανῶς στὴν ἐποχὴ τοῦ Διοκλητιανοῦ (284-305)⁵ καὶ στὰ πλαίσια

1. Πολύβιος 30,15· Στράβων 7,7,3 καὶ 7,7,9· Πλούταρχος, *Αἰμίλιος Παῦλος* 29· πβ. καὶ Σ. Δάκαρη, «Ἡ ρωμαϊκὴ πολιτικὴ στὴν Ἑπειρο», *Πρακτικὰ τοῦ Α' Διεθνοῦς Συμποσίου γιὰ τὴ Νικόπολη* (23-29 Σεπτεμβρίου 1984), Πρέβεζα 1987, 11-21.

2. Στράβων 7,7,3 καὶ 7,7,9.

3. Στράβων 7,7,6.

4. Συμπεριλάμβανε ἐπίσης τὰ νησιά Κέρκυρα, Λευκάδα, Κεφαλονιά, Ἰθάκη καὶ Ζάκυνθο (βλ. Χρυσοῦ, *Συμβολή*, 13· Soustal, 47.

5. Χρυσοῦ, *Συμβολή*, 12 κέξ· Soustal, 47.

τῶν διοικητικῶν του μεταρρυθμίσεων τὸ βόρειο τμήμα τῆς Ἠπειροῦ ποὺ συνόρευε ἀνατολικά μὲ τὴ Μακεδονία, ἀποτελεῖ τὴν ἐπαρχία Νέα Ἠπειρος, στὴν ὁποία κατὰ τὴ ρωμαϊκὴ κατάκτηση ὑπερίσχυε ὁ ἰλλυρικὸς πληθυσμὸς ποὺ ἐξελληνίστηκε σιγὰ-σιγὰ σὲ μεγάλο ποσοστό¹.

Τὴν κατάσταση τῆς ἐρημιᾶς καὶ τῆς ἐγκατάλειψης, ποὺ μᾶς περιγράφει ὁ Στράβων, διαδέχεται μιὰ περίοδος οἰκονομικῆς ἀνάπτυξης καὶ εὐμάρειας κατὰ τὸν 2. αἰ. μ.Χ. Ὡστόσο ἡ κατάσταση ἀλλάζει, ὅταν ἀρχίζουν οἱ βαρβαρικὲς ἐπιδρομὲς τῆς λεγόμενης «μετανάστευσης τῶν λαῶν». Ἡ Ἠπειρος δὲν βρισκόταν στὴν πρώτη σειρὰ τῶν ἐπαρχιῶν ποὺ ὑπέστησαν τὶς βαρβαρικὲς ἐπιδρομὲς, ἐπειδὴ ἦταν προστατευμένη ἀπὸ τὸν ὄρεινὸ ὄγκο τῆς Πίνδου καὶ ἐπειδὴ τὸ δύσβατο τοῦ ἐδάφους δὲν προσφερόταν γιὰ τοὺς ἐπιδρομεῖς. Ἀργότερα ὅμως ἡ ἀναζήτηση ἀλεηλάτητων περιοχῶν γιὰ μονιμότερη ἐγκατάσταση συντελεῖ ὥστε καὶ ἡ Ἠπειρος νὰ γίνῃ στόχος βαρβαρικῶν ἐπιδρομῶν Βησιγόθων, Βανδάλων καὶ Ὀστρογόθων².

Κατὰ τὸ α' μισὸ τοῦ 4. αἰ. οἱ ἐπαρχίες Νέα καὶ Παλαιὰ Ἠπειρος ἀνήκουν στὴ Διοίκηση τῆς Μοισίας, ἐνῶ κατὰ τὰ μέσα τοῦ 4. αἰ. (πρὶν τὸ 369) ἡ *Diocesis Moesiarum* χωρίζεται στὴ Διοίκηση τῆς Δακίας καὶ στὴ Διοίκηση τῆς Μακεδονίας (κάτω ἀπὸ τὸν *Praefectus praetorio per Illyricum*), στὴν ὁποία περιλαμβάνονται καὶ οἱ ἐπαρχίες τῆς Παλαιᾶς καὶ τῆς Νέας Ἠπειροῦ. Μετὰ τὸ θάνατο τοῦ Θεοδοσίου ἡ ἐπαρχότητα τοῦ Ἰλλυρικοῦ διαιρεῖται σὲ ἀνατολικὸ καὶ δυτικὸ³.

Στὰ 380 πρέπει νὰ τοποθετηθεῖ πιθανὴ ἐπιδρομὴ τῶν Βησιγόθων, οἱ ὁποῖοι, μετὰ τὴν καταστροφὴ τοῦ βυζαντινοῦ στρατοῦ στὴ μάχη τῆς Ἀδριανούπολης τὸ 378, ἀρχίζουν νὰ λεηλατοῦν τὴ Θράκη, τὴ Μακεδονία, τὴ Θεσσαλία καὶ πιθανῶς τὶς δυὸ Ἠπειροὺς⁴. Μεταξὺ τῶν ἐτῶν 395-397 οἱ Βησιγόθοι, κάτω ἀπὸ τὴν ἀρχηγία τοῦ νεαροῦ Ἀλαρίχου, ἐκτὸς ἀπὸ τὴ Θεσσαλία, Βοιωτία, Ἀττικὴ καὶ Πελοπόννησο, λεηλατοῦν

1. Τὰ ὄρια τῆς Νέας Ἠπειροῦ εἶναι λιγότερο σαφῆ. Στὸ νότο, μὲ τελευταία πόλη τὸν Αὐλώννα, συνορεύει μὲ τὴν Παλαιὰ Ἠπειρο, ἀνατολικά μὲ τὴ Μακεδονία, ἐνῶ στὰ βόρεια ἔφθανε μέχρι τὴν πόλη Λίσσο (Χρυσοῦ, *Συμβολή*, 14). Ἀντίθετα ἡ Παλαιὰ Ἠπειρος ταυτίζεται σχεδὸν μὲ τὴν Ἠπειρο τῶν ἀρχαίων χρόνων ἀπὸ τὶς ἐκβολὲς τοῦ Ἀχελώου ὡς τὰ Ἀκροκεραύνια ὄρη καὶ ἀπὸ τὴν κορυφογραμμὴ τῆς Πίνδου μέχρι τὰ νησιά Κέρκυρα, Λευκάδα, Ἰθάκη.

2. Χρυσοῦ, *Συμβολή*, 37-38.

3. Χρυσοῦ, *Συμβολή*, 46· Soustal, 48.

4. Χρυσοῦ, *Συμβολή*, 39-41.

τελικά και την Ἡπειρο, ὅπου, ὅπως εἶναι γενικά παραδεκτό, ἐγκαθίστανται ἀπὸ τὸ 397 μέχρι τὸ 401 ἢ τὸ 406-407¹.

Τὸ 467 ἡ Ἡπειρος, ὅπως καὶ ἡ Πελοπόννησος καὶ τὰ νησιὰ τοῦ Ἰονίου, γνωρίζει τὶς ἐπιδρομὲς τῶν Βανδάλων τοῦ Γιζεριχοῦ, οἱ ὅποιοι, ξεκινώντας ἀπὸ τὰ παράλια τῆς βόρειας Ἀφρικῆς, κυριαρχοῦν στὴ λεκάνη τῆς Μεσογείου καὶ τὸ 474 καταλαμβάνουν τὴ Νικόπολη καὶ ἀργότερα τὴ Φωτική².

Στὰ μέσα τοῦ 5. αἰ. οἱ ἀνατολικοὶ Γότθοι (Ὀστρογότθοι), οἱ ἐγκατεστημένοι στὴν Παννονία, διασχίζουν τὴν ἐπαρχία τῆς Νέας Ἡπείρου καὶ καταλαμβάνουν τὸ Δυρράχιο (459). Ἄλλη ἐπιδρομὴ τῶν Ὀστρογόθων τοῦ Θευδερίχου (γιοῦ τοῦ Βαλαμίρου) μνημονεύεται στὰ «Βυζαντιακὰ» τοῦ Μάλχου³. Νέα κατάληψη τοῦ Δυρραχίου πραγματοποιεῖται τὸ 479 ἀπὸ τὸ Θευδέριχο σὲ συνεργασία μὲ τὸν ἡγεμόνα τῶν Γόθων Σιδιμουῦνδο, ὁ ὅποιος ἦταν ἐγκατεστημένος στὴν περιοχὴ τοῦ Δυρραχίου μὲ τὴν ἄδεια τῆς Κων/πόλης. Ἡ παρουσία τῶν Ὀστρογόθων στὸ Δυρράχιο καὶ τὴν περιοχὴ του διαρκεῖ μέχρι τὴν ἀνοιξὴ τοῦ 482, ὅποτε στρέφονται σὲ καινούριες ἐπιδρομὲς πρὸς τὴ Μακεδονία καὶ τὴ Θεσσαλία.

Ὁ κόμης Μαρκελλίνος σημειώνει στὸ «Χρονικό» του γιὰ τὸ ἔτος 517 μιὰ βαρβαρική ἐπιδρομὴ στὶς ἑλληνικὲς χῶρες (μέχρι τὶς Θερμοπύλες) καὶ στὴν Παλαιὰ Ἡπειρο, τὴν ὁποία ἀποδίδει στοὺς Γέτες. Ὅμως οἱ βυζαντινὲς πηγὲς μὲ τὶς ὀνομασίαις Γέτες καὶ Σκύθες δὲν ἀναφέρονται σ' ἕναν συγκεκριμένο λαό, ἀλλὰ γενικά στοὺς βαρβάρους ποὺ ζοῦν στὴν ἀνατολικὴ Εὐρώπη⁴.

Τὸ 551 οἱ Ὀστρογότθοι τοῦ Τοτίλα λεηλατοῦν τὴν Κέρκυρα, τὰ Σύβοτα καὶ τὰ Ἡπειρωτικὰ παράλια ἀπὸ τὸν Ἀγχιασμό μέχρι τὴ Νικόπολη, χωρὶς νὰ κάνουν ἐπιδρομὲς στὸ ἐσωτερικὸ τῆς Ἡπείρου.

Ἡ πληροφορία τοῦ Προκοπίου⁵ ὅτι ἡ Βαλκανικὴ καὶ ἰδιαίτερα τὸ Ἰλλυρικὸ διατρέχεται καὶ λεηλατεῖται ἀπὸ Οὔννους, Σλάβους καὶ Ἄντες πρέπει νὰ θεωρηθεῖ ὑπερβολικὴ. Εἶναι γεγονὸς πάντως πὼς ἀπὸ

1. Χρυσοῦ, *Συμβολή*, 45-47· Soustal, 48.

2. Soustal, 49.

3. Χρυσοῦ, *Συμβολή*, 56· Soustal, 49.

4. Οἱ Γέτες αὐτοὶ τοῦ 517 ταυτίζονται ἀπὸ τοὺς ἐρευνητὲς μὲ τοὺς Ἄντες ποὺ ζοῦσαν ΒΔ τοῦ Εὐξείνου, μεταξὺ τῶν Βουλγάρων καὶ τῶν Σλάβων. Βλ. Χρυσοῦ, *Συμβολή*, 63 κέξ· Soustal, 49.

5. Προκοπίου, *Ἀνέκδοτα* 18, 20· Koder, 53· Χρυσοῦ, *Συμβολή*, 68.

τις ἀρχές τοῦ 6. αἰ. Σλάβοι, συνοδεύοντας Ἀβάρους, Οὔννους καὶ λοιποὺς βαρβαρικοὺς λαοὺς, κάνουν τὴν ἐμφάνισή τους στὴ Βυζαντινὴ Αὐτοκρατορία. Ἀπὸ τὶς σλαβικὲς ἐπιδρομὲς ἐκείνη ποὺ ἐνδιαφέρει τὴν Ἠπειρο εἶναι ἡ ἐπιδρομὴ τῶν ἐτῶν 548/549, ποὺ εἶχε ὡς ἀντικειμενικὸ σκοπὸ τὴ ληλασία καὶ τὴν ἐποίκηση φρουρίων καὶ ἡ ὁποία δὲν ἐπεκτείνεται ἔξω ἀπὸ τὴ Νέα Ἠπειρο. Οἱ σλαβικὲς ἐπιδρομὲς τῶν ἐτῶν 577/8 καὶ 581/4 δὲν πρέπει νὰ φτάνουν μέχρι τὴν Ἠπειρο¹.

Ἰδιαίτερα σημαντικὴ γιὰ τὴν Ἠπειρο εἶναι ἡ ἐπιδρομὴ τοῦ 587, ὅποτε Ἀβαροὶ καὶ Σλάβοι εἰσβάλλουν καὶ λεηλατοῦν τὴν Ἑλλάδα, φθάνοντας καὶ στὴν Παλαιὰ Ἠπειρο, γιατί, σύμφωνα μὲ τὸ «Χρονικὸ τῆς Μονεμβασίας», οἱ εἰσβολεῖς δὲν ἀρκοῦνται μόνο στὴ ληλασία τῶν χωρῶν στὶς ὁποῖες εἰσβάλλουν, ἀλλὰ, διώχνοντας τοὺς ντόπιους ἀπὸ τὶς ἐστίες τους, ἐγκαθίστανται οἱ ἴδιοι σ' αὐτές².

Ἀπὸ τὰ «Θαύματα τοῦ Ἁγίου Δημητρίου» πληροφοροῦμαστε ἀκόμα μιὰ ἐπιδρομὴ τῶν Σλάβων κατὰ τὰ ἔτη 614/16 ποὺ πλήττει ἀποφασιστικὰ τὴν Ἠπειρο.

Οἱ πληροφορίες τῶν βυζαντινῶν πηγῶν γιὰ τὴν Ἠπειρο κατὰ τὸν 7.-9. αἰ. εἶναι ἀκόμα φτωχότερες, ἀφοῦ ἡ δυτικὴ Ἑλλάδα ἦταν γιὰ τὴν Κων/πολι καὶ ἀπὸ τὴ γεωγραφικὴ τῆς θέσης παραμελημένη. Ἰδιαίτερα δὲν μποροῦμε νὰ γνωρίζουμε πόσο ἔντονη ὑπῆρξε ἡ βουλγαρικὴ ἐπίδραση ἀπὸ τὰ μέσα τοῦ 8. αἰ. μέχρι τὴν ἐκστρατεία τοῦ Σταυρακίου (783)³. Κατὰ τὶς συνόδους τῶν ἐτῶν 869/870 καὶ τοῦ 879 ἡ περιοχὴ τῆς Ἠπείρου ἀντιπροσωπεύεται ἀπὸ 8 ἐπισκόπους, ἀπ' τοὺς ὁποίους οἱ 4 προέρχονται ἀπὸ νησιά, γεγονός ποὺ δείχνει τὴ μεγάλη σημασία ποὺ ἔδινε ἡ βυζαντινὴ διοίκηση στὴ θαλάσσια δύναμη τοῦ κράτους, λόγω τῆς κυριαρχίας τῶν Ἀράβων πειρατῶν στὴ λεκάνη τῆς Μεσογείου. Κατὰ τὰ τέλη τοῦ 9. αἰ. ἡ πρωτεύουσα τῆς Παλαιᾶς Ἠπείρου (Νικόπολη) ἔξαφανίζεται εἴτε ἀπὸ τὶς σλαβικὲς ἐπιδρομὲς εἴτε ἀπὸ τὶς ἀραβικὲς λεηλασίες ἀφήνοντας μόνο τὸ ὄνομά της ὡς ὀνομασία τοῦ *Θέματος τῆς Νικοπόλεως*. Τὸ ρόλο τῆς Νικόπολης ἀναλαμβάνει τώρα ἡ Ναύπακτος.

Κατὰ τὸν 10. αἰ. τὸ Βυζάντιο ἔχει στὴν ἐπιρροή του τὰ Ἴονια νησιά, τὰ ὁποῖα χρησιμοποιεῖ ὡς βάση τοῦ στόλου του ἐναντίον τῶν Ἀράβων τῆς Σικελίας καὶ τῆς Κρήτης, ἐνῶ στὸ θέμα τῆς Νικόπολης ἔχουμε κατὰ

1. Χρυσοῦ, *Συμβολή*, 70· Koder, 18.

2. Χρυσοῦ, *Συμβολή*, 71 κέξ.· Soustal, 50-51.

3. Soustal, 52.

τὸ 930 τὴν ἐπιδρομὴ τῶν Βουλγάρων, οἱ ὅποιοι λεηλατοῦν τὴν περιοχὴ, ἐγκαθίστανται ἐκεῖ καὶ τέλος ὑποδουλώνονται ἀπὸ τοὺς Βυζαντινοὺς¹.

Γύρω στὰ 969 (θάνατος τοῦ τσάρου Πέτρου) τὸ βόρειο μέρος τῆς Ἠπείρου πρέπει νὰ ἀνήκει στὸ κράτος τῶν Βουλγάρων. Ἐπὶ τῆς ἐποχῆς τοῦ Κομιτόπουλου Σαμουήλ (987-1014) ἡ Ἠπειρος μέχρι τὸν Ἀμβρακικὸ Κόλπο ἐνσωματώνεται στὸ κράτος του, πού ἀρχικὰ ἔχει ἔδρα τὴν Πρέσπα καὶ ἀργότερα τὴν Ὀχρίδα. Ὁ Σαμουήλ κατὰ τὸ 996/7 ἐρχόμενος ἀπὸ βορρὰ, νικιέται ἀπὸ τὸν Νικηφόρο Οὐρανὸ στὴ μάχη τοῦ Σπερχειοῦ καὶ ἀναγκάζεται νὰ ἐπιστρέψει στὴν πατρίδα του μὲ καταστραμμένο στρατὸ πάνω ἀπὸ τὰ αἰτωλικά βουνὰ καὶ τὴν Πίνδο. Ὁ Βασίλειος Β΄ στὰ 1014, μετὰ τὴ μάχη τοῦ Κλειδίου, ὅπου διέλυσε τὸ βουλγαρικὸ κράτος τοῦ Σαμουήλ, ἰδρύει τὸ Πατριαρχεῖο τῆς Ὀχρίδος ὡς αὐτοκέφαλη ἐπισκοπὴ ὑπὸ «ἀρχιεπίσκοπο Ἀχριδῶν καὶ πάσης Βουλγαρίας», στὴν ὁποία προσαρτῶνται οἱ μητροπόλεις τῆς Ναυπάκτου, τοῦ Δυρραχίου, τῆς Θεσσαλονίκης καὶ τῆς Λάρισας. Γιὰ τὴν Ἠπειρο αὐτὸ σημαίνει τὴν παραχώρηση τῶν ἐπισκοπῶν τῆς Χιμάρας, Ἀδριανουπόλεως, Βελᾶς, Βουθρωτοῦ, Ἰωαννίνων, Κοζύλης καὶ Ρογῶν, ἐνῶ στὴ μητρόπολη τῆς Ναυπάκτου ἀπομένουν μόνο οἱ ἐπισκοπὲς νότια τοῦ Ἀμβρακικοῦ. Ὁ Νικόλαος Νικολίτσας, ἓνας ἀπὸ τοὺς βοϊβόδες τοῦ Σαμουήλ πού μὲ τὰ στίφη του βρίσκεται στὰ ὄρεινά τῆς βόρειας Παλαιᾶς Ἠπείρου καὶ συνεχίζει τὴν ἀντίστασή του ἐναντίον τῶν βυζαντινῶν, παραδίνεται γύρω στὰ 1018².

Στὰ 1040 περίπου ὅλο τὸ θέμα, ἐκτὸς ἀπὸ τὴν πρωτεύουσα Ναύπακτο, πλημμυρίζει ἀπὸ τοὺς Βουλγάρους τοῦ Stefan Deljan, ὁ ὅποιος ἐξεγείρεται ἐναντίον τοῦ Βυζαντίου καὶ εἰσβάλλει στὴν Κεντρικὴ Ἑλλάδα μέχρι τὴ Βοιωτία.

Τότε (τέλη τοῦ 11. αἰ.), σύμφωνα μὲ μαρτυρίες τοῦ Κεκαυμένου, ἐμφανίζονται οἱ Βλάχοι στὰ ἀνατολικά τῆς Πίνδου.

Ὅχι πολὺ ἀργότερα οἱ Νορμανδοί, πού εἶχαν ἐπικρατήσει στὴν Κάτω Ἰταλία καὶ τὴ Σικελία σὲ βάρος τῶν Ἀράβων, ἐπιτίθενται μὲ ἀρχηγὸ τὸν Ροβέρτο Γουισκάρδο στὶς δυτικὲς ἀκτὲς τῆς Βαλκανικῆς. Ἡ κύρια δύναμή τους στρατοπεδεύει στὸν κόλπο τοῦ Αὐλώνα κοντὰ στὶς πηγὲς τοῦ Ἀώου, ἐνῶ ἓνα τμῆμα μὲ ἀρχηγὸ τὸν Βοημοῦνδο στέλνεται γιὰ νὰ

1. Soustal, 54.

2. Soustal, 55.

καταλάβει τὴν Κέρκυρα χωρὶς νὰ τὸ κατορθώσει. Ἀντίθετα καταλαμβάνει τὸ Βουθρωτὸ καὶ τὸ χρησιμοποιεῖ ὡς βάση γιὰ τὶς παραπέρα ἐπιχειρήσεις του. Μετὰ τὴν κατάληψη καὶ τὴ ληλασία τῆς Βόνιτσας οἱ ἐπιδρομεῖς, ἀπὸ τὴ μεριὰ τῆς θάλασσας μὲ τὸν Ροβέρτο Γουισκάρδο καὶ ἀπὸ στεριά μὲ τὸ Βοημοῦνδο, βαδίζουν κατὰ μῆκος τῶν ἀκτῶν ἐναντίον τοῦ Δυρραχίου, τὸ ὁποῖο καταλαμβάνουν στὶς ἀρχές τοῦ 1082. Τὴν ἴδια χρονιά οἱ Νορμανδοὶ πραγματοποιοῦν ἐπιδρομὴ στὸ ἐσωτερικὸ τῆς χώρας καὶ καταλαμβάνουν τὴν Καστοριά ὡς ὀρμητήριο γιὰ τὴ συνέχιση τῶν ἐπιθέσεων τους πρὸς τὴν ἀνατολή. Ἐνῶ ὁ Ροβέρτος ἐγκαταλείπει τὴ Βαλκανικὴ, λόγῳ ταραχῶν στὴν Κάτω Ἰταλία, ὁ Βοημοῦνδος προσπαθεῖ νὰ καταλάβει τὴν Ἠπειρο γιὰ νὰ βελτιώσει καὶ νὰ ἐξασφαλίσει τὴν ἐπικοινωνία μὲ τὴ θάλασσα. Πολιορκεῖ τὴν Ἄρτα, ἀπ' ὅπου ἐκδιώκεται ἀπὸ τὸν Ἀλέξιο Α', καταλαμβάνει τὰ Γιάννινα καὶ βελτιώνει τὴν ὀχύρωσή τους.

Τὸ Σεπτέμβριο τοῦ 1084 οἱ Νορμανδοὶ ἐπιχειροῦν δεύτερη ἐκστρατεία ἐναντίον τῆς Βαλκανικῆς καὶ πρὶν ἀπὸ τὴν ἔναρξη τοῦ χειμῶνα νικοῦν τὸ βενετικὸ στόλο, καταλαμβάνουν τὴν Κέρκυρα καὶ ἀπελευθερώνουν τοὺς Νορμανδοὺς ποὺ ἐπολιορκοῦντο στὴν ἀκρόπολή της¹.

Ὡς μέλος τῆς Α' Σταυροφορίας ὁ Βοημοῦνδος (ὁ πατέρας του εἶχε ἤδη πεθάνει στὴν Κεφαλονιά) στρατοπεδεύει στὶς ἐκβολές τοῦ Ἀώου (Vjosa) καὶ βαδίζει μέσα ἀπὸ τὴν κοιλάδα τῆς Ἀδριανούπολης (Dyrrupolis) πρὸς τὴν Καστοριά καὶ στὴ συνέχεια ἀνατολικά μὲ κατεύθυνση τὴν Κων/πολη².

Κατὰ τὸ 1185 οἱ Νορμανδοὶ ἐπαναλαμβάνουν τὴν ἐπίθεσή τους ἐναντίον τοῦ Βυζαντίου, αὐτὴ τὴ φορὰ μὲ ἀρχηγὸ τὸν Γουλιέλμο Β'. Ὅπως πρὶν 100 χρόνια μὲ ἀρχηγὸ τὸν Ροβέρτο Γουισκάρδο, ἔτσι καὶ τώρα οἱ Νορμανδοὶ πολιορκοῦν τὸ Δυρράχιο, τὸ ὁποῖο καταλαμβάνουν χωρὶς ἰδιαίτερη ἀντίσταση, καὶ βαδίζουν πρὸς τὴ Θεσσαλονίκη καὶ τὰ νησιὰ Κέρκυρα, Κεφαλονιά, Ἰθάκη καὶ Ζάκυνθο, κτήσεις τὶς ὁποῖες χάνουν μέχρι τὴν ἀνοιξη τοῦ ἐπόμενου ἔτους (1186) διατηρῶντας μόνον τὸ Δυρράχιο καὶ τὰ παραπάνω Ἰόνια νησιὰ. Ἀργότερα παραχωροῦν στὸν Admiral Margaritone, ξακουστὸ πειρατὴ ποὺ παλιότερα τοὺς εἶχε βοηθήσει, ὅσες ἀπὸ τὶς κτήσεις τους εἶχαν διατηρήσει.

Ἐνῶ οἱ νορμανδικές κατακτήσεις στὴν ἠπειρωτικὴ Ἑλλάδα καὶ τὴν

1. Soustal, 56.

2. Soustal, 57.

Κέρκυρα, τὸ ἀργότερο μέχρι τὸ 1191, ἐπανερχοῦνται στὴν κυριαρχία τοῦ Βυζαντίου, ἡ Κεφαλονιά, ἡ Ἰθάκη καὶ ἡ Ζάκυνθος μὲ τὴ νορμανδικὴ κατάκτηση τοῦ 1185 χάνονται γιὰ πάντα ἀπὸ τοὺς Βυζαντινοὺς.

Ἡ κατανομὴ τοῦ Βυζαντινοῦ Κράτους σὲ θέματα προχωρεῖ σὲ κατάτμηση μικρότερων διοικητικῶν μονάδων κατὰ τὸν 12. - 13. αἰ., ὅπως φαίνεται ἀπὸ γραπτὲς πηγές. Σύμφωνα μ' αὐτὲς ἡ περιοχὴ μας χωρίζεται σὲ τρεῖς ἐπαρχίες: Ἰωαννίνων, Δρυινοπόλεως καὶ Νικοπόλεως¹.

Κατὰ τὴν ἐποχὴ πού ἡ Κων/πολιὴ πέφτει στὰ χέρια τῶν Λατίνων τῆς Δ' Σταυροφορίας, ἰδρύεται τὸ Δεσποτάτο τῆς Ἠπείρου. Ὁ Μιχαὴλ Κομνηνὸς Δούκας, νόθος γιὸς τοῦ σεβαστοκράτορα Ἰωάννου Δούκα καὶ ἐξάδελφος τῶν αὐτοκρατόρων Ἰσαακίου Β' καὶ Ἀλεξίου Γ' Κομνηνοῦ, σπεύδει στὴν Ἠπειρο, παντρεύεται τὴν κόρη τοῦ στρατηγοῦ τοῦ Θέματος καὶ ἀνακηρύσσεται δεσπότης. Ὁ δεσπότης Μιχαὴλ ἀποδεικνύεται μέγας ὀργανωτὴς τοῦ κράτους του. Συμπεριφέρεται μὲ καλοσύνη πρὸς τοὺς ξένους ἐποίκους τοῦ κράτους (ἰδιαίτερα πρὸς τοὺς Ἀλβανοὺς καὶ τοὺς Βλάχους) καὶ ὀνομάζει τὸν ἑαυτό του δεσπότη κι ὄχι αὐτοκράτορα, ἀναγνωρίζοντας ἔτσι ἔμμεσα τὸν αὐτοκράτορα τῆς Νίκαιας.

Ἡ ἀνάπτυξη τῆς δυνάμης τοῦ Δεσποτάτου ὀφείλεται καὶ στὴν ἀντιζηλία τῶν δύο λατινικῶν κρατῶν, τῆς Αὐτοκρατορίας τῆς Κων/πολις καὶ τοῦ λομβαρδικοῦ βασιλείου τῆς Θεσσαλονίκης. Τὸν Μιχαὴλ, πού στὰ 1214 δολοφονεῖται, διαδέχεται ὁ ἑτεροθαλὴς ἀδελφός του Θεόδωρος².

Ἐπὶ Θεοδώρου τὸ Δεσποτάτο γνωρίζει τὴ μεγαλύτερη ἀκμὴ του. Παράλληλα μὲ τὴν αὔξηση τῆς δυνάμεις του, αὐξάνεται καὶ ἡ δύναμη τῆς αὐτοκρατορίας τῆς Νίκαιας, μὲ ἀποτέλεσμα νὰ περισφίγγονται οἱ Φράγκοι ἀπὸ δύο ἰσχυρὰ ἑλληνικὰ κράτη. Ὁ Θεόδωρος στρέφεται ἐναντίον ὅλων τῶν ξένων ἐπιδρομῶν πού ἔχουν ἐγκατασταθεῖ σὲ ἑλληνικὲς χῶρες. Μέσα σὲ μικρὸ χρονικὸ διάστημα κατακτᾷ τὴ Θεσσαλία, τὴν Ἀχρίδα, τὸ Πρίλαπο, τὴν Πελαγονία καὶ τὸ Ἄλβανον. Μέγα κατόρθωμά του ἀποτελεῖ ἡ καταστροφὴ τοῦ φραγκικοῦ στρατοῦ. Προχωρώντας καταλαμβάνει τὴ Μακεδονία, διώχνει τοὺς Λομβαρδοὺς καὶ μπαίνει θριαμβευτὴς στὴ Θεσσαλονίκη. Μὲ αὐτὴ ὡς ὀρμητήριο, ἀνακτᾷ πολλὰ ἑλληνικὲς χῶρες ἀπὸ τοὺς Φράγκους καὶ τοὺς Βουλγάρους, κυριεύει

1. Soustal, 58.

2. Ὁ Μιχαὴλ εἶχε μόνο θυγατέρα καὶ νόθο γιό, ὁ ὁποῖος ἦταν ἀνήλικος.

τὴν Ἀδριανούπολη καὶ φθάνει μέχρι τὸν Εὐξείνιο Πόντο. Οἱ φιλοδοξίες ὁμως τοῦ Θεοδώρου δὲν ἔχουν ὅρια. Ἀφοῦ συμμαχεῖ μετὰ τὸν αὐτοκράτορα τῆς Γερμανίας Φρειδερίκο Β΄ ἐπιτίθεται μετὰ μεγάλο στρατὸ Ἑλλήνων καὶ Γερμανῶν ἐναντίον τῶν Βουλγάρων τοῦ Ἀσάν καὶ στίς 9 Μαρτίου 1230 νικιέται στὴ μάχη τῆς Κλοκονίτσας κοντὰ στὸν Ἐβρο, πέφτει στὰ χέρια τῶν Βουλγάρων, τυφλώνεται καὶ ἐπιστρέφει στὴν Ἡπειρο, ὅπου μάταια προσπαθεῖ νὰ ἐπανιδρύσει τὸ κράτος του. Ἡ ἥττα του εἶχε ὡς ἀποτέλεσμα νὰ καταληφθοῦν ὅλες οἱ χῶρες του ἀπὸ τοὺς Βουλγάρους τοῦ Ἀσάν, πὺν ἔφτασαν μέχρι τὴ Θεσσαλία.

Μετὰ τὴν ἥττα ἀπὸ τοὺς Βουλγάρους ὁ ἀνεψιὸς τοῦ Θεοδώρου καὶ γιὸς τοῦ Μιχαήλ Α΄, ὁ Μιχαήλ Β΄, ἐπιστρέφει στὴν Ἡπειρο ἀπὸ τὴν Πελοπόννησο, ὅπου εἶχε καταφύγει μετὰ τὴ δολοφονία τοῦ πατέρα του. Ἀπὸ τὰ ἄλλα μέλη τῆς οἰκογένειας ὁ Μανουὴλ Ἄγγελος, ἀδελφὸς τοῦ Θεοδώρου, βασιλεύει στὴ Θεσσαλονίκη ἔχοντας στὴν κυριαρχία του μέρος τῆς Μακεδονίας, ἐνῶ ὁ Θεόδωρος ἔξακολουθεῖ νὰ διατηρεῖ μέρος τῆς Μακεδονίας μετὰ πρωτεύουσα τὰ Βοδενά καὶ τὸ Ὀστροβο.

Ὁ Μιχαήλ Β΄ ἐπωφελεῖται ἀπὸ τὴν ἐνασχόληση τοῦ Ἰωάννου Βατάτζη μετὰ τὴν κατάληψη τῆς Θεσσαλονίκης (1246) καὶ ἐπεκτείνει τὰ σύνορα τοῦ Δεσποτάτου πρὸς τὰ βόρεια τῆς Ἡπείρου καὶ πρὸς τὴ Δυτικὴ Μακεδονία. ἔχει τὴ σύνεση νὰ ἔλθει σὲ συνεννόηση μετὰ τὸν Βατάτζη, ἀλλὰ, παρασυρμένος ἀπὸ τὶς ραδιουργίες τοῦ θείου του Θεοδώρου, ἀποστατεῖ ἀπὸ τὸν Βατάτζη, μετὰ ἀποτέλεσμα ὁ τελευταῖος νὰ εἰσβάλλει στὴν Μακεδονία καὶ νὰ καταλάβει τὴν Καστοριά καὶ τὴ Δεάβολη. Ἐπανάσταση τῶν Ἀλβανῶν ἀναγκάζει τὸν Μιχαήλ Β΄ νὰ συνομολογήσει εἰρήνη μετὰ τὸν Βατάτζη, μετὰ τὴν ὁποία παραχωρεῖ στὸν αὐτοκράτορα τὰ φρούρια Πρίλαπο, Κρόια καὶ ὅλη τὴ χώρα πρὸς τὰ βόρεια τῆς Ἐγνατίας ὁδοῦ. Ἀλλὰ ἡ εἰρήνη δὲν διαρκεῖ πολὺ. Ὁ Μιχαήλ Β΄ πάντοτε ἔχει τὸ ὄνειρο νὰ ἀνιδρύσει τὴ Βυζαντινὴ Αὐτοκρατορία. Γιὰ τὴν πραγμάτωση αὐτοῦ τοῦ ὀνείρου παντρεύει τὶς θυγατέρες του Ἄννα καὶ Ἐλένη ἀντίστοιχα μετὰ τὸν Γουλιέλμο Βιλλαρδουῖνο, πρίγκιπα τοῦ Μορέως, καὶ μετὰ τὸ Μαμφρέδο, πρίγκιπα τῶν Δύο Σικελιῶν. Λίγο ἀργότερα καλεῖ τοὺς δύο γαμπρούς του ἐναντίον τοῦ αὐτοκράτορα Μιχαήλ Παλαιολόγου καὶ τὸ 1259 βρίσκεται στὴ Θεσσαλονίκη. Ὁ Μιχαήλ Παλαιολόγος τὸν ἀπωθεῖ πέρα ἀπὸ τὴν Καστοριά καὶ τὴν Πίνδο. Ὁ Μιχαήλ Β΄, ἐνωμένος πιά μετὰ τοὺς δύο γαμπρούς του παθαίνει νέα καταστροφή τὸν Ὀκτώβριο τοῦ 1259 στὴν Πελαγονία, ἀνατολικά τῶν λιμνῶν Ἀχρίδα καὶ Πρέσπα.

Ἡ νίκη τοῦ Μιχαήλ Παλαιολόγου δίνει στήν Ἱστορία ὀριστική κατεύθυνση πρὸς τὴν Ἀνατολή. Ἡ δύναμη τοῦ γαλλικοῦ πριγκιπάτου πέφτει καὶ δίνει ἀφορμὴ στὴ γένεση τοῦ νέου ἑλληνικοῦ Δεσποτάτου τῆς Πελοποννήσου, μὲ κέντρο τὸν Μυστρά, ἐνῶ τὸ 1261 ὁ Μιχαήλ Παλαιολόγος ἐπανακτᾷ τὴν Κων/πολη. Ἀλλὰ ὁ ἀκαταπόνητος Μιχαήλ Β΄ δὲν ἀπελπίζεται καὶ ἔχοντας ὡς ὄρμητήριο τὴ Λευκάδα ἐπανακτᾷ τὴν Ἄρτα καὶ ἀργότερα τὰ Ἰωάννινα. Τότε ὅμως (1266) νέος κίνδυνος ἐμφανίζεται ἀπὸ τὴ Δύση στὸ πρόσωπο τοῦ Καρόλου τῆς Προβηγκίας (εἶναι γνωστὸς ἐπίσης μὲ τὸ ὄνομα Ἀνδεγαυικὸς) ποὺ καταλύει τὸ κράτος τοῦ Μαμφρέδου στὴ Σικελία καὶ ἰδρύει τὸ γαλλικὸ βασίλειο τῶν Ἀνδεγαυῶν, τὸ γνωστὸ στήν ἱστορία ὡς Βασίλειο τῶν Δύο Σικελιῶν. Ἀπὸ τὸ ἔτος 1271, ὅποτε πεθαίνει ὁ Μιχαήλ Β΄, ὁ Κάρολος ὁ Ἀνδεγαυικὸς παίρνει στήν κατοχὴ του κτήσεις ποὺ προέρχονται δῆθεν ἀπὸ κληρονομία τοῦ Μαμφρέδου (Κέρκυρα, Αὐλώνα, Κάνινα).

Μετὰ τὸ θάνατο τοῦ Μιχαήλ Β΄ τὸ κράτος του μοιρασμένο στὸν μεγαλύτερο γιό του Νικηφόρο Α΄ (Παλαιὰ Ἡπειρος, Αἰτωλία, Ἀκαρνανία, Ἰθάκη καὶ μέρος τῆς Κεφαλονιάς) καὶ στὸ νόθο γιό του Ἰωάννη (Θεσσαλία) περιορίζεται συνεχῶς ἀπὸ τὸ Βυζαντινὸ Κράτος καὶ τὸ κράτος τῶν Ἀνδεγαυῶν. Ὁ Νικηφόρος ἀπελπισμένος ἀπὸ τὴν Ἀνατολή καὶ στήν προσπάθειά του νὰ κατευνάσει τοὺς Ἀνδεγαυοὺς δίνει τὴ θυγατέρα του ὡς σύζυγο τοῦ Φιλίππου Ταραντίνου, γιοῦ τοῦ Καρόλου. Τὸ 1296 ὁ Νικηφόρος πεθαίνει, δυὸ χρόνια μετὰ τὸ γάμο, μὲ τὸν ὁποῖο παραχωροῦνται στοὺς Ἀνδεγαυοὺς τέσσερα ἀπὸ τὰ ἰσχυρότερα φρούρια (Βόνιτσα, Ἀγγελόκαστρο, Ναύπακτος, Εὐλοχός), ἐνῶ ὁ διάδοχος του ἀνήλικος Θωμᾶς, μὲ τὴν ἱκανότατη καὶ νουνεχὴ μητέρα του Ἄννα Παλαιολογίνα, ἀναγκάζονται νὰ ἀμυνθοῦν στὶς ἐπανειλημμένες ἐπιθέσεις τῶν Ἀνδεγαυῶν. Ὁ Θωμᾶς, μετὰ τὸ θάνατο τῆς μητέρας του, συμμαχεῖ μὲ τὸ γαμπρὸ του Φίλιππο Ταραντίο (1318) καὶ δολοφονεῖται λίγο ἀργότερα ἀπὸ τὸν ἀνεψιό του Νικόλαο Ὀρσίνι τῆς Κεφαλονιάς, γιὰ νὰ σβήσει ἔτσι ἡ δυναστεία τῶν δεσποτῶν τῆς Ἡλείρου.

Οἱ κάτοικοι τῶν Ἰωαννίνων ἀρνοῦνται νὰ ἀναγνωρίσουν τὸ δολοφόνο τοῦ Θωμᾶ ὡς νέο κύριό τους, τὸν διώχνουν μὲ τὴ βοήθεια τοῦ Συργιάννη Παλαιολόγου καὶ ἀναγνωρίζοντας τὴν κυριαρχία τοῦ Ἀνδρονίκου Β΄ ἀποκτοῦν μιὰ πραγματικὴ αὐτοδιοίκηση, ἀφοῦ ὁ αὐτοκράτορας ἐγγυᾶται γιὰ τὰ παλιὰ δίκαια καὶ προνόμια¹. Ὁ Νικόλαος

1. Soustal, 68.

Ἰορσίνοι ὁμῶς ἀργότερα κλείνει εἰρήνη μετὰ τὸ Βυζάντιο, παίρνει τὸν τίτλο τοῦ Δεσπότη, καταλαμβάνει τὴν Ἄρτα καί, ἐνῶ πολιορκοῦσε τὰ Ἰωάννινα, ἐμφανίζεται ὁ νεότερος ἀδελφός του Ἰωάννης Ἰορσίνοι, ὁ ὁποῖος τὸν δολοφονεῖ (1323), ὅπως καὶ ὁ Νικόλαος εἶχε προηγουμένως δολοφονήσει τὸ θεῖο του Θωμᾶ. Ἀλλὰ καὶ ὁ Ἰωάννης, τοῦ ὁποῖου ἡ κυριαρχία ἦταν ἐπισφαλῆς σ' ὅλη τὴ διάρκεια τῆς δεσποτείας του (1323-1335), ἐμελλε νὰ τιμωρηθεῖ μετὰ τὸν ἴδιο τρόπο ἀπὸ τὴ γυναῖκα του Ἄννα Παλαιολογίνα, ἡ ὁποία τὸν δηλητηριάζει καὶ τὸν διαδέχεται στὴ διακυβέρνηση τοῦ κράτους ὡς ἐπίτροπος τῶν ἀνήλικων παιδιῶν της.

Κατὰ τὶς πρῶτες δεκαετίες τοῦ 14. αἰ. πολυάριθμοι Ἀλβανοὶ εἰσβάλλουν στὴ Θεσσαλία καὶ ἀπὸ τὸ 1330 πιστοποιοῦνται δραστηριότητες τῶν Ἀλβανῶν στὰ βόρεια τῆς Ἠπείρου. Ἐξεγέρσεις καὶ λεηλασίες τῶν Ἀλβανῶν (Βελέγραδα, Κάνινα, Κλεισούρα καὶ ἄλλα μέρη) δίνουν στοὺς βυζαντινοὺς τὴν εὐκαιρία νὰ ἐπέμβουν στὰ δυτικὰ τῆς Βαλκανικῆς. Ἔτσι ὁ Ἰωάννης Καντακουζηνός καὶ ὁ Ἀνδρόνικος Β' ἐπιτίθενται μετὰ Τούρκους μισθοφόρους στὴν Ἠπειρο, νικοῦν τοὺς ἐπαναστατημένους Ἀλβανούς, προσαρτοῦν τὴν Ἠπειρο στὴ Βυζαντινὴ Αὐτοκρατορία καὶ στέλνουν τὴν Ἄννα Παλαιολογίνα καὶ τὸ γιό της Νικηφόρο ἐξορία στὴ Θεσσαλονίκη¹.

Ἀλλὰ ἡ Ἠπειρος δὲν ἐπρόκειτο νὰ ἡσυχάσει γιὰ μεγάλο χρονικὸ διάστημα. Ἀρχίζει ἡ ἐποχὴ τῆς μεγάλης δύναμης τῶν Σέρβων ποὺ μετὰ ἀρχηγὸ τὸν Στέφανο Δουσάν κατακτοῦν μέχρι τὸ 1346 τὴ νότια Ἀλβανία καὶ τὰ Ἰωάννινα, ἐνῶ δύο χρόνια ἀργότερα καταλαμβάνουν τὴν Ἠπειρο καὶ τὴ Θεσσαλία. Ὁ Δουσάν ἀφήνει τὴν Ἠπειρο στὸν ἑτεροθαλὴ ἀδελφὸ του Συμεὼν Οὐρός Παλαιολόγο ποὺ παντρεύεται τὴ Θωμαΐδα, θυγατέρα τῆς Ἄννας Παλαιολογίνας καὶ τοῦ Ἰωάννη Ἰορσίνοι. Λίγο μετὰ τὸ θάνατο (1355) τοῦ Δουσάν, τὸ 1356, ὁ Νικηφόρος Β' ξεκινᾷ ἀπὸ τὴ Θράκη καὶ κατακτᾷ τὴ Θεσσαλία, τὴν Αἰτωλία, τὴν Ἀκαρνανία καὶ τὴ Νότια Ἠπειρο, διώχνοντας τὸν Συμεὼν Οὐρός. Σὲ μάχη μετὰ τοὺς Ἀλβανούς τοῦ Καρόλου Τόπια στὴ Νότια Ἠπειρο σκοτώνεται ὁ Νικηφόρος Β' καὶ ὁ Τόπιας ἀνακηρύσσεται «βασιλεὺς τῆς Ἀλβανίας». Στὸ μεταξὺ ὁ Συμεὼν Οὐρός, κύριος τῆς Θεσσαλίας καὶ τῶν Ἰωαννίνων, στέλνει στὰ Ἰωάννινα τὸν Θωμᾶ Πρελιούμποβιτς², ὁ

1. Soustal, 69.

2. Ὁ Πρελιούμποβιτς στάλθηκε ἀπὸ τὸν Συμεὼν Οὐρός, ὕστερα ἀπὸ παράκληση τῶν Ἰωαννιτῶν, γιὰ βοήθεια ἐναντίον τῶν ἀπειλητικῶν Ἀλβανῶν. Ἀλλὰ οἱ Ἰωαννίτες ἀπογοητεύτηκαν ἀπὸ τὸ νέο σέρβο κύριό τους, ἐπειδὴ ἡ ἐκκλησιαστικὴ παρουσία ἀπαλ-

ὁποῖος τὰ κατέχει ὡς αὐτοτελὲς κράτος ἀπὸ τὸ 1367 μέχρι τὸ 1385, ἐνῶ ὁ Ἄχελῶος καὶ ἡ περιοχὴ πέρα ἀπ' αὐτὸν μὲ τὸ Ἄγγελόκαστρο πέφτουν στὸν Γκίνη Μπούα Σπάτα καὶ ἡ Ἄρτα μὲ τοὺς Ρογούς στὸν Πέτρο Λιόσα.

Ὁ Λεονάρδος Α΄ Τόκκος ποὺ κατεῖχε τὴν Κεφαλονιά, τὴ Ζάκυνθο, τὴ Λευκάδα καὶ τὴν Ἰθάκη ἐπιτίθεται κατὰ τὸ 1360 ἐναντίον τῶν Ἀλβανῶν στὴν Ἡπειρο¹, ἀλλὰ καὶ ἐναντίον τῶν Καταλάνων τοῦ Δουκάτου τῶν Ἀθηνῶν. Στὸ μεταξὺ ὁ Γκίνης Μπούας Σπάτας ἔρχεται μετὰ τὸ θάνατο τοῦ Πέτρου Λιόσα (1374), καταλαμβάνει τὴν Ἄρτα καὶ γίνεται ἔτσι κύριος τῆς Ἄρτας, τοῦ Ἀχελῶου, τοῦ Ἄγγελοκάστρου, τῆς Ναυπάκτου καὶ τοῦ Ξηρομέρου. Κατὰ τὸ 1379 οἱ Ἀλβανοὶ ἐπιχειροῦν μιὰ ἐπικίνδυνη ἐπίθεση ἐναντίον τῶν Ἰωαννίνων, ἀλλὰ ἀποκρούονται ἀπὸ τοὺς Ἰωαννίτες μὲ τὴ βοήθεια τοῦ προστάτη τῆς πόλης Ἀγίου Μιχαήλ.

Ἦδη ἀπὸ τὸ 1380 οἱ Τούρκοι ἐμφανίζονται πολυάριθμοι στὸ χῶρο τῆς Μακεδονίας (στὰ 1382/83 κατακτοῦν τὴν Πελαγονία). Ἀργότερα μὲ τὸν Σαχίν πασά κατακτοῦν τὸ φρούριο τῆς Βελᾶς καὶ περικυκλώνουν τὰ ἀλβανικὰ φύλα Mazaraki καὶ Zenebisi στὶς Πολιτσιές. Κατὰ τὸ 1382 ὁ Σαχίν πασὰς ἐπαναλαμβάνει τὴν ἐπίθεση ἐναντίον τῆς Ἡπείρου καὶ καταλαμβάνει τὸ Ρεύνικο καὶ τὴ Δρυινοῦπολη. Στὰ 1384 ὁ Timurtaş λεηλατεῖ τὴν Ἄρτα καὶ μάταια προσπαθεῖ νὰ παρακινήσει τὸν Πρελιούμποβιτς σὲ κοινὴ δράση κατὰ τῶν Τούρκων. Μετὰ τὸ βίαιο τέλος τοῦ μισητοῦ Θωμᾶ (Δεκέμβρης 1384) καὶ κατὰ τὰ τέλη Ἰανουαρίου τοῦ 1385 ὁ Esau de Buondelmonti ἐπευφημεῖται ὡς δεσπότης καὶ παντρεύεται τὴν Μαρία Ἀγγελίνα, χήρα τοῦ Θωμᾶ Πρελιούμποβιτς. Μὲ τὸ νέο ἡγεμόνα οἱ καταδιωγμένοι ἀπὸ τὸν Θωμᾶ ἀποκαθίστανται, οἱ ἐξορισμένοι μποροῦν νὰ ἐπανέλθουν καὶ οἱ ἀπαλλοτριωμένες ἐκτάσεις ἀποδίδονται στοὺς ἰδιοκτῆτες τους.

Τὸ 1385 εἰσβάλλει στὰ βόρεια τῆς Ἡπείρου ὁ Ἐβρενὸς μπέης καὶ νικᾷ τοὺς Ἀλβανούς, οἱ ὁποῖοι μὲ ἀρχηγὸ τὸν Balsha Β΄ ἀναγνωρίζουν τὴν τουρκικὴ ἐπικυριαρχία καὶ ἀπολαμβάνουν τὴν τουρκικὴ προστασία. Τὸ 1389 ἐπαναλαμβάνεται ἡ ἐπιδρομὴ τῶν Ἀλβανῶν τοῦ Γκίνης Μπούα

λοτριώθηκε καὶ μοιράστηκε στοὺς Σέρβους, ὁ μητροπολίτης Σεβαστιανὸς ἀπελάθηκε καὶ τόσο ἡ ἀριστοκρατία ὅσο καὶ ὁ λαὸς δὲν ἀπέφυγε τὴν ἐκμετάλλευση (Soustal, 71).

1. Ἀπὸ τὸ χρόνο αὐτὸ καὶ ἀργότερα πάντα θὰ ὑπάρχουν πολεμικὲς συγκρούσεις μετὰ τῶν Τόκκων καὶ τῶν Ἀλβανῶν στὴν Ἡπειρωτικὴ χώρα.

Σπάτα, στον οποίο είχαν προσχωρήσει οί Μαλακάσιοι και ό επίσκοπος τής Βελᾶς, έναντίον τῶν Ἰωαννίνων. Ὁ Esau κινητοποιεῖ τοὺς Ζαγορίτες καὶ διώχνει τοὺς Ἀλβανούς μετὴ βοήθεια τῶν Τούρκων τοῦ Μελκούτζη. Μετὰ τὸ 1394 οἱ Τοῦρκοι καταλαμβάνουν ἐκτεταμένη περιοχή στὴ Νότια Ἀλβανία, ὅπου εἰσάγουν σιγά-σιγά ἓνα φεουδαρχικὸ σύστημα¹.

Τὸ 1399 ὁ Esau ἐπιχειρεῖ μεγάλη ἐκστρατεία κατὰ τῶν Ἀλβανῶν, οἱ ὅποιοι μετὰ ἀρχηγὸ τὸν Γκίνη Ζενεμπίση κατεῖχαν τὴ ΒΔ Ἡπειρο. Ἐνισχυμένος μετὰ τὰ ἀλβανικὰ φύλα Malakasi καὶ Mazarakı, μετὴ βοήθεια ὁμάδων ἀπὸ τὸ Πάπιγκο, ἀπὸ τὰ Ζαγόρια, ἀπὸ τὴ Δρυινοῦπολη, ἀπὸ τὸ Ἀργυρόκαστρο καὶ τὰ Μεγάλα Ζαγόρια, βαδίζει πρὸς τὸ Μεσοπόταμο. Στὴν προσπάθειά του νὰ φθάσει στὴ Δίβρη νικιέται ἀπὸ τὸν Γκίνη Ζενεμπίση καὶ συλλαμβάνεται, ἀλλὰ ἀπελευθερώνεται γρήγορα μετὰ καταβολὴ λύτρων.

Ὁ Κάρολος Α΄ Τόκκος, ὡς διάδοχος τοῦ πατέρα του Λεονάρδου Α΄, εἶναι κυρίαρχος τῆς Κεφαλονιάς, τῆς Λευκάδας, τῆς Ζακύνθου, τῆς Ἰθάκης καὶ τῆς περιοχῆς γύρω ἀπὸ τὴ Βόνιτσα. Μετὰ ἀπὸ συνεχῆ ἀγῶνα μετὰ ἐναλλασσόμενη ἐπιτυχία, κατορθώνουν νὰ ὑπερισχύσουν οἱ Τόκκοι στὴν Αἰτωλία καὶ Ἀκαρνανία καὶ καταλαμβάνουν τὸ 1406 τὸ φρούριο τῆς Λιμνοθάλασσας, τὸ Αἰτωλικό, πλούσιο ἀπὸ τὰ ἰχθυοτροφεῖα καὶ τὶς ἀλυκὲς, πού ἀνήκε στὴν περιοχή τῆς Ναυπάκτου. Τὸ 1407 καταλαμβάνουν τελικὰ οἱ Βενετοὶ τὴν Ναύπακτο. Ἡ σύγκρουση ἀνάμεσα στοὺς Τόκκους καὶ τὴ Βενετία, πραγματοποιεῖται στὰ 1409 καὶ καταλήγει σὲ συμφωνία, σύμφωνα μετὴν ὁποία οἱ Τόκκοι κρατοῦν τὸ φρούριο, ἐνῶ τὰ ἔσοδα ἀπὸ τὶς ἀλυκὲς καὶ τὰ ἰχθυοτροφεῖα τὰ μοιράζονται μετὰ τοὺς Βενετούς.

Μόλις εἶχαν κλείσει εἰρήνη ὁ Κάρολος Α΄ Τόκκος καὶ ὁ Μουρίκης Σπάτας², ὁ θάνατος τοῦ Esau Buondelmonti στὶς 6 Φεβρουαρίου 1411 συντελεῖ ὥστε τὰ Ἰωάννινα νὰ γίνουν «τὸ μῆλο τῆς ἔριδος» μεταξὺ τῶν Τόκκων καὶ τῶν Ἀλβανῶν. Στὸν πληθυσμὸ τῆς πόλης ἐπικρατοῦσε μιὰ βαθιὰ ἀπέχθεια ἐναντίον τῆς Εὐδοκίας Balšić ἢ ὁποία τὸ 1403 εἶχε γίνῃ ἡ τρίτη σύζυγος τοῦ Esau καὶ ἡ ὁποία, ἀντίθετα μετὰ τὸν Esau, συμπεριφέρθηκε ἀσχημα πρὸς τὴν ἀριστοκρατία τῆς πόλης. Ὁ Κάρολος,

1. Soustal, 72.

2. Ὁ Μουρίκης Σπάτας εἶχε ἐπιβληθεῖ ὡς ἀρχηγὸς μετὰ τὸ θάνατο τοῦ Γκίνη Μπούα Σπάτα (1399).

ἐκμεταλλευόμενος τὴν ἄσχημη συμπεριφορὰ τῆς Balšić, φροντίζει γιὰ τὴ δημιουργία μιᾶς εὐνοϊκῆς διάθεσης τῶν Ἰωαννιτῶν πρὸς αὐτόν, ἡ ὁποία συνεπικουρεῖται καὶ ἀπὸ τὸ φόβο τους μήπως ἡ πόλη περιέλθει σὲ ἄλβανικὴ κυριαρχία. Γι' αὐτὸ προσκαλοῦν τὸν Κάρολο νὰ παραλάβει τὴν πόλη. Ἔτσι ἡ πρεσβεία Ἰωαννιτῶν, στὴν ὁποία μετεῖχαν ἀντιπρόσωποι ἀπὸ τὸ Πάπιγκο, ἀπὸ τὰ Ζαγόρια καὶ ἀπὸ τὸν Ἅγιο Δονάτο (Φωτική), ταξιδεύουν πρὸς τὸν Κάρολο μέσα ἀπὸ περιοχὲς κατοικημένες ἀπὸ Ἄλβανούς καί, ἀκολουθώντας τὸ δρομολόγιο Πάργα-Ἅγιος Δονάτος-Ἀραχοβίτσα, τὸν συνοδεύουν στὰ Ἰωάννινα, ὅπου φθάνουν τὴν 1. Ἀπριλίου 1411.

Ἡ νέα διεύρυνση τῆς δυνάμης τῶν Τόκκων σήμαινε μιὰ σοβαρὴ ἀπειλὴ γιὰ τὸν Γκίνη Ζενεμπίση στὴ βόρεια Ἡπειρο καὶ ἀκόμα περισσότερο γιὰ τὸν Μουρίκη Σπάτα τοῦ ὁποίου ἡ ἔδρα (Ἄρτα) κινδυνεύει τῶρα καὶ ἀπὸ βορρᾶ. Γι' αὐτὸ οἱ δύο Ἄλβανοὶ ἀρχηγοὶ κλείνουν συμφωνία πού στρέφεται κατὰ τῶν Ἰωαννίνων. Ἡ πολεμικὴ ἀντιπαράθεση ἦταν καταστροφικὴ γιὰ τὸν Τόκκο στὸ ὄροπέδιο τῆς Κρανιαῆς (1411 ἢ ἀρχὲς 1412). Ἡ θέση τοῦ Καρόλου Τόκκου γίνεται σοβαρότερη, γιατί ὁ Μουρίκης Σπάτας συμμαχεῖ μὲ τὸν Asan Centurione II Zaccaria μὲ σκοπὸ νὰ χτυπήσει τοὺς Τόκκους στὴν ἴδια τους τὴν πατρίδα, δηλ. στὰ νησιά. Οἱ Βενετοί, πρὸς τοὺς ὁποίους τὸ 1413 στρέφονται οἱ Τόκκοι, ἐνδιαφέρονται γιὰ μιὰ ἰσορροπία τῶν πολεμικῶν δυνάμεων καὶ ὑπόσχονται βοήθεια σὲ περίπτωσι ἀνάγκης. Ἔτσι σὲ ναυμαχία κοντὰ στὴ Γλαρέντζα οἱ Τόκκοι μὲ τὴ βοήθεια τῶν Βενετῶν νικοῦν τὸν Asan καὶ κλείνουν τὸ 1414 ἀνακωχὴ γιὰ τρία χρόνια.

Γιὰ νὰ ἐκδικηθοῦν οἱ Τόκκοι τὸν Γκίνη Ζενεμπίση προσπαθοῦν νὰ ἐξασφαλίσουν τὴν τουρκικὴ ὑποστήριξη. Ἀργότερα ἐπωφελοῦνται ἀπὸ μιὰ νέα διάσταση ἀνάμεσα στὸν Γκίνη Ζενεμπίση καὶ τὸν Μουρίκη Σπάτα, κλείνουν εἰρήνη μὲ τὸν πρῶτο γιὰ νὰ εἶναι ἀπερίσπαστοι ἐναντίον τοῦ Μουρίκη, κυρίαρχου τῆς Ἄρτας, τὴν ὁποία, ὅπως καὶ τοὺς Ρογούς, καταλαμβάνουν τὸ 1416. Ἔτσι λοιπὸν ὁ Κάρολος Τόκκος ἐδρεύει ἄλλοτε στὰ Ἰωάννινα καὶ ἄλλοτε στὴν Ἄρτα¹.

Τὸ Ἡπειρωτικὸ κράτος πού ἐπανιδρύεται κατὰ τὶς πρῶτες δεκαετίες τοῦ 15. αἰ. ἀπὸ τὸν Κάρολο Τόκκο εἶναι ἑτερογενές. Στὴν κορυφὴ του βρίσκονται Ἰταλοί, ἐνῶ Ἕλληνες καὶ Ἄλβανοὶ σχηματίζουν τὸν ὄγκο τοῦ πληθυσμοῦ. Ὁ Κάρολος Α' Τόκκος πεθαίνει στὰ Γιάννινα τὸν

1. Soustal, 75.

Ίούλιο του 1429 και ο Ergole, ο μεγαλύτερος από τους νόθους γιούς του, καλεί τους Τούρκους έναντίον του Καρόλου Β', γιού του Λεονάρδου Β'. Πριν ακόμα εξομαλυνθεί ή κατάσταση, παραδίδονται τα Ίωάννινα τὸν Ὀκτώβρη του 1430 στὸν Σινὰν πασά, ὁ ὁποῖος ὑπόσχε-ται ὅτι ἡ πόλη θὰ ἔχει ἀσφάλεια καὶ αὐτονομία¹.

Ὁ ἐκτουρκισμὸς τῆς Ἀλβανίας προχωράει γρήγορα, ὥστε στὶς ἀρχές του 15. αἰ. ἄλβανοὶ φύλαρχοι στέλνουν τὰ παιδιά τους στὴν Κων/πολη γιὰ νὰ ἀνατραφοῦν ὡς μωαμεθανοί. Ἀπὸ τοὺς Ἀλβανούς ποὺ ἀντιστάθηκαν στὴν τουρκικὴ κατοχὴ ἦταν ὁ Gjergj Arjaniti, πεθερὸς τοῦ Σκεντέρμπεη, ὁ ὁποῖος τὸ 1433 ὑποχρεώνει σὲ μιὰ πρώτη βαριὰ ἦττα τοὺς Τούρκους καθὼς καὶ μετὰ ἀπὸ ἓνα χρόνο στὴν κοιλάδα τοῦ Σκούμπι. Ὁ Gjergj Arjaniti συνέχισε τὸν κλεφτοπόλεμό του ἐναντίον τῶν Τούρκων μὲ ἐπιτυχία, ἰδιαίτερα κατὰ τὸ 1438/39, καὶ μπόρεσε νὰ μείνει κύριος στὴν κεντρικὴ Ἀλβανία γιὰ μεγάλο χρονικὸ διάστημα. Κατὰ τὴν ἴδια ἐποχὴ ἐπαναστατοῦν οἱ Ἀλβανοὶ τῆς περιοχῆς Ἀργυροκάστρου (Lunxheria, Zagoria), μὲ μικρότερη ὅμως ἐπιτυχία, ἐναντίον τῶν Τούρκων.

Ὁ Κάρολος Β' Τόκκος ἀναγκάζεται νὰ πληρώσει φόρους στοὺς Τούρκους καὶ νὰ ἀφήσει στοὺς νόθους γιούς του τοῦ θείου του Καρόλου Α' σημαντικὸ μέρος τῆς Ἡπειρωτικῆς περιοχῆς, γιὰ νὰ μπορέσει ἔτσι νὰ εἶναι κύριος τῆς Ἄρτας γιὰ ἓνα χρονικὸ διάστημα ὡς ὑποτελῆς τῶν Τούρκων. Ὄταν ὅμως μετὰ τὸ 1444 ὁ Κων/νος Παλαιολόγος κατορθώνει νὰ ἀνακτήσει μέρος τῆς βόρειας Ἑλλάδας, ὁ Κάρολος Β', συνεπικουρούμενος ἀπὸ τὸν πεθερό του Giouanni von Gerace ἀποκτᾶ μὲ ἀγώνα τὴν ἀνεξαρτησία του ἀπὸ τοὺς Τούρκους. Μετὰ τὸ θάνατο τοῦ Καρόλου Β', τὸ φθινόπωρο τοῦ 1448, τὸν διαδέχεται ὁ ἀνήλικος γιὸς του Λεονάρδος Γ'. Οἱ ἐπίτροποι τοῦ ἀνήλικου Λεονάρδου Γ', ἐπιδιώκουν τὴ βενετικὴ προστασία, ὅμως οἱ Τοῦρκοι καταλαμβάνουν τὴν Ἄρτα (24 Μαρτίου 1449), ὅπως καὶ τὴν Ἡπειρωτικὴν περιοχὴ τῶν Τόκκων ἐκτὸς ἀπὸ τὴ Βόνιτσα, τὸ Βάρνακο καὶ τὸ Ἀγγελόκαστρο, φρού-

1. Ὁ Λεονάρδος Β' ἦταν ἀδελφὸς τοῦ Καρόλου Α', στὸν ὁποῖο ὁ τελευταῖος εἶχε ἀναθέσει τὴ διοίκηση τῶν νησιῶν τοῦ Ἰονίου.

2. Ἀπ' αὐτὴ τὴν ἐποχὴ καὶ ἰδιαίτερα ἀπὸ τὸ ἔτος 1431 ἔχει σωθεῖ ἓνας ἐκτεταμένος τουρκικὸς κατάλογος (δεφτέρι), γνωστὸς ὡς «Κατάστιχο τοῦ Sancak Arvanid», ποὺ εἶναι ἓνα τουρκικὸ κτηματολόγιο τῆς ἐπαρχίας Ἀλβανία. Τὸ κατάστιχο περιλαμβάνει ἐκτὸς τῶν ἄλλων πλούσιο τοπωνυμικὸ ὕλικὸ ποὺ ἀναφέρεται στὴν περιοχὴ ἀπὸ τὴν Kruja μέχρι τὸν Καλαμά (βλ. Koder, 9 κέξ. Soustal, 76).

ρια που ἔχασε ὁ Λεονάρδος Γ΄ τὸ 1479 μαζί με τὸ νησιωτικὸ βασίλειό του. Ἔτσι ὅλη ἡ Ἡπειρωτικὴ χώρα πέρασε στὴν τουρκικὴ κατοχὴ, ἐκτὸς ἀπὸ τὸ Βουθρωτὸ καὶ τὴν Πάργα που παρέμειναν στοὺς Βενετούς.

Στὴ βόρεια Ἀλβανία οἱ Τούρκοι ἀντιμετωπίζουν τὴ σκληροτράχηλη ἀντίσταση τοῦ Γεωργίου Καστριώτη, τοῦ ἐπωνομαζόμενου Σκεντέρμπεη. Τὸ φρούριό του, ἡ Kruja, πολιορκεῖται πολλές φορές (1450, 1466, 1467) καὶ περνάει μετὰ τὸ θάνατό του (1468) στοὺς Βενετούς καὶ μόλις τὸ 1478 καταλαμβάνεται ἀπὸ τοὺς Τούρκους. Τὸ 1501 οἱ Βενετοὶ χάνουν καὶ τὸ Δυρράχιο, μετὰ τὴν κατάκτηση τοῦ ὁποῖου ὀλοκληρώνεται ἡ τουρκικὴ κατοχὴ τῆς Ἀλβανίας¹.

Ἡ περίοδος τῆς Τουρκοκρατίας χαρακτηρίζεται ἀπὸ τὸ διαρκὴ ἀγῶνα τῶν Ἡπειρωτῶν γιὰ ἀπελευθέρωση, τὸν ἀνταγωνισμό Τούρκων καὶ Βενετῶν γιὰ τὴν κατάκτηση ὀρισμένων φρουριῶν καθὼς καὶ ἀπὸ τὴν προσπάθεια τῶν Τούρκων νὰ ὑποτάξουν τὶς ἀνυπότακτες ἀκόμα Ἡπειρωτικὲς περιοχές.

Ἐνα σημαντικὸ ἐπαναστατικὸ κίνημα ἐξερράγη στὶς ἀρχὲς τοῦ 17. αἰ. μετὰ ὑποκίνηση τοῦ μητροπολίτη Τρίκκης Διονυσίου, τοῦ ἐπωνομαζόμενου Σκυλόσοφου, χωρὶς ὅμως ἐπιτυχία, ἐξέλιξη ἡ ὁποία εἶχε ὀδυνηρὲς συνέπειες γιὰ τὴν Ἡπειρο.

Κατὰ τὰ μέσα τοῦ 18. αἰ. ἐμφανίζεται στὸ προσκήνιο τῆς ἱστορίας τῆς Ἡπείρου ὁ Ἀλῆ μπέης ὁ Τεπελενλῆς ὁ ὁποῖος ἀπὸ τὸ 1788 ἀναγνωρίζεται ὡς τοπάρχης τῶν Ἰωαννίνων. Ἀρχίζει ἀπὸ τότε μιὰ περίοδος, πάνω ἀπὸ 30 χρόνια, κάτω ἀπὸ τὴ διοίκηση τοῦ Ἀλῆ πασᾶ, ἡ ὁποία διακρίνεται γιὰ τὴν ἀγριότητα τῆς ἐξουσίας μετὰ ραδιουργίες χωρὶς ἠθικοὺς φραγμούς, ἀλλὰ καὶ μιὰ περίοδος ἡ ὁποία συμπίπτει μετὰ τὴν οἰκονομικὴ καὶ πνευματικὴ ἀκμὴ τῆς πόλης τῶν Ἰωαννίνων καὶ γενικὰ μετὰ τὴν πνευματικὴ καὶ πολιτιστικὴ ἀνύψωση τῶν Ἡπειρωτῶν. Ὁ Ἀλῆ πασᾶς γίνεται κυρίαρχος μιᾶς μεγάλης περιοχῆς ἀπὸ τὴν Ἀκαρνανία μέχρι τὸν Ὀλυμπο καὶ τὴν Ἀλβανία στὸ πλαίσιο τῶν σχεδίων του γιὰ τὴ δημιουργία ἀνεξάρτητου ἑλληνοαλβανικοῦ κράτους. Γιὰ τὴν ἐπιδίωξή του αὐτὴ στηρίζεται κυρίως στὸ ἑλληνικὸ στοιχεῖο που ἦταν φορέας τῶν νέων ἰδεῶν τοῦ διαφωτισμοῦ τῆς Γαλλικῆς Ἐπανάστασης. Τὰ φιλόδοξα σχέδια τοῦ Ἀλῆ γίνονται ἀντιληπτὰ ἀπὸ τὴν Πόλη καὶ οἱ

1. Soustal, 77.

σχέσεις τους συνεχώς χειροτερεύουν με αποτέλεσμα ο σουλτάνος Μαχμούτ Β΄ να κηρύξει τὸν Ἄλῃ ἔνοχο ἐσχάτης προδοσίας. Μετὰ τὸ θάνατο τοῦ Ἄλῃ (Ἰανουάριος 1822) ἀκολουθεῖ μιὰ περίοδος παρακμῆς γιὰ τὴν περιοχή, ἀπὸ τὴν ὁποία σύντομα ἀναλαμβάνει.

Μὲ τὴ συνθήκη τοῦ 1881 ὁρίζεται ὡς ΒΔ σύνορο τῆς Ἑλλάδας ὁ Ἄραχθος ποταμὸς καὶ ἔτσι παραχωρεῖται στὸ ἐλεύθερο ἑλληνικὸ κράτος τὸ ΝΑ τμήμα τῆς Ἠπείρου. Τελικὰ τὸ 1913 ἀπελευθερώνεται ὁλόκληρη ἡ Ἠπειρος ἀπὸ τὸν τουρκικὸ ζυγὸ μὲ τὴν κατάληψη τῶν Ἰωαννίνων (21 Φεβρουαρίου) καὶ τὴν προσάρτησή της στὴν Ἑλλάδα.

2. ΕΤΥΜΟΛΟΓΗΣΗ ΤΩΝ ΟΙΚΩΝΥΜΙΩΝ

Ἅγιος Μηνάς, ὁ [stun aïmnà] - (58)

Ἐπωνυμία οἰκισμοῦ στὸ Δυτ. Ζαγόρι πού στα μέσα τοῦ 18. αἰ. (1752) ἦταν τσιφλίκι τῆς Ἀρτσίστας καὶ τοῦ μοναστηριοῦ τῆς Παναγίας τῆς Σπηλαιώτισσας¹. Ἦδη τὸ ἔτος 1764 ἀναφέρεται ὁ παπα-Δαμιανὸς ὡς ἡγούμενος τοῦ Ἁγίου Μηνᾶ².

Τὸ τοπν. εἶναι ἀγιώνυμο ἀπὸ τὴν ἐκκλησία τοῦ Ἁγίου Μηνᾶ. Κατὰ τὸν Δ. Σάρρο³ ἀναφέρεται σὲ ἐπιγραφή ὡς ἔτος ἴδρουσῆς τῆς τὸ 1570. Σήμερα εἶναι γνωστὴ μὲ τὸ τοπν. *Μεγάλη Ἐκκλησιά*, ἦ.

Ἄλιζὸτ Τσιφλίκι, τὸ [stu alzót tsiflík'] - (337)

Μὲ τὸ τοπν. Ἄλιζὸτ Τσιφλίκι ἢ ἀπλῶς Τσιφλίκι ἦταν γνωστὸ τὸ χωριὸ *Γεροπλάτανος* (μετον. 20.2.1927), τὸ ὁποῖο παλαιότερα ἀνῆκε στὴν περιοχὴ Ζαγορίου.

Κατὰ τὸν Ἀραβαντινὸ⁴ τὸ χωριὸ χαρακτηρίζεται ὡς ιδιόκτητο, ἐνῶ ὁ Λαμπρίδης⁵ ἀναφέρει ὅτι: «Καὶ τοῦτο ἐκ ζευγιτῶν ἀπετελέσθη, τοὺς ὁποῖους Ἄλιζὸτ Πασσᾶς τις πρὸ 164 ἐτῶν (δηλ. τὸ 1706) ἀποκατέστησεν εἰς τὸν εὐφορώτατον τοῦτον τόπον, τὸν ὁποῖον πυρὶ καὶ μαχαίρα ἐκ τοῦ Μαυροβουνίου ἀφῆρεσεν. Κεῖται παρὰ τοὺς πρόποδας βουνοῦ...» καὶ ἄλλου⁶: «Ἀπόγονος δὲ ἐκείνης καὶ ἰσχυρᾶς τινος πατριᾶς ἀρχηγὸς εἰς τὸ χωριὸν τοῦτο Ἄλιζὸτ Μπέϋς λεγόμενος ἀπὸ τοῦ ἔτους 1706 ἠναγκάσθη νὰ περισυναγάγῃ ἐκ τῶν πέριξ κατοίκους καὶ ἐγκαταστήσῃ αὐτοὺς εἰς τὸ χωριὸν τοῦ Ζαγορίου Ἄλιζὸτ Τσεφλήκι ἔκτοτε λεγόμενον...».

Τὸ τοπν., ὅπως μᾶς πληροφορεῖ ὁ Λαμπρίδης, εἶναι κυριώνυμο.

1. Φ. Μ. Πέτσα - Γ. Α. Σαραλῆ, *Ἀρίστη καὶ Δυτικὸ Ζαγόρι*, Ἀθήνα 1982, 92.

2. Φ. Μ. Πέτσα - Γ. Α. Σαραλῆ, *δ.π.*, 95.

3. *ΗΧ* 12 (1937) 126.

4. Ἀραβαντινοῦ, *Χρονογραφία* 2, 332.

5. Λαμπρίδου, *Ζαγοριακά*, 19.

6. Λαμπρίδου, *Καραμουρατία*, 128-129.

Προέρχεται από τὸ προσωπ. Ἀλιζότ καὶ τὸ τουρκ. δάνειο τῆς ἀλβανικῆς *çiflik*, -*u* (< τουρκ. *çift-lik*)¹.

Τὸ προσωπ. Ἀλιζότ εἶναι σύνθετο καὶ προέρχεται ἀπὸ τὸ τουρκ. προσωπ. *Ali* «θετὸς γιὸς τοῦ Μωάμεθ καὶ τέταρτος χαλίφης»² καὶ τὸ ἀλβ. οὐσ. *zot*, -*i* «ὁ κύριος // ὁ ἀφέντης // ὁ Θεός»³.

Τὸ τουρκ. βαφτ. *Ali*, τοῦ σύνθετου προσωπ. Ἀλιζότ, πέρασε, μέσω τῆς μωαμεθανικῆς θρησκείας, καὶ σὲ ἀλβανικοὺς πληθυσμούς, ὅπως αὐτὸ δηλώνεται ἀπὸ τὴ σύνθεσή του μὲ τὸ β' συνθετικό, τὴν ἀλβ. λ. *zot*, -*i*.

Ἀλποχώρι (Δωδώνης), τὸ [stu alpuhór] - (193)

Παλαιότερη ὀνομασία τοῦ σημερινοῦ χωριοῦ *Μαντεῖο* (μετον. 24.4.1953). Τὸ χωριὸ γνωστὸ ἀρχικὰ ὡς Ἀλποχώρι πῆρε ὡς προσδιοριστικὸ β' μέρος τῆς περιφράσης τὸ ὄνομα τῆς εὐρύτερης περιοχῆς Δωδώνη γιὰ νὰ ἀντιδιασταλεῖ πρὸς τὸ ὁμώνυμο χωριὸ τῆς Λάκκας Σουλίου ποὺ εἶναι γνωστὸ μὲ τὸ ὄνομα Ἀλποχώρι *Μπότσαρη* (βλ. ἐπόμενο τοπν.).

Πάντως γιὰ τοὺς κατοίκους τῆς εὐρύτερης περιοχῆς τῆς Δωδώνης, ὅταν γίνεται λόγος γιὰ τὸ χωριό, αὐτὸ ἀναφέρεται ὡς Ἀλποχώρι⁴.

Τὸ τοπν. εἶναι σύνθετο ζωών. καὶ προέρχεται ἀπὸ τὸν τύπο ἀλουπού, ἦ (< ἀλωπῶ < ἀλώπηξ) «ἡ ἀλεπού» καὶ τὸ οὐσ. τῆς ΚΝΕ χωριό, τὸ (καὶ -χώρι στή σύνθεση).

Ὑποθέτω πὼς στὸ παραπάνω τοπν. ὑποκρύπτεται ὁ μεσν. τύπος ἀλουπού, ἦ μὲ ἀποβολὴ τοῦ ἄτονου [u] καὶ ὄχι ὁ τύπος ἀλεπού, ἦ τῆς

1. Γκίνης, 73· ἢ λ. ὡς δάνειο ἀπὸ τὴν τουρκικὴ καὶ στὴν ἑλληνικὴ (Ἀνδριώτη, Ἐτυμ. λεξ., στή λ. *τσιφλίκι*).

2. Steuerwald, 32.

3. Γκίνης, 491.

4. Αὐτὸ συμβαίνει, φυσικὰ σὲ μεγαλύτερο βαθμό, ἀπὸ τοὺς κατοίκους μιᾶς περιοχῆς ποὺ χρησιμοποιοῦν γεωγραφικοὺς ὄρους ὡς τοπν.: π.χ. *βουνό*, *λίμνη*, *ποτάμι* κλπ., λέξεις οἱ ὁποῖες, ἐπειδὴ χρησιμοποιοῦνται γιὰ τὴν ὀνομασία τοῦ κατεξοχὴν βουνοῦ, λίμνης, ποταμοῦ κλπ., δὲν χρειάζονται γιὰ τοὺς ντόπιους καμιά ἐπεξήγηση ἢ προσδιορισμό. Ἐτσι π.χ. ὁ κάτοικος τῶν Ἰωαννίνων θὰ πάει βόλτα [st límn] καὶ ὄχι στὴν Πάμβωτιδα, ὁ κάτοικος τῆς Κόνιτσας θὰ πάει γιὰ ψάρεμα [stu putám] καὶ ὄχι στὸν Ἀῶο κοκ., ἀφοῦ οἱ γεωγραφικοὶ αὐτοὶ ὄροι ποὺ ὀνομάζουν τοὺς τόπους, δηλώνουν τὴν κατεξοχὴν λίμνη, τὸ κατεξοχὴν ποτάμι κοκ. (βλ. σχετικὰ καὶ Ἰ. Θωμοπούλου, *Τὰ τοπωνύμια μας*, Θεσσαλονίκη 1958, 27-28).

κοινης ΝΕ, ὁ ὁποῖος θὰ προϋπέθετε, ἀρχικά, στένωση τοῦ [e] σὲ [i]: [alɛrú > alírú] καὶ ἔπειτα ἀποβολὴ τοῦ «δευτερογενοῦς» [i]. Ἡ ἀποβολὴ ὁμως «δευτερογενῶν» [i] καὶ [u] δὲν συνηθίζεται στὰ Ἑπειρωτ. ιδιώματα μὲ βόρειο φωνηεντισμό, ὅπως εἶναι καὶ ἡ περιοχὴ τῆς Δωδώνης, ὅπου συνηθίζονται οἱ τύποι: [ɣumaraŋgaβu] (= γομαράγκαθο), [érhumi] (= ἔρχομαι) κλπ. καὶ ὄχι οἱ τύποι: *[ɣumaraŋgaβ], *[érhmi] κλπ.¹.

Ἐκτὸς αὐτοῦ καὶ ἓνας ἀκόμη φωνητικὸς λόγος συνηγορεῖ γιὰ τὴν προέλευση τοῦ τοπν. ἀπὸ τὸν τύπο ἀλουπού. Πρόκειται γιὰ τὸ γλωσσονομικὸ πλευρικὸ ἤχηρὸ φθόγγο [l] ὁ ὁποῖος, ἂν ἀκολουθοῦσε ὁ «μπροστινὸς» φωνηεντικὸς φθόγγος [i] (ἀπὸ στένωση τοῦ ἄτονου [e]), θὰ ἐξελισσόταν σὲ οὐρανικὸ [l'], φωνητικὴ τὴν ὁποία θὰ διατηροῦσε καὶ μετὰ τὴν ὑποτιθέμενη ἀποβολὴ τοῦ «δευτερογενοῦς» [i]. Ἀντίθετα τὸ τοπν. μᾶς δίνει τὸ φωνητικὸν τύπο [alruhór] καὶ ὄχι *[al'ruhór].

Ἄλποχώρι Μπότσαρη, τὸ [stu alruhóri] - (243)

Χωριὸ τῆς περιοχῆς Λάκκα Σούλι² ποὺ πῆρε ὡς β' μέρος περιφρασῆς τὸ προσωπ. Μπότσαρης³ γιὰ νὰ ἀντιδιαστέλλεται πρὸς τὸ ἄλλο Ἄλποχώρι τῆς ἐπαρχίας Δωδώνης, τὸ Ἄλποχώρι Δωδώνης (βλ. προηγούμενο τοπν.). Ἀποσπάστηκε ἀπὸ τὴν κοινότητα Παλαιοχωρίου Μπότσαρη (11.8.1930).

Τὸ σύνθετο τοπν. προέρχεται ἀπὸ τὴ σύνθεση τῶν οὐσ. ἀλουπού, ἡ καὶ χωριό, τὸ (βλ. προηγούμενο τοπν.).

Τὸ προσωπ. Μπότσαρης (καὶ Βότσαρης μὲ λόγιο ἐξελληνισμό) δὲν νομίζω ὅτι προέρχεται ἀπὸ τὴν ἀλβανικὴ μὲ τὴ σημασία «βαρελοποιός»⁴, ἀφοῦ:

α) Μιὰ ἀλβανικὴ παραγωγὴ θὰ εἶχε ὡς βάση τὸ ἐπαγγελματικὸ bocár⁵ < ἀλβ. boc/é,-a «ἡ φιάλη, ἡ μποτίλια» + τὴν κατάλ. -ár⁶.

1. Φυσικὰ στὴν παραπάνω περίπτωσι δὲν ἀνήκουν παραδείγματα ὅπως [gdún] (< κουδούνη < κώδων), [zpi] (< ζουμί < ζωμός) κλπ. (βλ. σχετικὰ Οἰκονόμου, Ζαγόρι, 16).

2. Γιὰ τὸ τοπν. καὶ τὴ λ. λάκ(κ)α βλ. Οἰκονόμου, Ἄλβ. ἐπίδραση, 49.

3. Κατὰ τὸν Λαμπρίδη (Κουρ. - Τσαρκ., 18): «Πάντα δὲ τὰ χωρία τοῦ νοτίου διαμερίσματος Λακκοχώρια καλοῦνται καθόλου ἢ χωρία τῆς Λάκκας τοῦ Σούλη, τὰ τελευταῖα δὲ 15 ἐπονομάζονται μερικώτερον Λάκκα τοῦ Βότσαρη, ἔνεκα τῆς διαμονῆς καὶ ἐπιρροῆς αὐτόθι τοῦ ἥρωος...».

4. Τριανταφυλλίδης, 77.

5. Çabej 2, 274-275.

6. Μὲ τὴν κατάλ. -(t)ar (ἀρσ.) καὶ -(t)are (θηλ.) σχηματίζονται στὴν ἀλβανικὴ παρά-

β) Ἡ ἀρχική λ. γιὰ τὸ σχηματισμὸ τοῦ προσωπ. συναντιέται, ἐκτὸς τῆς ἀλβανικῆς, καὶ σὲ ἄλλες γλῶσσες τῆς βαλκανικῆς: π.χ. ἀρομ. *boṣṣā*, βουλγ. *boca*, σερβοκρ. *bocà*, σλοβ. *bōca*, ἐλλ. *μπότσα*¹, λέξεις οἱ ὁποῖες ἀνάγονται στὸ βενετ. *bozza*².

γ) Μεθοδολογικὰ νομίζω πὼς εἶναι ὀρθότερο τὴ γένεση τοῦ προσωπ. νὰ τὴν ἀναζητήσουμε στὴν ἐλληνικὴ γλῶσσα, ὅπου ἡ λ. ὑπάρχει σὲ κοινὴ νεοελληνικὴ χρῆση (ἀπ' ὅπου καὶ τὰ ἐπών. *Μπότσας*, *Μποτσέας*, *Μπότσης* καὶ *Βότσης* μὲ λόγιο ἐξελληνισμό), μὲ τὴ βοήθεια τῆς μεγεθ. κατάλ. -αρης, ὅπως καὶ τὰ γνωστὰ ἐλληνικῆς ἀρχῆς προσωπ.: *Γιάννης-Γιάνναρης*, *Γιώργος-Γιώργαρης*, *Λάζος-Λάζαρης* κλπ. καὶ ὅπως σωστά, κατὰ τὴ γνώμη μου, ὑπαινίσσεται ὁ Μηνᾶς³.

Ἡ αἰτία τοῦ σχηματισμοῦ τοῦ προσωπ. καὶ ὁ χαρακτηρισμὸς κάποιου ὡς «μπότσα» δὲν νομίζω πὼς ὀφείλεται τόσο στὴν ἐπαγγελματικὴ σχέση μὲ τὰ σχετικὰ δοχεῖα ὅσο σὲ παρομοιαστικούς λόγους γιὰ νὰ δηλώσει ἄνθρωπο χοντρὸ καὶ εὐτραφῆ. Πβ. καὶ λ. βαλκανικῶν γλωσσῶν ὅπου: ἀλβ. *bocapíng* «χοντρὸς στὸ σῶμα», βουλγ. *boca* «γυναίκα μὲ χοντρὸ σῶμα» κλπ.⁴.

Βλ. σχετικὰ καὶ στὸ τοπν. *Μποτζαράς*, ὁ.

Ἀνατολή, ἡ [zn anatulí] - (164)

Σχετικὰ νεότερο χωριὸ ποὺ συνοικίστηκε ἀπὸ μικρασιάτες πρόσφυγες μετὰ τὴν καταστροφὴ τοῦ 1922. Εἶναι γνωστὸ σήμερα καὶ μὲ τὸ ὄνομα Ἅγιος Ἰωάννης.

Τὸ τοπν. προέρχεται ἀπὸ τὸ οὖσ. ἀνατολή, ἡ καὶ ἰδιαίτερα ἀπὸ τὴ σημασία τῆς λ. «αἱ πρὸς ἀνατολὰς χῶραι, εἰδικὰ ἡ Μικρὰ Ἀσία»⁵.

Πβ. καὶ βαφτ. Ἀνατολή⁶.

γωγα ἐπαγγελματικά: *farkētár* «σιδεράς» (< *farkë* «σιδηρουργεῖο»), *prestar* «ράφτης» κλπ., ἐθνικά: *koṣar* «ὁ κάτοικος τῆς Κοṣα» κλπ. (βλ. Camaj, *Lehrbuch*, 56), τὰ ὁποῖα εἶναι ὀξύτονα.

1. Βλ. *Fjalor*, 96· Γκίνης, 55· Παπαῆ, 282· Βερνεκερ, 65· Ἀνδριώτη, Ἐτυμ. λεξ., 222.

2. Meyer, *NS* 2, 85.

3. Μηνᾶ, *Μεγέθυνση*, 187 κέξ.

4. Çabej 2, 274-275.

5. Δημητράκου, *Λεξ.*, στὴ λ.· πβ. ἐπίσης καὶ τὰ τοπν. Ἐγγὺς καὶ Ἄλω Ἀνατολή.

6. Μπούτουρας, 126.

Ἄνήλιο, τὸ [st anil'iu] - (94)

Ὄνομασία χωριοῦ ἀπέναντι ἀπὸ τὸ Μέτσοβο ποῦ ἀποτελεῖ πιθανῶς μετάφραση τῆς ἀρομ. ὀνομασίας *Κιάρε*, (βλ. σχετικὰ στὸ τοπν.) τοῦ χωριοῦ.

Τὸ τοπν. προέρχεται ἀπὸ τὸ ἐπίθ. *ἀνήλιο* κατὰ παράλειψη τοῦ προσδιοριζομένου οὗσ. *μέρος, χωριὸ κλπ.* Ἡ ὀνομασία σὲ ἀντιδιαστολὴ πρὸς τὸ Μέτσοβο τὸ ὁποῖο λόγω τῆς θέσεώς του ὀνομαζόταν καὶ *Προσήλιο*¹.

Ἄραχοβίτσα, ἡ [zn arahuvítsa] - (272)

Ὄνομασία χωριοῦ, γνωστοῦ ἐπίσης σήμερα καὶ μὲ τὸ ἐπίσημο ὄνομα *Λευκοθέα* (μετον. 3.6.1961), στὴν δεξιὰ ὄχθη τοῦ ποταμοῦ Σμολίτσα, παραπόταμου τοῦ *Καλαμᾶ*. Τὸ χωριὸ βρίσκεται στὴ φυσικὴ δίοδο ποῦ ἐνώνει τὴ λεκάνη τῶν Ἰωαννίνων μὲ τὴν κοιλάδα τοῦ *Καλαμᾶ*. Κατὰ τὸν Μπέττη², ὁ ὁποῖος ἀναφέρει σχετικὴ παράδοση, τὸ χωριὸ ἦταν χτισμένο παλαιότερα στὴ θέση *Κάτω Χώρα* καὶ ἐγκαταλείφθηκε, ἄγνωστο πότε καὶ γιατί. Ὁ κάτοικος [*arahuvitsnós, arahuvitsní*] (= Ἄραχοβιτσινός, Ἄραχοβιτσινή).

ἤδη στὸ χρυσόβουλλο τοῦ 1319 τοῦ αὐτοκράτορα Ἀνδρονίκου Β' Παλαιολόγου ἀναφέρεται χωρίον Ἄρδιλοβίσταν, ὀνομασία τὴν ὁποία ὁ Ἀραβαντινὸς διορθώνει σὲ ὑποσημείωση σὲ Ἄρδιχοβίστα μὲ τὴν προσθήκη «ἴσως ἢ Ἄραχοβίτσα τῶν *Κουρέντων*»³, τοπωνυμικοὶ τύποι οἱ ὁποῖοι ὡστόσο δὲν μποροῦν νὰ ταυτιστοῦν μὲ τὴν Ἄραχοβίτσα. Ὅπως δὲ ἄλλοτε ὁμως ἀναφέρεται ἀπὸ τὰ 1367 στὸ Χρονικὸ τῶν Ἰωαννίνων: «Μετ' αὐτῶν καὶ ὁ *Καψοκαβάδης κυρ Ἰωάννης ἐν τῷ τῆς Ἄραχοβίτσας κάστρω πύργον πρὸς ἑαυτὸν ἐπεσπάσατο*» καθὼς ἐπίσης καὶ ἀργότερα (1380) στὸ ἴδιο χρονικὸ: «*Τότε [δηλ. 1380] ἤρξατο Θωμᾶς παραλαμβάνειν τὰ *Καστέλλια, ἀρχῆ τὴν Βουρσίαν, εἶτα τὴν Κρετζούνισταν, ἔπειτα τὴν Δραγομὴν καὶ τὴν Βελτζίσταν, καὶ τὴν Ἄραχοβίτζαν ἐξωνήσατο καὶ ἄλλα πλείονα...**»⁴.

Ὁ Ἀραβαντινὸς⁵ ἀναφέρει τὸ τοπν. μὲ τὸν τύπο Ἄραχοβίτζα, τοπν.

1. Πβ. στὸν *Λαμπρίδη* ὁ ὁποῖος ἀναφέρει: «...περιέχει τὴν πόλιν *Μετσόβου, Προσήλιον ἐπιλεγομένην...*» (*Λαμπρίδου, Μαλ. 1, 7*).

2. *Μπέττη, Κούρεντα*, 146.

3. Ἀραβαντινοῦ, *Χρονογραφία 2*, 304 καὶ σημ. 7.

4. *Βρανούση, Χρον. Ἰωαννίνων*, 10, 37-40 καὶ 23, 8-13.

5. Ἀραβαντινοῦ, *Χρονογραφία 2*, 17.

μέ τὸ ὄποιο, κατὰ τὸν Ἀραβαντινό, ὀνομάζεται: «Φρούριον τοῦ δεσποτάτου τῶν Ἰωαννίνων εἰς τὴν περιοχὴν τῶν Κουρέντων, ὅπου καὶ χωρίον συνώνυμον ὑπάρχει σήμερον».

Τὸ τοπν. τὸ ὄποιο συνάπτεται ἀπὸ τὸν Vasmer¹ μέ τὸ ἀρχ. σλαβ. *Orečhonica* εἶναι δυνατὸ νὰ προέρχεται ἢ

α) ἀπὸ τὸν σλαβ. ἐπιθετ. τύπο *orečhono* (< *orečъ* «ἡ καρυδιά»² + ἐπιθετ. κατάλ. -ονο) καὶ τὴν κατάλ. -ica μέ τὴν ὁποία οὐσιαστικοποιοῦνται ἐπιθετικοὶ τύποι³.

ἢ β) πρέπει νὰ θεωρηθεῖ ἐλληνικὸς σχηματισμὸς ἀπὸ τὸ τοπν. Ἀράχοβα⁴ καὶ τὴ δάνεια ὑποκορ. κατάλ. τῆς ἐλληνικῆς -ίτσα.

Πολυάριθμα εἶναι τὰ ἴδιας ἐτυμολογικῆς ἀρχῆς τοπν. πού συναντιοῦνται σὲ ὅλο τὸ σλαβόφωνο χῶρο: *Orechono* (βουλγ.), *Oreon Dol* (γιουγκ. Μακεδ.), *Orahonac*, *Orahono*, *Orahovec*, *Orehona Gorica* (σερβοκρ.), *Orehonica*, *Orečhovec*, *Orečhonica* (σλοβ.), *Orehona* (σλοβακ.), *Ořech* (τσεχ.), *Orzechów*, *Orzechowice* (πολ.), *Orihona*, *Oričhovec* (οὐκρ.), *Orechono* (ρωσ.) κλπ.⁵

Πβ. ἀπὸ τὸν ἐλληνόφωνο χῶρο τὰ τοπν. *Ράχοβο*, τὸ καὶ *Ραχοβίτσα*, ἢ στὴν κοινοτικὴ περιοχὴ τοῦ χωριοῦ Κεράσοβο (ἐπίσ. Ἁγία Παρασκευὴ) τῆς ἐπαρχίας Κονίτσης⁶ καὶ τὴν ἐλλ. τοπν. παραγωγὴ Ἀραχοβίτικα, τὰ στὴν Κορινθία καὶ στὴν Ἀχαΐα (< τοπν. Ἀράχοβα + ἐπιθετ. κατάλ. -ίτικα)⁷.

Ἄρδομίστα, ἢ [zn arđumísta] - (105)

Ὄνομασία χωριοῦ στὴν Α ὄχθη τῆς λίμνης τῶν Ἰωαννίνων, γνωστὸ

1. Vasmer, 21.

2. Miklosich, 277, στὸ λ. *rečъ*.

3. Miklosich, *Bildung*, 210.

4. Τὸ τοπν. Ἀράχοβα εἶναι πολὺ γνωστὸ στὴν Ἑλλάδα. Ἦδη ὁ Vasmer (σ. 66, 80, 114, 118, 128, 150 καὶ 161) ἀναφέρει τοπν. Ἀράχοβα ἀπὸ τὴν Αἰτωλοακαρνανία, Εὐρυτανία, Φωκίδα, Βοιωτία, Ἀχαΐα, Ἀρκαδία, Μεσσηνία καὶ Λακωνία ἀντίστοιχα. Ἰδιαιτέρα ὁμως τὸ τοπν. Ἀράχοβα πού ἀναφέρει ὁ Λαμπρίδης (*Ἀγαθοεργήματα* 1, 72): «Οὐ μὴν ἀλλὰ καὶ ὑπὲρ τῶν Σχολείων... τῆς Ἀραχόβης...» ἀπὸ τὴν ἐπαρχία Φιλιατῶν θὰ μπορούσε νὰ συντελέσει στὴν κατ' ἀντιδιαστολὴ δημιουργία τοῦ τοπν. Ἀραχοβίτσα μέ τὴ βοήθεια τῆς ἐλλ. ὑποκορ. κατάλ. -ίτσα (< σλαβ. -ica).

5. Miklosich, *Bildung*, 291· Šmilauer, 133.

6. Στεργιοπούλου, *Κόνιτσα*, *HX* 13, 168.

7. Vasmer, 123 καὶ 128-129.

σήμερα και με τὸ ἐπίσημο ὄνομα Λογγάδες (μετον. 20.9.1955). Ὁ κάτοικος [*arđumispós, arđumispí*] (= Ἄρδομιστινός, Ἄρδομιστινή)¹.

Τὸ τοπν. ἀναφέρεται ἀπὸ τὸ 1319 στὸ χρυσόβουλλο τοῦ Ἀνδρονίκου τοῦ Β' μετὸν τύπο Ἄρδομηστία, τύπο ποὺ διορθώνει ὁ Ἀραβαντινὸς σὲ Ἄρδομίστα².

Ὁ Vasmer³ μετ' ἐπιφύλαξη ἀποδίδει τὸ τοπν. στοὺς σλαβ. τύπους *Radom* (πολ.) καὶ *Radomlje* (σλοβ.).

Τὸ τοπν. πρέπει νὰ θεωρηθεῖ κυριῶν. καὶ νὰ ἀποδοθεῖ στὸ σλαβ. προσωπ. **Ordombъ*, ἀπ' ὅπου μετὰ τὴν ὀλοκλήρωση τῆς μετάθεσης τῶν ὑγρῶν προῆλθε τὸ προσωπ. *Radombъ* ποῦ εἶναι συγκεκριμένως τύπος ἑνὸς προσωπ. *Radom-igrъ* (< *Rado-migrъ*), *Radom-ilъ* (< *Rado-milъ*) κλπ.⁴ καὶ τὴν πατρων. κατάλ. *-išt-* (< **-itj-*)⁵.

Τῆς ἴδιας ἐτυμολογικῆς ἀρχῆς εἶναι ἀπὸ τὸν ἑλληνόφωνο χῶρο καὶ τὰ τοπν.: Ἄρδαμη, ἦ (ΝΔ Πελοπόννησος), Ἄρδαμέρι (Θεσσαλονίκη), Ἄρδουβίστα (Λακωνία), Ἄρτοτίνα (Φθιώτις), *Artosino* (Ἄρκαδία), Ἄρδούνια (Πυλία) καθὼς καὶ τὸ Ἑπειρωτ. Ἄρδοσις (βλ. ἐπόμενο τοπν.)· πβ καὶ τὸ προσωπ. Ἄρδάγαστος⁶.

Ἄρδοση, ἦ [zn árđus] - (233)

Ὄνομασία οἰκισμοῦ ποὺ ἀποσπάστηκε παλιότερα (1947) ἀπὸ τὴν κοινότητα Δραγοβέτσι (ἐπίσ. Ἐλαφος).

Ὁ Vasmer⁷ θεωρεῖ ὡς ἐνδεχόμενον τὸ σχηματισμὸ τοῦ τοπν. ἀπὸ τὸ σλοβ. *Radoše*, ποὺ προέρχεται ἀπὸ ἓνα προσωνύμιο.

Πράγματι τὸ τοπν. πρέπει νὰ θεωρηθεῖ κυριῶν. καὶ νὰ ἀποδοθεῖ σὲ

1. Εἶναι συνηθισμένη ἡ ἀποβολὴ τοῦ μεσοσυμφωνικοῦ [t] στὰ Ἑπειρώτικα ἰδιώματα μετὰ βόρειο φωνηεντισμὸ. Ἔτσι στὰ συμφων. συμπλέγματα: [stn, stk, ftk] κλπ. ποὺ δημιουργοῦνται μετὰ τὴν ἀποβολὴ τοῦ ἄτονου [i], συνήθως ἀποβάλλεται τὸ [t]: π.χ. [sn/zn] (= στήν), [brusnós] (= μπροστινός), [niskós] (= νηστικός) κλπ.

2. Ἀραβαντινοῦ, *Χρονογραφία* 2, 304 καὶ σημ. 14.

3. Vasmer, 21.

4. Ph. Malingoudis, «Zur slavischen Mikrotoponymie der S.W. Peloponnes», *Geografia Nazewnicza*, 1983, 76-77.

5. Malingoudis, *Studien*, 158.

6. Ph. Malingoudis, «Zur slavischen Mikrotoponymie der S.W. Peloponnes», *Geografia Nazewnicza*, 1983, 77.

7. Vasmer, 21. Βλ. καὶ J. Zaimov, *Bŭlgarski geografski imena s -jъ. Prinos kŭm slavjanskiĭa onomastiĭen atlas*, Sofia 1973, 149.

ένα προσωπ. **Ordoš*(ь) ἀπ' ὅπου μὲ τὴν μετάθεση τοῦ *r* προῆλθαν τὰ προσωπ. *Radoš* (σερβ., σλοβ., τσέχ.), *Radoša* (σερβ., θηλ.) κλπ.¹.

Γιὰ σχετικὰ τοπν. βλ. στὸ προηγούμενο τοπν. Ἰαροδομίστα.

Ἰαρίνιστα, ἡ [stn arinista] - (372)

Ἰονομασία χωριοῦ στὴν ἐπαρχία Πογωνίου, γνωστοῦ καὶ μὲ τὸ ὄνομα *Κτίσματα* (μετον. 20.8.1927).

Τὸ τοπν. πρέπει ἢ

α) νὰ θεωρηθεῖ φυτῶν. καὶ νὰ ἀποδοθεῖ στὸ ἀρομ. οὐσ. *arin* «τὸ σκλήθρο» (< λατ. **alpinus* < *alpinus*)² καὶ τὴ σλαβ. ἀρχῆς ἀρομ. περιεκτ. κατάλ. *-ište* (καὶ *-ištea*)³.

ἢ β) νὰ ἀποδοθεῖ στὸ ἐπίσης ἀρομ. οὐσ. *arină* «ἄμμος» (< λατ. *arena*)⁴ καὶ τὴν παραπάνω κατάλ. *-ište*, λόγῳ τοῦ Δρίνου καὶ τοῦ παραποτάμου του, τοῦ Γυφτοπόταμου. Πβ. καὶ τοπν. Ἰαρίνι καὶ *Τσουκαρνιασα* ἀπὸ τὸ Ζαγόρι⁵ καὶ ἀπὸ τὴ Ρουμανία τά: *Arinașul*, *Arini*, *Valea Arinilor*, *Ariniș*, *Arinișul* κλπ. (< *arină*)⁶.

Ἰαράτοβο, τὸ [st armatuvu] - (44)

Χωριὸ στὴ δεξιὰ ὄχθη τοῦ Ἰαίου μὲ βλαχόφωνους κατοίκους, γνωστὸ σήμερα καὶ μὲ τὸ ἐξελληνισμένο ἐπίσημο ὄνομα Ἰαράτα (μετον. 12.3.1928).

Τὸ τοπν. εἶναι κυριῶν. καὶ προέρχεται ἀπὸ τὸ προσωπ. Ἰαράτος⁷ καὶ τὴ σλαβ. ἀρχῆς ἐπιθετ. -κτητ. κατάλ. *-οβο* (< σλαβ. *-ονο*, θηλ. *-ονα*), κατάλ. ἢ ὁποία ἔγινε παραγωγικὴ στὴν ἑλληνικὴ, ὅπως δείχνουν τὰ τοπν. σὲ *-οβο* μὲ ἑλλ. θέμα: π.χ.: *Γιαννάκοβο*, *Γραμματίκοβο*, *Μαύροβο*, *Μιχάλοβο* κλπ.⁸ ὅσο καὶ τὰ ἀνδρῶν. ποὺ σχηματίζονται μὲ τὴν θηλ. κα-

1. Miklosich, *Bildung*, 91.

2. Papahagi, 199.

3. Μὲ τὴν κατάλ. σχηματίζονται ἰδιαίτερα φυτῶν. τοπν. καὶ στὴ Ρουμανία, ὅπως: *Buciștea* «δάσος μὲ ὄξιές», *Căpriniștea* «δάσος μὲ κάρπινους», *Corniștea* «δάσος μὲ κραινιές» κλπ. (βλ. Iordan, *Topon. romîn.*, 439 κέξ.).

4. Papahagi, 199.

5. Οἰκονόμου, *Ζαγόρι*, 661.

6. Iordan, *Topon. romîn.*, 50.

7. Vasmer, 21.

8. Georgakas, *Beiträge* 2, 418.

τάλ. -οβα (< σλαβ. -ονα) και χρησιμοποιοῡνται ἀκόμα και σήμερα σὲ ἀρκετὲς περιοχὲς τῆς Ἠπείρου (π.χ. Ζαγόρι κλπ.), ὅπου ἀκούγονται τὰ ἀνδρων.: *Κώστοβα, Μάνθοβα, Μίχοβα* κλπ.¹.

Τὸ προσωπ. Ἄρμάτος προέρχεται ἀπὸ τὸ μεσν. *ἀρμᾶτος*, ὁ «ὁ βυζαντινὸς ὄπλοφόρος στρατιώτης»² (< λατ. *armatus* «ὄπλισμένος»).

Πβ. και τοπν. Ἄρμάτοβα, ἡ στὴν περιοχὴ Ζαγορίου³.

Ἄρμπορέσι, τὸ [st arburés] - (119)

Μικρὸς οἰκισμὸς στὴ δεξιὰ ὄχθη τοῦ Καλαριτικου, παραπόταμου τοῦ Ἀράχθου, κοντὰ στὸ γνωστὸ μοναστήρι τῆς Κιπίνας⁴ (Κοίμηση τῆς Θεοτόκου) ποὺ προσαρτήθηκε (24.6.1920) στὴν κοινότητα Καλαριτῶν και μετονομάστηκε σὲ *Μυστράς*⁵.

Τὸ τοπν., ποὺ παραδίδεται μὲ τοὺς τύπους Ἄρμπορέσι⁶ και Ἄρμπορούσι⁷ προέρχεται ἀπὸ τὸν ἀρχικὸ τύπο *Ἄρμπορίσ(ι) και αὐτὸς ἀπὸ τὸ ἀρομ. οὐσ. *arbur* και *arbure* «τὸ δέντρο» (< λατ. *arbor*)⁸ και τὴν

1. Μπόγκας 1, 445.

2. *MEE*, στὴ λ.

3. Οἰκονόμου, *Ζαγόρι*, 79-80.

4. Τὸ τοπν. προέρχεται μᾶλλον ἀπὸ τὸ σλαβ. *kirь* «ἡ εἰκόνα, ἡ ζωγραφία» (Miklosich, 116 και Berneker, 504) και τὴν σλαβ. τοπωνυμικὴ κατάλ. *-ina* (βλ. Miklosich, *Bildung*, 211· Malingoudis, *Studien*, 155).

5. Ὁ τύπος τοῦ τοπν. *Μυστράς* εἶναι ἀποτέλεσμα παρετυμολογίας ἀπὸ τὸ β' μέρος τῆς περιφρασης: Ἄλμπορέσι μιζράς, ὅπως ἐμφανίζεται ἡ ονομασία τοῦ οἰκισμοῦ σὲ τουρκικὸ κτηματολόγιο και φορολογικοὺς καταλόγους τοῦ τέλους τοῦ 19. αἰ. - ἀρχῶν τοῦ 20. (βλ. Μ. Ζάγκλη - Δ. Γεραλή, Ὀθωμανικὸ κτηματολόγιο 1894 και φορολογικοὶ κατάλογοι 1913 τῆς περιοχῆς Ἰωαννίνων, Ἐπιστ. Ἐπετηρίδα τῆς Φιλοσοφικῆς Σχολῆς τοῦ Παν/μίου Ἰωαννίνων ΔΩΔΩΝΗ, παράρτ. 68, Ἰωάννινα 2001, 25 και 40), ὅπου μιζράς «γῆ δημόσιας χρήσης στὰ ὄρια ἐνὸς καζᾶ». Ὁ τύπος Ἄλμπορέσι ἀπὸ τὸν τύπο Ἄρμπορέσι μὲ τροπὴ τοῦ [r] σὲ [l] σὲ συμφων. σύμπλεγμα.

Τὸ τοπν. *Μυστράς*, ἡ ἐτυμολόγηση τοῦ ὁποίου ἔχει ἀπασχολήσει τοὺς ἐρευνητὲς (βλ. γιὰ τὸ ἱστορικὸ τῆς ἐρευνας στοῦ Χ. Συμεωνίδη, «Μυστράς», *Πελοποννησιακά* 6 (1965) 92-102), προέρχεται κατὰ τὸν Συμεωνίδη (*Εἰσαγωγή*, 40) ἀπὸ τὸ οὐσ. *μιζήθρα*, ἡ και τὴν τοπν. κατάλ. *-άς* > μεσν. *Μυζηθράς* και *Μυστράς*, καθὼς *μιζήθρες* και *τυρομιζήθρες* ἀποκαλοῦνται σὲ νεοελληνικὲς διαλέκτους και ιδιώματα οἱ ὀγκῶδεις λευκοὶ βράχοι.

6. Ἰω. Λαμπρίδου, «Πολιτικὴ ἐξάρτησις και διοικήσις Μαλακασίου», *Παρνασσός* 10 (1887) 377.

7. Δ. Καλούσιου, *Ματσούκι Ἰωαννίνων*, Ματσούκι 1994, 101, 113, 145, 255. 525.

8. Parahagi, 193· Νικολαΐδου, *Λεξ.*, 78.

ἀρομ. περιεκτ. κατάλ. *-iʒ*¹. Ἐκ τῶν ἀρχικῶν αὐτῶν τύπων οἱ τύποι ποὺ μαρτυροῦνται: Ἄρμπορέσι καὶ Ἄρμπορούσι με τροπὴ τοῦ ἀρχικοῦ *[i]* σὲ *[e]* καὶ *[u]* ἀντίστοιχα λόγῳ τοῦ γειτονικοῦ ὑγροῦ (πβ. κοινὰ ΝΕ θηλιά > θελιά, θηρίο > θεριό, ξηρός > ξερός κλπ. καὶ ζηλεύω > ζουλεύω, κατηφής > κατσούφης κλπ.)².

Τῆς ἴδιας ἐτυμολογικῆς προέλευσης εἶναι καὶ τὰ τοπν. *Arboga*, *Arbore*, *Arborea* (Ρουμ.)³ καὶ Ἄρμπουρέτα, ἢ (Ἄσπροπόταμο)⁴.

Ἄρτσιστα [zn artsísta] (60)

Ἐνα ἀπὸ τὰ χωριά τοῦ Ζαγορίου ποὺ βρίσκεται στὸ δυτικὸ τμήμα του. Ὁ κάτοικος *[artsistnós, -í]* ἢ *[artsisnós, -í]* (= Ἄρτσιστινός, -ή). Σήμερα τὸ χωριὸ εἶναι γνωστὸ μετὰ τὸ ὄνομα Ἄρτσιστη (μετον. 2.12.1929).

Τὸ τοπν. ἀναφέρεται μετὰ τὸν τύπο Ἄρτζίστα τόσο στὸ «Χρονικὸ τῶν Ἰωαννίνων ὅσο καὶ στὴ «Χρονογραφία» τοῦ Ἀραβαντινοῦ⁵. Ὁ τελευταῖος σὲ στατιστικὸ πίνακα⁶ χαρακτηρίζει τὸ τοπν. ὡς ἀλβανικὸ παραθέτοντας τὸ ἐνδεικτικὸ στοιχεῖο *α* (= ἀλβανικό).

Τὸ τοπν. εἶναι φυτώνυμο. Προέρχεται ἀπὸ τὸ ἀλβ. οὖσ. *arçz, -i* «ράμνος ἢ ψευδής» (*Rampus fallax*)⁷ ἢ κοινῶς λεγομένη βουρβουλιὰ ἢ μαυραγκαθιά⁸ καὶ τὴ σλαβ. ἀρχῆς ἀλβ. κατάλ. *-ishtë* (καὶ *-ishta* στὸν ὀριστικὸν τύπον)⁹ ποὺ δηλώνει τὸν τόπο, ὅπου ἀναπτύσσεται ἓνα ὀρισμένο εἶδος χόρτου, θάμνου ἢ δέντρου¹⁰.

Τῆς ἴδιας ἐτυμολογικῆς ἀρχῆς εἶναι τὰ τοπν. Ἄρτζα καὶ Ἄρτζα ἀπὸ τὴ διοίκηση τῆς Τεπελένης καὶ τῆς Πρεμετῆς ἀντίστοιχα¹¹ καθὼς καὶ τὰ

1. Jordan, *Topon. romîp.*, 433 κέξ.· γιὰ παρόμοιους τοπωνυμικοὺς ἀρομούνικους σχηματισμοὺς ἀπὸ τὴν περιοχὴ Ζαγορίου, βλ. Οἰκονόμου, *Ζαγόρι*, 565, 573, 574, 574.2, 588, 597, 599, 609 κλπ.

2. Ἀνδριώτη, *Ἐτυμ. λεξ.*, στὰ λ. *ι* καὶ *ου*.

3. Jordan, *Topon. romîp.*, 387.

4. Χατζηγιάκη, *Ἄσπροπόταμο*, 128.

5. Βρανούση, *Χρον. Ἰωαννίνων*, 91· Ἀραβαντινοῦ, *Χρονογραφία 1*, 145, σημ. 1.

6. Ἀραβαντινοῦ, *Χρονογραφία 2*, 232.

7. Γκίνης, 37· *Fjalor*, 36· Çabej 1, 89.

8. Χελδράιχ-Μηλιαράκης 23· Καββάδας, 3354· Γεννάδιος, 768.

9. Γεωργακά, *Συμβολή*, 66· Georgacas, *Place and other names*, *ZfB* 4 (1966) 31.

10. Ἐτσι π.χ. *dardhisht/ë, -a* «φυτεία μετὰ ἀχλαδιές», *gorrisht/ë, -a* «τόπος κατάφυτος μετὰ ἀγριοαχλαδιές» κλπ. (Γκίνης, 79 καὶ 140).

11. Ἀραβαντινοῦ, *Χρονογραφία 2*, 368 καὶ 372.

τοπν. Ἄρτζα (ὀνομάζεται δασώδης περιοχή) καὶ Ἄρτσες ὡς ὀνομασία συνοικισμοῦ ἀπὸ τὴν περιοχή τοῦ χωριοῦ Πράμαντα¹.

Ἄσφάκα, ἦ [zn asfáka] - (286)

Ἄνομασία ὄχρετικὰ νέου οἰκισμοῦ ποὺ συνοικίστηκε κυρίως ἀπὸ πρόσφυγες τῆς Μ. Ἀσίας.

Τὸ τοπν. εἶναι φυτῶν. καὶ προέρχεται ἀπὸ τὸ οὖσ. ἄσφάκα, ἦ «ἡ ἀγριοφασκομηλιά, θάμνος κατάλληλος γιὰ προσάναμμα»².

Τὸ οὖσ. ἄσφάκα χρησιμοποιεῖται γιὰ τὸ σχηματισμὸ τοῦ τοπν. σὲ περιληπτικὸ ἐνικό.

Βαγενίτι, τὸ [stu vayinít] - (209)

Ἄνομασία κοινότητας στὴν περιοχή τῶν Γραμμενοχωρίων.

Ὁ Vasmer³ συνάπτει τὸ τοπν. Βαγενίτι μὲ τὸ μεσν. τοπν. Βαγενιτία⁴ καὶ τὰ δύο μὲ τὸ σλαβ. φύλο τῶν Βαϊουνιτῶν. Ὡστόσο τὸ γεγονὸς ὅτι τὸ ἐθνικὸ Βαϊουνίται ἀναφέρεται σὲ σλαβ. φύλο, δὲν προϋποθέτει καὶ τὴν ἐτυμολογικὴ προέλευση τοῦ ἐθνικοῦ ἀπὸ τὶς σλαβ. γλῶσσες⁵.

Τὸ τοπν. προέρχεται ἀπὸ τὸ οὖσ. τῆς κοινῆς ΝΕ βαγένι, τὸ «τὸ βαρέλι» (< πιθανῶς σλαβ. *vagan*)⁶ καὶ τὴν κτητικὴ κατάλ. -ίτης ποὺ δηλώνει ὅτι κάποιος ἔχει ἢ χαρακτηρίζεται ἀπὸ αὐτὸ ποὺ δηλώνεται στὸ

1. Στέφ. Φίλου, Ἄγναντα Ἄρτας, Ἀθήνα 1989, 553. Γιὰ τὴν ὀνομασία τοῦ συνοικισμοῦ πιθανολογεῖται ἀπὸ τὸ συγγραφέα ὅτι «...πιθανὸν νὰ μεταφυτεύθηκε ἀπὸ τὶς Ἄρτσες Σουλίου στὰ τέλη τοῦ προπερασμένου αἰῶνα, ἀπὸ τοὺς ἀνθρώπους ποὺ ἐγκαταστάθηκαν ἐδῶ ἐξαιτίας τῶν ἐκεῖ διωγμῶν».

2. Μπόγκας 1, 67· ἀντίθετα στὸ λεξ. τοῦ Δημητράκου καὶ στὸ λ. ἄσφάκα ἀναφέρονται πολλὰ εἶδη φυτῶν.

3. Vasmer, 21.

4. Ἀναφέρεται στὴν παράλια περιοχή ἀπὸ τὴ Χιμάρα μέχρι τὸ Μαργαρίτι.

5. Πβ. τὴν πειστικὴ κατ' ἐμὲ ἐτυμολόγηση τοῦ Δ. Γεωργακά γιὰ τὴν ὀνομασία ἄλλου σλαβ. φύλου, τῶν Μελιγκῶν (βλ. στὸ τοπν. Μελιγκοί).

6. *ΙΛΝΕ*, στὴ λ.: Ἄνδριώτη, Ἐτυμ. λεξ., στὴ λ. Ἡ τροπὴ τοῦ *vagan* σὲ βαγένι μὲ ἀπόδοση τοῦ σλαβ. [g] μὲ [y] στὴν ἐλληνικὴ καὶ τροπὴ τοῦ [a > e] κοντὰ σὲ [n] (πβ. Μέθανα > Μέθενα, σαντούκι > σεντούκι, *companidou* > κομεντούρης κλπ. - Φιλήντα, Γλωσσογν. 3, 146). Ὁ μεσν. τύπος βαγοίνιον πιθανῶς ἀπὸ παρετυμολογία πρὸς τὸ οἶνος (ἐὰν ἐπρόκειτο γιὰ σύνθεση μὲ β' συνθετ. τὴ λ. οἶνος τότε τὸ «σύνθετο» βαγοίνιον θὰ ἐδήλωνε «τὸ κρασί ποὺ περιέχεται ἢ προέρχεται ἀπὸ τὸ *vagan*» - πβ. κουμαρόκρασο, σταφιδόκρασο κλπ. - καὶ ὄχι τὸ δοχεῖο κρασιοῦ).

θέμα: π.χ. ἀγκαθίτης, ἀδρακτίτης, δενδρίτης, λιβαδίτης, πετρίτης, πευκίτης κλπ.¹.

Δὲν μπορεῖ ὅμως νὰ ἀποκλειστεῖ: α) μιὰ σλαβ. παραγωγή ἀπὸ τὸ σλαβ. *vagaпъ*² μὲ τὴ βοήθεια τῆς σλαβ. κατάλ. *-itji* (πληθ. *-ьtji*) μὲ τὴν ὁποία σχηματίζονται ὀνόματα κατοίκων καὶ ὀνόματα δηλωτικὰ ἐπαγγέλματος³ καὶ β) μιὰ παραγωγή ἀπὸ ἐθνικὸ σὲ *-ίτης*: τοπν. *Βαγένι* + κατάλ. ἐθνικῶν *-ίτης*.

Πβ. καὶ τοπν. *Βαγενίτι*, τὸ «δάσος τοῦ Ἰηδονοχωρίου ἀπὸ ντουῦσκα ἀπὸ τὰ ὁποῖα ἔκοπτον ξύλα καὶ κατασκεύαζαν βαρέλια»⁴ καὶ τὰ: *Βαγένι* (Πελοπ.), *Βαέν'* (Αἰτωλ.), *Βαγένια* (Αἰτωλ.)⁵ καὶ ἀπὸ τὸ Ζαγόρι τὰ: *Βαγένι*, *Βαγένια*⁶.

Βαδίστρα, ἦ [zd vadístra] - (230)

Ὀνομασία ἑνὸς ἀπὸ τοὺς συνοικισμοὺς τοῦ χωριοῦ *Τόσκεσι* (ἐπίσ. Ἰχλαδέαι).

Κατὰ τὸν Μαρκόπουλο⁷ τὸ τοπν. προέρχεται ἀπὸ τὸ οὖσ. *βουλίστρα*, ἦ (< ρ. *βουλιάζω*). Φωνητικὲς ὡστόσο δυσκολίες δὲν συνηγοροῦν πρὸς τὴν ἄποψη αὐτή: [l > d̥, u > a].

Γι' αὐτὸ νομίζω ὅτι τὸ τοπν. εἶναι φυτῶν. καὶ προέρχεται ἀπὸ τὸ ἄλβ. *vadh/ë*, -a «ἡ σουρβιά (καὶ τὸ σουρβο), *Sorbus domestica*»⁸ καὶ τὴ σλαβ. ἀρχῆς ἄλβ. κατάλ. *-ishta* (< σλαβ. *-išta*) μὲ ἀνάπτυξη ἑνὸς [r] ἀναλογικὰ πρὸς τὰ μεταρρηματικὰ οὖσ. τῆς ἐλληνικῆς σὲ *-(σ)τρα*: π.χ. *ἀπλώστρα*, *βυζάστρα*, *κρεμάστρα* κλπ.⁹. Σ' αὐτὸ τὸ σημεῖο θὰ μποροῦσε

1. Ἰμάντου, *Γλωσσ. μελ.*, 102-103.

2. Miklosich, 374· Vasmer, *REW* 1, 162.

3. Šmilauer, 30, ἀριθμ. 32, 44· πβ. ἐπίσης καὶ Miklosich, *Stammbildungslehre*, 193 καὶ 197.

4. Στεργιοπούλου, *Κόνιτσα*, *HX* 9, 219.

5. *ΙΛΝΕ*, στή λ. *βαγένι*.

6. Οἰκονόμου, *Ζαγόρι*, 322.

7. Μαρκόπουλος, 252.

8. Meyer, *EW alb. Sprg.*, 461· Γκίνης, 455.

9. Ἡ κατάλ. *-(σ)τρα* σχημάτισε ἀρχικὰ μεταρρηματικὰ καὶ φυσικὰ ἀφηρημένα οὐσιαστικά, τὰ ὁποῖα, ἀπὸ δηλωτικὰ τῆς ἐνέργειας ποὺ ἐκφράζεται ἀπὸ τὰ ἀντίστοιχα ρήματα, ἀπέκτησαν μιὰ συγκεκριμένη σημασία καὶ δήλωσαν τὸν τόπο ὅπου ἐξασκεῖται ἡ ἐνέργεια ποὺ δηλώνει τὸ ρῆμα. Ἔτσι καὶ ἡ μεταρρηματικὴ κατάλ. *-(σ)τρα* ἔλαβε καὶ τοπικὴ σημασία, ὅπως φαίνεται στὰ παραδείγματα: *ἀπλώστρα* «τὸ μέρος ὅπου ἀπλώνει κανεὶς κάτι», *λιάστρα* «τὸ μέρος ὅπου λιάζει κάτι» κλπ. Αὐτὸς ἦταν καὶ ὁ λόγος ποὺ ἡ τοπικὴ κατάλ. *-(σ)τρα* ἐπέδρασε στὴν ἐπίσης τοπικὴ (περιεκτικὴ) κατάλ. *-ishta*.

κάνεις νὰ ἐπικαλεστεῖ τὴν ἐπίδραση τοῦ οὐσ. βουλίστρα πού ὁ Μαρκόπουλος θεωρεῖ ὡς τὴ βασικὴ λέξη γιὰ τὸ σχηματισμὸ τοῦ τοπωνυμίου¹.

Πβ. καὶ τοπν. Βαδίζα (< ἄλβ. *vadhëza*) ἀπὸ τὴν περιοχὴ Βερατίου².

Βαλανιδιά, ἦ [zd valanidjá] - (222)

Ὄνομασία μικρῆς κοινότητας στὴν περιοχὴ τῆς Τσαρκοβίστας.

Τὸ τοπν. εἶναι φυτῶν. καὶ προέρχεται ἀπὸ τὸ οὐσ. τῆς κοινῆς ΝΕ βαλανιδιά, ἦ.

Βάλτιστα, ἦ [zd vältista] - (374)

Ὄνομασία χωριοῦ πού εἶναι γνωστὸ σήμερα καὶ μὲ τὸ ἐπίσημο ὄνομα *Χαραυγή* (μετον. 18.5.1956). Βρίσκεται 9 χλμ. ΝΔ τοῦ Δέλβινακίου.

Τὸ τοπν., πού μαρτυρεῖται ἀπὸ τὸ 1431 στὸ τούρκικο κατάστιχο τοῦ Inalcık μὲ τὸν τύπο *Valtice*³, προέρχεται⁴ ἀπὸ τὸ σλαβ. οὐσ. *blato* (< *bolto*) «τὸ ἔλος // ἡ λάσπη»⁵ καὶ τὴ σλαβ. πληθυντικὴ κατάλ. *-išta*⁶ μὲ μετάθεση τοῦ [l] καὶ τροπὴ (λόγιο ἐξελληνισμό) τοῦ [b] σὲ [v].

Ἡ ἀρχικὴ λ., πού ἐμφανίζεται καὶ σὲ ἄλλες βαλκανικὲς γλῶσσες: ρουμ. *baltă*, ἄρομ. *baltă* (καὶ οἱ παράγωγοι *băltoc*, *băltos* κλπ.), μεγλεν. *baltă*, ἰστρορουμ. *bate*, ἄλβ. *baltë*, ἑλλ. *βάλτος* κλπ., ἀποτελέσσει ἓνα ἀπὸ τὰ παλαιὰ προβλήματα-ἔρωτήματα ὡς πρὸς τὴν ἐτυμολογικὴ ἀρχὴ τῆς: πρόκειται γιὰ δανεισμὸ ἀπὸ τὴ σλαβικὴ (ἢ λ. ἐμφανίζεται σὲ ὅλες τὶς σλαβικὲς γλῶσσες) ἢ εἶναι δυνατὸ νὰ θεωρηθεῖ ὡς μιὰ παλαιὰ βαλκανικὴ λέξη⁷;

Ἀπὸ τὴ λ. *blato* σχηματίζεται πλῆθος τοπν. σὲ ὅλες τὶς σλαβόφωνες περιοχές: *Blatoto* (βουλγ.), *Blaten* (γιουγκ. Μακ.), *Blatnica*, *Blato*, *Blata*, *Blatъce* (σερβοκρ.), *Blatno*, *Blatnik* (σλοβ.), *Blatnica* (σλοβακ.), *Blato*, *Blatina* (τσεχ.), *Błota* (πολ.), *Bolotna* (οὐκρ.), *Zabalocce* (λευκορ.), *Blatnice*, *Bolotnaja* (ρωσ.) κλπ.⁸.

1. Τέτοια παραδείγματα μὲ ἀναλογικὴ ἀνάπτυξη *r* σὲ τοπν. πού σχηματίζονται μὲ τὴν κατάλ. *-ishta* (ἄλβ.) ἢ *-išta* (σλαβ.), βλ. στοῦ Malingoudis, *Studien*, 155.

2. Ἀραβαντινοῦ, *Χρονογραφία* 2, 387.

3. Inalcık-Arvanid, 2 (4a).

4. Vasmer, 22.

5. Miklosich, 18.

6. Malingoudis, *Studien*, 154.

7. Βλ. G. Solta, *Einführung in die Balkanlinguistik*, Darmstadt 1980, 49-50· Udolph, 67-79.

8. Miklosich, *Bildung*, 225-226· Šmilauer, 41.